

*Etnografické múzeum SNM
Ústav etnológie SAV
Slovenská norodopisná spoločnosť pri SAV*

*Etnologické
rozpravy*

1/94

Bratislava

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

OBSAH

Úvod.....	4
Michal Kaľavský Etnická identita a asimilačné procesy.....	5
Milan Leščák K niektorým prejavom lokálnej identifikácie (Sekundárne pomenovania a prezývky).....	9
Jaroslav Čukan Priemysel a etnická identifikácia	12
Anna Divičanová Variabilita kultúrnej identifikácie Slovákov v Maďarsku.....	19
Ondrej Krupa Dnešné poznatky výročného zvykoslovia u Slovákov v Nyíregyháze.....	25
Marta Botíková Etnická pluralita v živote rodiny.....	29
Jozef Kandert Predstavy stredoslovenských vesničanů na cizince.....	34
Ladislav Mlynka Spoločenské postavenie mlynárov na južnom Slovensku.....	37
Sylvia Dillnbergerová Strava a etnická identifikácia v okolí Hurbanova.....	41
Mojmír Benža Tradičný odev ako znak etnicity.....	44
Zita Škovierová Koopérácia a spolužitie v etnicky zmiešanom dedinskom spoločenstve.....	47
Lucia Pawliková Dedenie žien v testamentoch z Nyíregyházy z rokov 1759-1792.....	51
Európske štúdiá.....	66
Peter Slavkovský Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku.....	69
7	
Jasna Paličková Museum of Mankind	

Etnografické oddelenie Britského múzea.....	80
Juraj Zajonc	
Európske podoby a súvislosti tradičnej výroby a remesiel.....	83
Zuzana Beňušková	
Zamyslenie nad Bibliografiou slovenskej etnografie a folkloristiky.....	87

Vážení čitatelia,

do rúk sa Vám dostáva prvé číslo Etnologických rozpráv, vydávaných Ústavom etnológie SAV, Etnografickým múzeom SNM a Slovenskou národopisnou spoločnosťou pri SAV ako periodikum kontinuujúce tie publikačné zámery, ktoré sa postupne vykryštalizovali počas vydávania jeho úspešného predchodcu - Národopisných informácií.

Nakoľko o dôvodoch vedúcich k zmene názvu nášho časopisu sme Vás už detailnejšie informovali, zostáva na tomto mieste konštatovať, že naším základným cieľom aj naďalej bude vydávanie širokospektrálneho, otvoreného periodika. V ňom si popri etablovaných žánroch vedeckej produkcie (štúdiách, odborných článkoch, príspevkoch z konferencií, materiálových štúdiách a pod.) nájdú svoje miesto i príspevky diskusného, či polemického charakteru, rovnako ako práce zamerané na iniciovanie nových tematických okruhov a nových aspektov bádania tak z oblasti etnológie, ako aj príbuzných vedných odborov. Zároveň privítame tiež menšie informatívne žánre (recenzie, správy o vedeckých podujatiach, projektoch, cestách, kontaktoch a pod.), pričom naďalej budeme akceptovať i subjektívnejšie ladené príspevky.

Z formálneho hľadiska znamenajú Etnologické rozpravy prechod na graficky hutnejšiu podobu a dôsledne pravidelnú periodicitu (dve čísla ročne), ktorá však v oddôvodnených prípadoch nevyklučuje možnosť vydať mimoriadne číslo časopisu.

Vzhľadom na súčasnú aktuálnosť problematiky etnokultúrnych procesov sme pre prvé číslo Etnologických rozpráv pripravili predovšetkým výber príspevkov, ktoré odzneli na konferencii *Ludová kultúra a etnická identifikácia* konanej pri príležitosti XII. Valného zhromaždenia SNS pri SAV v septembri 1993. Príspevky prednesené v bloku zameranom na otázky využitia etnologických poznatkov v rámci pedagogického procesu plánujeme uverejniť v druhom čísle nášho časopisu. Dúfame, že Vás zaujme aj obsah ďalších rubriek, ktoré budeme v budúcnosti pružne prispôsobovať tak produkcii prispievateľov, ako aj záujmom čitateľov Etnologických rozpráv.

Redakcia

Etnická identita a asimilačné procesy

Michal Kaľavský

Martin Benka vo svojej memoárovej knihe *Za umením* uvádza jeden, z nášho hľadiska veľmi zaujímavý postreh, s ktorým sa stretol pri hľadaní ateliéru v Bratislave, keď v roku 1940 prednášal na Slovenskej Vysokéj škole technickej. Všetky jeho návrhy na pridelenie ateliéru mu odmietli, hoci sa vyskytol aj taký prípad, keď bol ateliér voľný, lebo jeho majiteľ "sám tajne ušiel do Maďarska, stal sa Maďarom, hoci sa predtým vydával za Slováka".¹ Uvádžam len tento jediný príklad na ilustráciu problému, hoci takých príkladov môžeme uviesť viac.

Vzniká otázka: je možné "stať sa" niekým v zmysle získania novej etnickej príslušnosti? a tiež otázka: je možné "vydávať sa" za niekoho v zmysle predstierať, hrať svoju etnickú príslušnosť? Ak si uvedomíme, že etnická príslušnosť je vnímaná a akceptovaná tak etnickým spoločenstvom, do ktorého jednotlivec patrí, ako aj spoločenstvom, z ktorého odišiel, resp. do ktorého prišiel, je to veľmi zložitý problém. Veď pri pripustení možnosti, že niekto sa môže "stať" Maďarom pripúšťame zároveň fakt, že predtým nebol Maďar, a že keď sa stal Maďarom akceptovalo to tak prostredie, v ktorom bol predtým a už ho nepovažujú za svojho, ale aj prostredie do ktorého prišiel a ktorí ho potom považujú za svojho. Môže nastať aj opačný stav, že spravidla takúto zmenu neakceptuje automaticky a bez problémov ani jedna strana a dotýčný je u jedných dosť dlhú dobu považovaný za odpadlíka, zbeha a u druhých za príšielca. Relevantnú úlohu v procese zmeny, resp. získania novej etnickej príslušnosti hrá etnické vedomie. A to tak etnické vedomie konkrétnej osoby ako aj kolektívne etnické vedomie etnickej skupiny, do ktorej má záujem jednotlivec sa začleniť.

Etnické vedomie môže byť nevyhranené, dvojité a deklarované. Z hľadiska asimilačných procesov veľmi veľký význam má nevyhranená a deklarovaná forma etnického vedomia. Nevyhranená forma etnického vedomia nie je následkom prípadov zmiešaného manželstva (ako dôsledok zmiešaných manželstiev vznikajú rôzne formy tzv. dvojitého etnického vedomia). Nevyhranenosť je skôr dôsledkom etnickej indiferentnosti vo výchove, dôsledkom politických, ekonomických a sociálnych pomerov a problémov a nedostatku podnetov na uvedomenie si určitej etnickej príslušnosti. Takáto indiferentnosť sa vyskytuje v rôznych sociálnych prostrediach, nezávisle od etnických, náboženských alebo sociálnych pomerov. Dôležitú úlohu v tomto zohráva výchova a vplyv rovnako zmýšľajúceho sociálneho prostredia. Nevyhranenosť sama osebe nie je ešte strata etnickej identity, je však výhodnou pozíciou k jej zmene vo vyžadovanú, resp. preferovanú etnickú identitu.

Podmienky a predpoklady pre asimilačné procesy:

- a) oslabenie výchovy k hrdosti na vlastnú etnickú kultúru
- b) oslabenie alebo prerušenie tradícií
- c) manifestovanie nesúhlasu s politickými alebo náboženskými skutočnosťami

Pokiaľ nie je etnická príslušnosť jednoznačná, striktné určená, bez akýchkoľvek pochybností dochádza k etnickej rozkolísanosti. Jednotlivé osoby nepocitujú potrebu sa etnicky vyjadrovať a vyhýbajú sa jednoznačnému vyjadreniu.

Často je to tak aj vtedy, ak sa hovorí o tretej osobe, hoci príbuzensky veľmi blízkej. Máme tu takéto prípady - z Brehov: "Najmladšia dcéra s rodinou zostala pri mne. Má za manžela Maďara z Oborínu, to je čisto maďarská dedina, ale zat' chodil v Košiciach do slovenských škôl. Ich najstarší syn má teraz 16 rokov a chodí v Sobranciach do školy. Ja mám maďarské školy, viem len po maďarsky."²

alebo iný príklad z Veľkej Trne: *"Tu sú aj gréko a rímkatolíci, sú viac Slováci. Deti vedeli obidva jazyky, ak matka s nimi hovorila maďarsky. Aj naše, starší vnuk hovorí ešte viac maďarsky, ale ten najmenší len slovensky. Ja s nimi hovorím len maďarsky, ja po slovensky neviem. Aj s dcérou sa hádam, lebo oni tiež rýchlo prejdú na slovenčinu (dcéra aj zať sú Maďari)..."*³ Môžeme uviesť aj ďalší príklad z Veľkej Trne: *"Grékokatolíci to sú Slováci, kalvíni sú Maďari, V Malej Trni sú skoro sami Maďari, len tí mladí sú už Slováci. Ja už teraz viem po slovensky, lebo zaťov mám oboch Slovákov, tak som bola nútená sa naučiť..."*⁴ Iný príklad zo Zemplínskeho Hradišťa: *"Synovia vedia po slovensky, oni chodili do strednej školy slovenskej. Vnuci vedia maďarsky, ale už manželky vnukov nerozprávajú maďarsky, obe sú Slovenky..."*⁵ alebo ešte jeden príklad z tejto obce: *"Slováci si zvlášť držali svoje zvyky, Maďari zasa svoje, ako kalvíni, lebo kalvíni tu hovoria po maďarsky. Grékokatolíci a rímkatolíci sú tu Slováci. Ale ak boli v susedstve, tak sa pozvali na svadbu, alebo keď sa drápalo perie, Slováci chodili pomáhať..."*⁶

Z tohto je vidieť, že nehovorí, že je Maďarka, ale hovorí to v znakových súvislostiach: má maďarské školy a vie len po maďarsky, prípadne akého je náboženstva a pod.

V tejto súvislosti môže aj pociťovať ako niečo cudzorodého vo vedomí vlastnej etnickej príslušnosti, keď zať - Maďar má slovenské školy alebo vnuk chodí do slovenskej školy, hoci obaja sa isto pokladajú za Maďarov a svoju etnickú príslušnosť nijako nespochybňujú. Na základe tohto by sme mohli predpokladať aj možnosť, že sa etnické vedomie nezakladá vždy na tých istých postulátoch. K takémuto predpokladu nás vedie skutočnosť, že za Maďara sa pokladá ten, kto je:

- a) kalvín
- b) alebo sa narodil v Maďarsku
- c) alebo pochádza z maďarskej dediny
- d) alebo vie len po maďarsky
- e) alebo má maďarské školy
- f) alebo sa prehlasuje za Maďara.

Jedna z týchto informátoriek hovorí: *"Starší syn žije v Hrani, v susednej dedine, mladší žije v Košiciach, aj obidve dcéry, robia v nemocnici. Staršia má manžela z Popradu, tá druhá je z Borše. Je to miešaná dedina, odkiaľ vysídlili veľa Maďarov a prišli tam Slováci. Zať je Slovák, lebo jeho matka je Slovenka z Borše a otec je z Vranova. V jej rodine viac hovoria po Slovensky, hoci obe vnučky vedia aj po maďarsky. Chodili do slovenských škôl a jedna sa nedávno vydávala..."*⁷ Vidíme, že informátorka neprehlasuje o svojich vnúčatách, či sú to Slováci alebo Maďari, ale ako hovoria a do akých škôl chodia.

Iný príklad o etnickej rozkolísanosti máme v prípade problému etnickej identity Rusínov a Rusínov-Ukrajincov. Proces konštituovania sa rusínskeho etnika na rusínsky národ bol umelo prerušený, kedy sa všetko rusínske a ruské na Slovensku menilo na ukrajinské. Strata možnosti deklarovať sa cez meno, vieru a jazyk, ale predovšetkým prostredníctvom viery, sa stala osudnou pre fungovanie systému etnickej identity Rusínstva. Prerušenie kontinuity sa odrazilo na výchove jednej generácie, ktorá mala etnickú identitu nevyhranenú - Ukrajincami sa necítili a Slováckmi tiež nie. Generácia, ktorá prichádza po generácii s prevažujúcou etnickou rozkolísanosťou alebo nevyhranenosťou, nevie a nemôže nadviazať na etnický systém predchádzajúcej generácie a prerušenie kontinuity vedie k rôznym dôsledkom, predovšetkým rýchlej prirodzenej asimilácii.

V etnických procesoch je veľmi dôležitá otázka akceptovania zmeny etnickej príslušnosti, t.j. problém prijatia nových členov do etnickej skupiny.

Prijímanie nových členov etnickej skupiny môže byť ústretové v tzv. otvorených etnických systémoch a odmietavé v uzavretých etnických systémoch, kde je charakteristické neprijímanie nových príslušníkov a neustále zdôrazňovanie ich pôvodu.

Z hľadiska otázky prijímania nových osôb do vlastnej etnickej skupiny, ľahkosti ich prijímania, resp. spôsobov a dôvodov odmietnutia počítat' ich medzi svojich môžeme etnické systémy rozdeliť na dve hlavné skupiny, a to otvorené a uzavreté. Pri charakterizovaní otvoreného systému môžeme ako jeho podstatnú zložku v otázke prijímania nových členov etnickej skupiny uviesť tie vzťahy, ktoré sú relevantné pre to, aby sa príslušník považoval za člena skupiny. Už som uvádzal 6 možností, pri ktorých sa dotýčny člen spoločenstva pokladal za Maďara. Môžeme si tiež položiť otázku, či aspoň jedna z týchto podmienok stačí, aby sa niekto pokladal za Slováka, inak povedané, či slovenská etnická skupina prijíma ako Slováka osobu, ktorá má aspoň jeden adekvátny atribút, ktorý sa prisudzuje Maďarovi, keď sa považuje za Maďara. V otázke náboženstva určite nie. Či niekto sa hlási ku katolíkom alebo protestantom, vždy je to len identita náboženská. Ak sa niekto narodil na Slovensku nie je Slovákom pokladaný za Slováka automaticky, k tomu je potrebné aj niečo viac. Podobne ak niekto sa učil v slovenských školách. Na to, aby Slováci niekoho pokladali za Slováka, nestačí ani keď rozpráva po slovensky, dokonca, ani keď rozpráva veľmi dobre slovensky, lepšie ako oni. Nestačí, ani keď sa sám prehlasuje za Slováka. Stačí, ak sa pozná jeho pôvod, a už je označovaný za Rusnaka, Maďara, Čecha, Žida atď., podľa situácie, a tým je vyčleňovaný z etnického kolektívu.

Môžem ilustrovať výpoveď informátora z Kuzmíc: *"do školy ja som mal isc v dvacatim roku, ale v dvacatim roku ešči ani učiteľov Slovákov málo, nebulo, my sme dostali učiteľku s Košíc, ona sa volala Kišfalušiová, ... to bula ešči taka Slovačka, jeden syn se volal Laci, druhy Bandi, treci Gabi, viete a doma reč bula maďarska, mac jich učila maďarsky, ale v škole učila po slovensky, vona bula z tich košických Maďaroch, znace, oni buli Slovaciu perši, ale to ešči vtedy za monarchiji vše nebulo take iste, že to ostane..."*⁸ Vidíme, že pre túto učiteľku, ktorá prišla učiť do dediny nestačilo, že sa narodila na Slovensku, že hovorila po slovensky, že sa vydávala za Slovenku atď. Vyžadovalo sa aj napr. to, aby jej deti mali slovenské mená a iste aj mnohé iné požiadavky, o ktorých informátor nehovoril. V tom kontexte možno hovoriť aj o istom etnickom purizme.

Pre uzavretý etnický systém je charakteristické, že každý člen etnického kolektívu, ktorý sa v ňom narodil a bol v ňom vychovávaný je považovaný za svojho, aj keď sa už nehlási k svojmu pôvodu. Konvertiti, v zmysle etnickom sa neprijímajú (prozelyti). Zmiešané manželstvá sa tolerujú, ale sa nepokladajú za dobré. Príslušnosť k etnickej skupine sa pokladá za exkluzívnu danosť, výnimočnosť a z toho hľadiska etnocentrizmus je zameraný skôr na zachovanie vlastnej integrity a štruktúry väzieb etnického systému, teda skôr na zvelaďovanie a pestovanie vlastných kultúrnych hodnôt, sebaobdivovanie, vnímavosť voči prenikaniu cudzích prvkov do jazyka, kultúry a každodenného života. Ako vidíme je to úplne opačný efekt etnocentrizmu, ako považovanie vlastného etnika za lepšieho a vyspelejšieho nad iné, nadradovanie vlastnej kultúry a vzdelanosti a pod.

Vzťah k asimilácii:

- otvorené systémy - prirodzený proces - osobu, ktorá prešla k inej etnickej príslušnosti prestávajú považovať etnicky podľa jej pôvodu;- uzavreté systémy - prechod k inej etnickej príslušnosti sa neuznáva, zosmiešňuje a znemožňuje (odsudzuje).

Maďari v tejto národnostne zmiešanej oblasti južného Zemplína inklinujú svojim správaním skôr k otvorenému etnickému systému, z toho dôvodu manželstvá maďarských partnerov s osobami inej etnickej príslušnosti, nielen že sú považované za niečo prirodzené, ale sú aj žiadané. Nesmieme však zabúdať, že takéto otvorené etnické systémy majú vypracovaný aj mechanizmus voči vlastnej asimilácii, ktorý bráni ich odnárodňovaniu a naopak, podporuje odnárodňovanie okolitých etník aj prostredníctvom zmiešaných manželstiev. Z výskumov v zmiešaných manželstvách vyplýva, že maďarskí partneri majú väčší záujem a viac im záleží na tom, aby deti vedeli aj maďarsky. Týka sa to aj rodičov manželských partnerov, u ktorých táto skutočnosť sa stáva aj otázkou prestíže a súčasťou

hodnotového systému. Uvediem príklad z Veľkej Trne: "Vnúčatá vedia po maďarsky všetky, aj keď otcov majú Slovákov (dvaja zaťovia). Ja s nimi hovorím po maďarsky. V dedine sa veľmi čudujú, keď aj sem prídu, že tie deti vedia tak po maďarsky".⁹

Z hľadiska etnických procesov je veľmi ťažké, v niektorých prípadoch takmer nemožné, dosiahnuť, aby etnická skupina s uzavretým etnickým systémom plne akceptovala nejakú zmenu etnickej príslušnosti. Preto v prípadoch zmiešaných manželstiev sa oveľa častejšie stáva, že u detí dochádza k zmene etnickej príslušnosti vždy len jedným smerom. Iste, že v tomto hrajú úlohu aj iné faktory, napr. sociálny status partnera, stupeň kultúrnej vyspelosti etnickej skupiny ap. Ale podľa môjho názoru je jedným z rozhodujúcich momentov práve charakter etnického systému, pretože uľahčuje alebo sťažuje tieto etnické procesy asimilácie.

Poznámky

1 BENKA, Martin: *Za umením*. Bratislava 1958. 355 s.

2 KALAVSKÁ, Viera: *Rodinné zvykoslovie. Materiál z terénneho výskumu v obciach Brehov, Hraň. 1.-18.X.1991, s. 29. Archív ÚE, inv. č. 1320.*

3 KALAVSKÁ, Viera: *Rodinné zvykoslovie. Materiál z terénneho výskumu v obciach Veľká Trňa a Zemplínske Hradište. 18.-29.V.1992, s. 36. Archív ÚE, inv. č. 1337.*

4 *Tamtiež*, s. 37.

5 *Tamtiež*, s. 126.

6 *Tamtiež*, s. 128.

7 KALAVSKÁ, Viera: *Rodinné zvykoslovie. Materiál z terénneho výskumu v obciach Brehov a Hraň. 1.-18.X.1991, s. 29. Archív ÚE, inv. č. 1320.*

8 ACHESON, Juliana - KALAVSKÝ, Michal: *Privatizácia v poľnohospodárstve. Materiál z terénneho výskumu v obciach Kuzmice, Cejkov... 1.- 18.X.1991, s.28-29. Archív ÚE, inv. č. 1322.*

9 KALAVSKÁ, Viera: *Rodinné zvykoslovie. Materiál z terénneho výskumu v obciach Veľká Trňa a Zemplínske Hradište. 18.-29.V.1992, s. 36. Archív ÚE, inv. č. 1377.*

K niektorým prejavom lokálnej identifikácie (Sekundárne pomenovania a prezývky)

Milan Leščák

Ak chceme pochopiť a analyzovať etnoidentifikačné znaky a symboly, alebo hovoriť o princípoch tvorby znakov určujúcich úroveň stotožnenia sa s určitou sociálnou skupinou a jej kultúrou, musíme našu analýzu začať v najnižších jednotkách sociálnej organizácie spoločenstva. Zatiaľ sme málo hovorili o identifikačných princípoch určujúcich jednotlivca, ktorý je v konečnom dôsledku križovatkou identifikačných procesov. Jeho vlastná identita zahŕňa, teda aj otázky fungovania rodinnej, lokálnej a regionálnej, etnickej identity, ale aj iných identifikačných princípov, ktoré tvoria antropologickú podstatu jeho existencie. Projektuje sa do vzťahov, ktoré majú určité objektivizované formy (vonkajškové), ale pre pochopenie etnoidentifikačných procesov a faktorov sú nepostačujúce pokiaľ nepoznáme vnútorné subjektívne príčiny, ktoré určujú premenlivosť individuálnej identity.

Tieto otázky môže kompetentne riešiť najmä sociálna psychológia. V tejto oblasti výskumu, a to tak sociálno-psychologického ako i etnologického výskumu chýbajú identifikácie rodiny predovšetkým vo vzťahoch k užšej a širšej rodine, ako i k lokálnemu spoločenstvu alebo sociálnej skupine. Od takejto analýzy je možné prejsť k hlbšiemu pochopeniu integrity lokálneho spoločenstva a etnického spoločenstva. Z množstva kultúrnych a sociálnych javov je potrebné zobrať samostatne, ako dôležitý faktor, vedomie genetickej spolupatričnosti, ktorá sa navonok odráža v zložitých historických procesoch etnogenézy. V tomto smere je jedným z dôležitých znakov vymedzujúcich etnické spoločenstvo jeho etnonym. V nižších rovinách analýzy je to logicky iný systém označení a pomenovaní. Možno namietať, že do súčasnosti sa vyvinul na území každého etnika ustálený systém toponým, názvov obcí, rodových mien a priezvisk. Je to problém, o ktorom sa dostatočne zmieňuje onomastika, toponomastika, či iné špeciálne orientácie jazykovedného i historického štúdia. Najmä etnonym je jedným z predpokladov a zároveň znakom identity etnika alebo etnickej skupiny. Vyvíja sa tak na úrovni vonkajšej, ako i na úrovni vnútornej identifikácie. Vonkajšie hodnotenia (externé stereotypy), systém hanlivých označení a prezývok majú rovnako dôležitú funkciu ako zaužívané všeobecne uznávané vlastné etnonymá. Vrstvenie týchto sekundárnych pomenovaní a prezývok nám často odкрýva zaujímavú škálu sémanticky diferencovaných hodnotiacich postojov. Ako príklad môžeme uviesť etnonym Slováč, jeho maďarské znenie "Tót" alebo označenie "Tirpák". Podobne je to aj s etnonymom Rus v jeho hanlivej podobe u nás "Moskal". Nie všetky cudzie označenia, ako napríklad Nemec, ktoré vzniklo od prídavného mena "nemý" ako výsledok jazykovej bariéry, sa chápu hanlivo. Označenie "Varjag" vzniklo z otázky "kde som?". V súčasnosti je označenie Čiech ako "Böhmen" v nemčine chápané ako danosť, naproti tomu bližšie označenie "Tschechei" je pre Čechov neprijateľné, čo má svoje historické pozadie. Tieto príklady sú však zanedbateľné v porovnaní s výraznejšou a pestrejšou paletou rozlišovania a označovania vo vnútri etnického spoločenstva. Vznik mien a názvov obcí, či regiónov má svoje historické zákonitosti. Ako príklad sú pomenovania obcí podľa činností, ktorá sa v nich vykonávala, či podľa geografickej situovanosti atď. (pozri R. Krajčovič). Etnológov viac zaujíma, aký model sekundárnych pomenovaní sa vyvinul na našom území, ako s ním súvisia rôzne prezývky a stereotypy s nimi súvisiace. Samotné sekundárne pomenovania majú širokú škálu významov. Obsahujú pragmatickú odlišovaciu funkciu a na druhej strane môžu charakterizovať isté negatívne hodnotenia lokálneho spoločenstva alebo sociálnej skupiny. Zo

sekundárneho pomenovania, či prezývky možno odhaliť veľa z histórie rodu, možno odhaliť pozadie sociálnych vzťahov v rámci rodiny a lokálneho spoločenstva, možno uvažovať o psychologických danostiach spoločenstva a pod.

Pokúsil som sa analyzovať princípy sekundárneho označenia v troch lokalitách (Spišský Hrhov, Vyšná Boca, osady na Záhorí - Húšky a Trajlinky), kde pomerne podrobne poznám systém sekundárnych pomenovaní a označení, ale aj ich pozadie. Analýza ukazuje, že existujú tieto typy sekundárnych označení, dotýkajúcich sa rodiny alebo sídla:

a) súvisiace s priestorovou lokalizáciou sídla rodiny, napr. Janko z Hurky, Paľo z Brižka, Toni z karčmy, Imro z Končan;

b) súvisiace s fyzickými vlastnosťami členov rodiny, napr. Čierny Peter, Čierny Martin, Krivý, Hoďe (prezývka vznikla tak, že jeden z členov rodiny nevedel vysloviť vlastné meno Jozef a hovoril Hoďe);

c) súvisiace so zamestnaním alebo spôsobom obživy, napr. Šuster, Kovaľ;

d) súvisiace s psychickými vlastnosťami, napr. Kociňar, Perdoľko;

e) súvisiace s prevzatím niektorého mena či priezviska člena rodiny, napr. Šandor, Štefánek, U Želky alebo úmyselným komolením týchto mien.

Tento systém vznikol nezávisle na vôli rodiny a stal sa často prvoradým pre okolité spoločenstvo. Napríklad vo Vyšnej Boci je doteraz základným orientačným princípom, teda je dôležitejším identifikačným interným znakom ako oficiálne meno a priezvisko. Sila jeho zotrvačnosti sa ukázala na pomenovaní prisťahovalcov, ktorí získavajú a dedia sekundárne označenie alebo prezývku bez ohľadu na skutočnosť, že s pôvodnou rodinnou tradíciou nemajú nič spoločné. Obyvatelia sa podľa toho veľmi dobre orientujú, a to nielen v prípadoch nových usadlíkov, ale aj v prípade prechodne tam žijúcich chalupárov. Napríklad chalupárov nazývajú trochu hanlivô Bratislavčané bez ohľadu na to, či chalupár ozaj žije v Bratislave. Po určitom čase, aj keď poznajú jeho priezvisko používajú ho spolu s určením domu, ktorý obýva (napr. Lešťák od Hlavenkov). Aj v prípade, že označenie rodiny alebo sídla vzniklo z prezývky, na jej pôvodný význam sa často zabúda a dominuje pragmatický princíp orientácie a odlišenia. To dokazuje osídlenie osád Hušky a Trajlinky, ktoré vznikli v polovici 19. storočia na Záhorí a boli pomenované podľa rodiny zakladateľa - Hušek, Trajlinek a donedávna tieto osady obývali rodiny jedného mena. Potreba odlišenia je tu teda evidentná. Huškovia u Húškú sa volajú sekundárnym pomenovaním - Kocajda, Kocúr, Štefánek, Jurčík, Guňál, Mišuják, Mišo u Helen. Trajlinky poznajú doteraz domy - Hoďe, Hurbánke, Joškodé, Skalé, Černý Marcin. Rodiny sa týmto sekundárnym označením sami nepredstavujú, ale vo všeobecnosti ho rešpektujú. Pre folkloristu je v tejto súvislosti zaujímavé rozprávanie o pôvode sekundárneho označenia alebo prezývky a niekedy dosahujú zaujímavú epickú šírku, pričom jednu časť rozprávania by sme mohli označiť rodinná povesť a druhú časť by sme mohli zaradiť do humoristického rozprávania. Od sekundárneho označenia sa odlišuje výsmešná alebo urážlivá prezývka. Tieto nie sú predmetom bežnej komunikácie a vyberajú sa z repertoáru len v sporoch a hádkach.

Táto diferenciácia pokračuje i na vyššej úrovni, a to v sekundárnych pomenovaniach alebo prezývkach jednotlivých dedín a osád. Tam už zväčša nejde o pragmatické bližšie označenie lokality, ale o humorné, hanlivé, niekedy až urážlivé mená snažiace sa postihnúť určitú charakteristiku obyvateľov, najčastejšie susednej lokality. Tento princíp platí prakticky pre celé územie Slovenska, ale je známy aj z okolitých krajín. Odráža sa v ňom drobný antagonizmus medzi susednými obcami a jej obyvateľmi, ktorý niekedy dosiahol veľký stupeň. Za takýto príklad môžeme pokladať vzťahy medzi Važcom a Východnou, kde vzájomný systém nevraživosti dosiahol určitú dokonalosť a prejavoval sa nielen posmešným označením dedín, ale aj desiatkami pokrikov, ktorých posmešný obsah vychádzal z drobných konkrétnych udalostí a kumuloval sa v skratkovitej podobe v rôznych pokrikoch (napr. regrút v studni!, kohút na pántiku!, ovce pri orgáne! atď).

Mnohé lokality sa vyznačovali prezývkami podľa činností, ktorá sa v nich vykonávala alebo podľa iných charakteristických znakov (pozri Š. Moravčík v knihe "V Kiripolci svine kujú"). Z Vyšnej Boce sa nám nepodarilo zapísať rozšírené prezývky okolitých dedín. Zato Spišský Hrhov nazývali "Koľeskare". Povešť o vzniku prezývky hovorí, že Hrhovčania boli takými zlodejmi, že ukradli spod šibenice v Levoči koleso. Susedná dedina Klčov, ktorú prezývajú "Pacerkare", bola obviňovaná z predstieranej zbožnosti. Domaňovce - "Rungľari" (neohrabanci), Biacovce - "Rebelanci" (podľa rebélie z 1830).

Zo Záhoria uvediem príklady: Hušky - "Olšaci", Borský Jur - "Kapsari", Moravský Ján - "Joské", Závod - "Tarabé". Informátori ma varovali, aby som sa neopovážil v Závode zakričať vetu: "Tarabé voda idze!" a v Jánoch: "Joské daj sen ty sarohy!"

Uvedené hanlivé pokriky sa transformovali i do rôznych krátkych veršovaných foriem. Výsmešné poznámky sa dotýkali i rozdielneho dialektu a výslovnosti.

Rôzne prezývky prešli na medziregionálnu úroveň. Spišiakom sa nadávalo, že sú - "šlepi", Šarišanom, že sú - "žolté pupky". Od Uhorského Simplificissima už vieme, že Liptáci sú - "zlí vtáci".

V tomto príspevku sme chceli ukázať ako sa kreujú na nižších úrovniach viaceré formy identifikácie, a kde sú netušené možnosti súčasnej etnológie a folkloristiky v ich interpretácii.

Priemysel a etnická identifikácia

Jaroslav Čukan

Prvé výsledky cieľavedomého výskumu a štúdia priemyselných robotníkov a baníkov¹ začíname v slovenskej etnológii registrovať počnúc päťdesiatymi rokmi nášho storočia. V mnohých európskych krajinách sa stal spôsob života tejto sociálno-profesijnej zložky obyvateľstva predmetom záujmu už v prvej tretine 20. storočia. Nejednen región Slovenska - Spiš, Horehronie, no najmä Gemer, patril v rámci Rakúsko-Uhorska k významným priemyselným teritóriám. Dôvodov na preferovanie iných oblastí záujmu vtedajšej národopisnej vedy bolo viac a nie je naším cieľom sústreďovať pozornosť týmto smerom.² Dôležitý je fakt, že za štyridsať rokov bolo z tohto hľadiska v podstate zmapované celé územie Slovenska a z väčšej časti máme sústredený pramenný materiál.³ Čo do rozsahu a tematickej rôznorodosti ho nemožno porovnávať s výsledkami štúdia tradičného agrikultúrneho prostredia, no napriek tomu ho považujeme za dostatočný k formulovaniu určitých záverov, zovšeobecnení a teoreticko-metodologických východísk. Domnievam sa, že sú porovnateľné aj s výsledkami vedy európskych národov, ktoré tejto problematike začali venovať pozornosť o niekoľko desaťročí skôr.

Často sa stretávame s názorom, a obdobie vzniku záujmu, ale aj samotné zdôvodňovanie potreby takéhoto štúdia, či skôr jeho obhajoby, by tomu mohli aj nasvedčovať, že výskum spôsobu života a kultúry priemyselných robotníkov súvisí výlučne s obdobím budovania socializmu. V mnohých prípadoch je ešte aj dnes považované za tendenčné, poplatné vtedy panujúcej ideológii. Predpokladám, že krátke zamyslenie sa nad týmto problémom prispeje aj k objasneniu niektorých ďalších otázok, lebo v súvislosti s týmto výskumom ich zostáva ešte niekoľko nie celkom doriešených.

Aj napriek viacerým odmietavým postojom k záujmu o kultúru robotníkov to boli vo všeobecnosti práve práce anglosaskej sociálnej antropológie a sociológie, ktoré si ako prvé začali cieľavedome všímať niektoré javy spôsobu života priemyselných robotníkov a baníkov a priniesli aj prvé materiálové i teoretické výsledky. Sotva sa o nich dá povedať, že vznikli z pohnútok ideologických.⁴ Skôr ich možno dať do súvislostí s vývojom predmetu záujmu našej vednej disciplíny, s výskumom mesta⁵ a neskôr aj s folklorizmom, čo je zrejmé najmä zo syntézy H. Bausingera.⁶ Vo všeobecnosti je však záujem o "priemyselnú spoločnosť" u väčšiny etnológov a sociológov, vrátane najnovších prác, pokračovaním, resp. rozvíjaním pracovných výsledkov, ktoré súviseli s výskumom tradičného agrikultúrneho prostredia.⁷ Nech boli impulzy a stimuly výskumu baníkov v Žakarovciach alebo Handlovej, robotníkov v Petržalke, Bratislave, na Horehroní alebo v ktorýchkoľvek iných starých či novších priemyselných centrách a oblastiach Slovenska akékoľvek, nech boli súčasťou užitočných alebo menej pochopiteľných úloh rezortného alebo štátneho plánu výskumu, nech sa práce začínali a končili najpozoruhodnejšími názvami, formuláciami a zdôvodneniami, prevažná väčšina publikovaných i archivovaných materiálov má vysokú výpovednú hodnotu. Nezohľadňujeme pritom iba štúdium sociálnych a profesijných sfér, no čo je dôležitejšie - prínosom sú aj kvôli poznaniu a pochopeniu ostatných skupín a vrstiev obyvateľstva (agrikultúrne prostredie nevynímajúc). V zmysle horizontálnom kompletizujú poznatky o zložkách národnostných, konfesijných, socioprofesijných v dedinskom i mestskom prostredí. Vo vertikálnom dopĺňajú mozaiku nášho historického a etnokultúrneho vývoja.⁸ V

nových spoločensko-ekonomických podmienkach by naša veda nemala od takto orientovaného výskumu upúšťať ako od nepríjemnej povinnosti, ale ponímať ho podobne ako v mnohých ďalších krajinách - ako potrebu, nevyhnutnosť, súčasť poznania etnokultúrnej histórie. Ak vždy aj nie ako cieľ, tak aspoň ako prostriedok k získaniu dôležitých súvislostí potrebných k riešeniu iných problémov. Úmyselné (alebo nevedomé) obchádzanie reálne existujúcich javov v konečnom dôsledku vždy znamenalo odkázanie určitého zanedbaného úseku dejín na zložitú rekonštrukciu generáciám nasledovníkov, lebo objektívna potreba sa ukázala skôr či neskôr ako aktuálna.

V súvislosti s výskumom spôsobu života a kultúry v dosahu priemyselných centier do popredia vystupuje napríklad otázka, ktoré kultúrne hodnoty sú (majú byť), prvoradým predmetom nášho záujmu. V mnohých prípadoch je evidentný vplyv priemyslu na vznik nových kultúrnych hodnôt v tradičnom sociálno-ekonomickom prostredí ignorovaný alebo aspoň zanedbávaný a predmetom záujmu zostávajú viac alebo menej modifikované autochtónne kultúrne vzory. Objasnenie formálnych a funkčných posunov, ak sú vôbec postihnuté, je zložitá a spravidla nepresvedčivá. Bez analýzy vplyvu textilného priemyslu nebolo napríklad možné dosiahnuť reálny odraz v oblasti štúdia odevu v dolnom Liptove. Problematiku výskytu kremnickej keramiky v priemyselnom Gemeri nemožno študovať mimo kontextu migrácií pracovných síl, resp. presunov baníkov v rámci organizačnej štruktúry Rimamuránsko-Šalgotariánskej železiarskej účastinnej spoločnosti. Rovnako tak niektoré formy spoločenského života v Turci (napríklad jesenné obaračkové zábavy - vinobranie v Priekope) súvisia s existenciou železničnej križovatky a dielni, s možnosťami zamestnávania na železnici a pod.

Sústredenie pozornosti na diferencie v spôsobe života a kultúre novej zložky spoločenskej štruktúry, konštituovanej v dôsledku priemyselnosti, a obklopujúceho kontinuálneho spoločensko-ekonomického a kultúrneho makroprostredia nepovažujeme za metodologicky správne. Hospodárske, demografické a kultúrno-historické danosti v jednotlivých regiónoch sú príliš rozdielne na to, aby bolo možné z tohto hľadiska formulovať zovšeobecňujúce závery. Nachádzanie spoločného a diferenciačného v spôsobe života oboch zložiek nemôže byť prvoradým cieľom - bolo by omylom porovnávať a chápať ako protipóly javy síce porovnateľné, ale v neporovnateľnom prostredí. A pri tejto príležitosti dodajme, že aj pojem agrárne alebo agrikultúrne prostredie je značne zjednodušený. Stačí poukázať len na niektoré aspekty tohto problému:

- rozporné charakteristiky špecifických črt rodinného a spoločenského života značne sociálne diferencovaného roľníckeho obyvateľstva;
- postavenie, resp. roly ostatných sociálnych vrstiev obyvateľstva v lokálnom spoločenstve
- reálnu a plnohodnotnú charakteristiku spoločenského a hospodárskeho statusu farárov, remeselníkov, učiteľov, obchodníkov v skutočnosti postrádame;
- zohľadnenie geografickej, konfesionalnej, etnickej reality;
- zohľadnenie meniacich sa foriem a funkcií takzvaného agrikultúrneho prostredia (roľníckej rodiny) v dlhodobom procese historického vývoja.

Vzhľadom na uvedené a mnohé ďalšie nejasnosti nemôžu priniesť pokusy o definovanie spoločného a diferenciačného v takzvanom robotníckom a takzvanom agrárnom prostredí uspokojivé závery. Ak necharakterizujeme a neporovnávame časovo, priestorovo a sociálne konkrétne určené reálie, výsledky sú samoúčelné.

V súvislosti so sústredením pozornosti na diferencie v spôsobe života novej a autochtónnej zložky hrozí aj nebezpečenstvo precenenia, nadradenia samotného priebehu zmeny nad dlhodobý a nepretržitý proces continuity a zmien. Poznanie mechanizmov zmien, inovácií, by malo byť len čiastkovým cieľom, prostriedkom k detailnému pochopeniu kultúrnej podstaty, ktorá je v čase zmenám vystavená a pretrváva vo viac alebo menej modifikovanej podobe. Cieľom štúdia by nemali byť modifikácie, ale (podstatne málo alebo

vôbec modifikovaná) podstata. A ak modifikácie, tak v súvislosti s príčinami, ktoré ich vyvolali a ostatnými okolnosťami, v rámci ktorých sa do fungujúceho systému včlenili. Aj novovzniknuté mesto (Dubnica, Partizánske, Svit) treba chápať na jednej strane ako výsledok určitého procesu, ale aj ako vplyv, zásah do kontinuálne fungujúceho makrosystému. V súvislosti s tými jeho spoločenskými, ekonomickými, kultúrnymi subsystémami, kde je kontinuálne v priamych interakciách s novými vplyvmi. Ich mieru, prínos vo vzťahu k celku možno zhodnotiť až po určitom období vzájomného pôsobenia, obojstrannej selekcie najvýhodnejších foriem, po opätovnom ustálení dočasne rozrušených vzťahov. Nové vplyvy sú bezpochyby zaujímavé, hlavne tie, ktoré sa včlenia do fungujúceho mechanizmu, posilnia ho, no v žiadnom prípade nie sú tým určujúcim, nie sú podstatou. Zaujímajú nás však z hľadiska intenzity svojho pôsobenia na tradičné mechanizmy, mierou svojho vplyvu.

Po tomto obširnejšom vysvetľujúcom úvode sa pristavím pri jednom všeobecne sa opakujúcom jave vo väčšine priemyselných centier, resp. v priemyselných regiónoch. Je ním zmena etnickej štruktúry obyvateľstva. V Žakarovciach, na Hornej Nitre, v Rybárpoli, vo Vrútkach i v ďalších lokalitách (a nielen na území Slovenska),⁹ sa do robotníckych kolónií, ubytovní, ale aj mestských hotelov prisťahovali úradníci, majstri a robotníci rozličných národností z mnohých európskych i zámorských štátov. Spoločne s robotníkmi z rôznych oblastí Slovenska sa postupne včleňovali do štruktúry pôvodného obyvateľstva. Stačila malá, niekoľkočlenná skupina ľudí z jednej lokality, regiónu alebo tej istej národnosti, aby si prostredníctvom spoločných jazykových a všeobecne kultúrnych črt uvedomili totožné, vlastnú identitu. Tá automaticky vyplývala hlavne zo spoznania diferenciálneho, ktoré vedome alebo nevedomene nastolilo otázku - potrebu identifikácie. Poznanie spôsobu života robotníkov je dôležité z hľadiska formovania mnohých etnokultúrnych procesov a problematika etnickej identifikácie sa mnohých z nich bezprostredne dotýka. V tejto súvislosti vystupujú do popredia hlavne otázky:

- ktoré sú najpodstatnejšie identifikačné faktory
- ako sa etnická identifikácia prejavovala v sociálnom mikroprostredí (rodina, susedské a záujmové skupiny) v sociálnom makroprostredí (relácie s obklopujúcim spoločenským prostredím).

Odpovedí na uvedené otázky je veľa a vysvetlenia nie sú vo väčšine prípadov jednoznačné. Pre krátkosť času sa zameriam aspoň na prvú z nich.

V mnohých priemyselných centrách budovaných od poslednej tretiny 19. storočia boli byty v kolóniách svojou polohou, veľkosťou i vybavením diferencované. Majstri a úradníci bývali neporovnateľne lepšie (Handlová, Rybárpole, Železník). Do vzniku Československej republiky to boli väčšinou Nemci a Maďari, v medzivojnovom období Česi.¹⁰ Aj keď tento jav navonok súvisí s etnicitou, v skutočnosti ide len o sociálnu, profesijnú a vzdelanostnú podstatu. To isté platí aj o početnosti rodín. Majstri a úradníci mávali spravidla menej detí a vzhľadom na ich sociálne postavenie im mohli poskytnúť viac ako v ostatných sociálne slabších rodinách.¹¹

Poľskí baníci v Žakarovciach¹² boli známi ako štrajkokazi. Prinútila ich k tomu bieda a odkázanosť, absencia akýchkoľvek iných zdrojov príjmov, a túto charakteristiku tiež nemožno posudzovať ako príznak etnodiferenčný.

Anglickí montéri, ktorí inštalovali v Rybárpoli nové stroje a zariadenia, sa od ostatného obyvateľstva odlišovali oblečením, hlavne svojimi klobúkmi - "tvrďákmi", výletmi na bričkách, solventnosťou (reštaurácie). Vďaka týmto znakom zostali dlho po svojom odchode v povedomí obyvateľov kolónie aj Ružomberka a širokého okolia, no opäť to nie sú znaky etnické, ale vyjadrenie sociálneho postavenia.

Českí robotníci boli väčšinou zástancami ateizmu, "voľnej myšlienky". Známi boli ako šíritelia socialistických ideí a poprední organizátori robotníckeho hnutia. Tieto, na prvý

pohľad zreteľné diferenciačné kontúry, vyplývali z ich predchádzajúcich skúseností, ktoré nadobudli v iných priemyselných centrách - v Prahe, na Kladensku, Náchodsku a pod. Tiež ich v žiadnom prípade nemožno posudzovať ako faktor etnický.

Z hľadiska etnodiferenciačného sa dá menej jednoznačne hodnotiť napríklad povahová črta Rumunov. V dolnom Liptove ich všeobecne poznali ako bitkárov. Na rozdiel od nich Ukrajinec žil usporiadaným rodinným životom, hoci ani jeden nebol zosobášený. Poliáci zostali v povedomí obyvateľstva známi tým, že bývali špinaví, nedbali na osobnú hygienu a poriadok v bytoch. Líšili sa tak od ostatných obyvateľov robotníckej kolónie, ktorí v rovnakých alebo podobných sociálnych a bytových podmienkach dokázali existovať ináč.

Od čias výstavby Košicko-bohumínskej železnice z prelomu 60-tých a 70-tých rokov 19. storočia a neskôr z výstavby druhej koľaje, zostali v Turci a na Liptove spomienky na Talianov a Juhoslovanov (Strečno, Švošov, Lisková, Černová) - vyhľadávali spoločnosť žien, dokázali sa dlho zabávať, zbohatli pri nich viacerí krčmári a zostali po nich nemanželské deti.¹³

Pri identifikovaní Angličanov, Talianov, Poliakov, Rumunov, Ukrajincov a iných informátori za najvýznamnejší diferenciačný faktor spravidla neuviedli jazyk, ale niektoré z uvedených črt, prostredníctvom ktorých vstúpili do povedomia obklopujúceho obyvateľstva ako príslušníci určitého etnika.

V súvislosti s Maďarmi je situácia odlišná - v spomienkach informátorov sa primárnym diferenciačným prvkom nestalo odievanie, niektorá povahová črta, stravovanie a pod., ale maďarský jazyk. Napríklad vo Vrútkach bola úradnou rečou rušnovodičov nemčina, neskôr maďarčina.¹⁴ Maďarský jazyk bol aj vyučovacím jazykom v školách, používali ho zemaní a angličtina alebo taliančina nebola ostatnému obyvateľstvu o nič zrozumiteľnejšia. Ak je napriek tomu jazyk relevantným identifikačným faktorom príslušníkov maďarského etnika, vyplýva to z povinnosti používať ho, čo sa priečilo ostatnému obyvateľstvu.¹⁵ Viedlo k otvoreným národnostným konfliktom, ktoré sa prejavovali vo vzájomných urážkach i bitkách, odmietaní služobných povinností v sabotážach a pod.¹⁶

Hlavným identifikátorom Čechov tiež spravidla nebol jazyk. Často sa spomínajú rozdiely v príprave jedál a stravovaní.¹⁷ V priemyselných centrách boli všeobecne známe dychovky, ktoré zakladali i viedli českí muzikanti, ale aj sami hrávali v kapelách.¹⁸ Závodné dychové hudby i celé orchestre hrávali priamo v robotníckych sídlach, počas sviatkov pravidelne koncertovali v dedinách, z ktorých dochádzali do fabriky (do bane - napr. Železník) zamestnanci, na dedinských zábavách i svadbách a ovplyvňovali hudobný repertoár. O Čechoch vedel každý, že obľubujú turistiku a rodinné výlety do prírody. Pred 2. svetovou vojnou sa vplyvom politiky prejavovali protičeské nálady aj v priemyselných centrách. Mnohí ľudia, ktorých dovtedy ani nenapadlo uvažovať o českej národnosti svojich spolupracovníkov alebo susedov, sa začali správať odmerane alebo nepriateľsky. Vykrikovali, vešali plagáty a po stenách písali heslá typu "V Pittsburgu nám sľúbili, ničoho nám nedali, dvadsať rokov s češtinou nás otravovali" a iné.¹⁹ Spravidla až v tomto období začal vystupovať do popredia ako faktor etnickej identifikácie aj jazyk.

Prostredníctvom predchádzajúcich príkladov sme sa len čiastočne zoznámili s niektorými črtami, spájanými s príslušníkmi iných etník v priemyselných regiónoch Slovenska. Od konkrétnych historických a spoločenských podmienok záviselo, do akej miery sa vo vedomí obklopujúceho obyvateľstva prejavovali ako diferencujúce alebo dokonca relevantne etnodiferencujúce. Rozhodne tu zohrával významnú rolu počet príslušníkov iných etník a ich pracovné zaradenie, etnická skladba autochtónneho obyvateľstva, jeho sociálne postavenie a profesijné zloženie a v neposlednom rade konfesijná príslušnosť. Vyjadrenie identity protipólmi "my" - "oni", "svoji" - "cudzí" a im podobnými bolo len zriedka prejavom relácií etnických.²⁰ Skôr prezrádzalo nestotožnenie sa so všeobecne uznávanými hodnotami a

normami tej druhej strany, ktorá žila úplne odlišným spôsobom života. Ako identifikačné sa javilo to, čo bolo dovtedy mimo identického, a ak boli jeho nositeľmi príslušníci určitého etnika, automaticky sa to spájalo s ich etnicitou. Teda nie "my" Liptáci alebo Slováci a "oni" Česi, Nemci, Taliani, Poliaci, ale skôr "my" - dedinčania a "oni" - kolonisti, "my" - domáci a "oni" - cudzí, "my" - katolíci a "oni" - neverci. Bolo tiež prejavom pohrdania a zároveň závidosti. "My" - gazdovia a "oni" čo nemajú ani kúsok gruntu; "my", čo od rána do noci drhneme na roli alebo na lúke a "oni", čo sa vyvaľujú na lúke pri gramofóne, sedia pred domami na lavičkách, majú čas a peniaze na kino, na biele víno po obede, na biele pečivo z obchodov. "My", ktorí sme oblečení ako naši dedovia a "oni" v panskom.²¹ V počiatočnom období aj dôsledkom nekompromisného odmietnutia nového, neznámeho a zároveň strachu čo ono spôsobí ich rodinám, majetku. Tu niekde je potrebné hľadať príčiny ich integrácie, spolupatričnosti a dôvery, dobrých susedských vzťahov bez potreby konfesionalnej alebo etnickej konfrontácie v robotníckych kolóniách. Tu zároveň nachádzame aj korene dezintegrácie v priemyselnom prostredí v makrospoločenských súvislostiach. Ich prejavy záviseli od konkrétnych kultúrno-historických podmienok. Etnicita, konfesionalita, socioprofesionálna štruktúra, obdobie industrializácie a iné faktory vyvolali vo všetkých priemyselných regiónoch rozdielne kultúrne reakcie. Kultúrna rôznorodosť Slovenska sa vplyvom priemyselnosti nezmenšila. Nemalou mierou k tomu prispeli aj neodmysliteľné mimoetnické vplyvy a s nimi súvisiace prejavy etnickej identifikácie.

Poznámky

- 1 Príspevky o živote baníkov a priemyselných robotníkov informatívneho charakteru sa sporadicky objavovali v slovenskej tlači (hlavne regionálne noviny a časopisy) od konca 19. storočia. Pozri napr. Houdek, F.: *O slovenských baníkoch v Šalgo-Tariane. Hlas 1898-1899*, s.116-119.; *Župan liptovský: Baníci liptovskí - zamestnávání v Maďarsku. Úradné noviny Župy liptovskej*, 1.2. 1921, č. 19-22, s. 42-43.; (*Priateľ*): Lisková. *Dopisy. Robotnícke noviny roč. VIII., 16. febr. 1911, č. 7, s. 4. V rovnakom období a podobným spôsobom evidujú záujem o spôsob života robotníkov aj v Poľsku. Pozri napr. Górski, S.: Łódź społeczna. Obrazki i szkice publicystyczne. Łódź 1904.*
- 2 K najdôležitejším patrí obrana národných záujmov a s tým súvisiaca orientácia na tradičné roľnícke prostredie.
- 3 V tejto súvislosti upozorňujeme predovšetkým na sumarizujúce príspevky Kovačevičová, S.: *K problematike životného prostredia robotníkov na Slovensku v minulosti. Slov. národop.*, 24, 1976, s. 1-38.; Horváthová, E.: *Współczesne koncepcje a dotychczasowe badania etnograficzne kultury robotniczej na Slowacji. Łódzkie studia etnograficzne, Tom XXI, 1979, s. 89-100.*
- 4 Oprávnená je polemika, napr. v prípade Engelsovho diela *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku, resp. ostatných prác klasikov, ktorí pojednávajú o bývaní robotníkov, stravovaní a pod.*
- 5 Medzi priekopnícke, v ktorých nachádzame výsledky výskumu z priemyselných miest patrí v Nemecku práca Peuckert, W.E.: *Volkskunde des Proletariats, I. Aufgang der Proletarischer Kultur. Frankfurt am Main 1931.*; vo Švédsku Jansson, S.O.: *Die volkscundliche Tätigkeit in Schweden seit 1939 In: Schweizerisches Archiv für Volkskunde (45) 1948, zv. 3., s. 167-172.*; vo Švajčiarsku Braun, R.: *Industrialisierung und Volksleben. Die Veränderungen der Lebensformen in einem ländlichen Industriegebiet vor 1800 (Zürcher Oberland). Erleubach-Zürich in Stuttgart 1960.*
- 6 Bausinger, H.: *Volkskultur in der technischen Welt. Stuttgart 1961.*
- 7 Najmä nemecká etnológia sa v tejto oblasti metodologicky vyprofilovala tak, že spôsob života a kultúru robotníkov poníma ako kvalitatívny ústup od tradičných kultúrnych

- hodnôt, prinajmenšom ako jej protipól. Materiálovo a metodologicky cennejšie, ako dokazovať podobné názory, sa mi zdá úsilie Poliakov vytvárať komplexne monografie priemyselných centier. Široké kultúrne a historické súvislosti existencie skúmaného prostredia, cenné závery a zovšeobecnenia prameniace z faktov, ktoré je možné odhaliť náročným výskumom s využitím poznatkov príbuzných vedných disciplín. Z posledných prác pozri napr. Stawarz, A.: Zyrardów. Narodziny społeczności (1830-1870). Warszawa-Zyrardów 1985.; Karpinska, G.E. - Kopczynska -Jaworska, B. - Wozniak, A.: Pracovac zeby zyc-zyc zeby pracovac. WNPWN Warszawa-Lódz 1992.
- 8 V podobnom zmysle sa dá spomenúť aj (ešte prednedávnom) často zdôrazňovaná orientácia na výskum a orientáciu obdobia budovania socializmu alebo tiež na súčasnosť. Nekompetentní môžu mávnuť rukou, že škoda premrhaných prostriedkov a času. Opäť treba oponovať - do 60-tych rokov bola pozornosť upieraná na minulosť (nie vždy časovo definovateľnú) a z medzivojnového obdobia zväčša reálne, t.j. presnejšie určené poznatky nám chýbajú. Ak sme teda do konca 80-tých rokov museli skúmať súčasnosť, nemáme sa na koho vyhovárať, iba ak na seba, lebo od nás záviselo, ako sme to robili a aký je výsledok. Vonkoncom sme neskázli do tendenčnej roviny podobnej sovietskej etnografii, ktorá spôsob života a kultúru robotníkov povýšila na vzor najvyššej úrovne a pokroku ľudovej kultúry. Nezamerali sme sa na javy bez akejkoľvek nadväznosti na tradičné kultúrne vzory.
- 9 Pozri napr. Biernacka, M.: Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach. PAN 1974, s. 28 an, 122., Ligeza, J. - Zywirska, M.: Zarys kultury górniczej - Górny Slask, Zagłębie Dabrowskie. Katowice 1964. Prvú časť knihy venujú autori problematike etnickej a sociálnej štruktúry.; Markov, G.E.: Istorična tipologija sposobu žittja. Narodna tvorčisť ta etnografija N 6 (172) 1981, s. 8.; Soroka, T.I.: Šimijnij pobut metalurgiv Enakiivskogo Zavodu, Narodna tvorčisť... N 2, (126) 1974, s. 45 an.; Musil, J.: Sociologie soudobého města. Svoboda Praha 1967, s. 223.; Plicková, E.: Motívy baníckej práce vo výtvarnom prejave baníkov. Slov. národop., 21, 1973, s. 3-22.
- 10 Časť kolónie v Rybárpoli, kde bývali väčšinou majstri, (Malé domky), bola známa ako Malá Praha. Vrútky kvôli množstvu Maďarov volali aj Malá Pešť. Porovnaj Kopczynska-Jaworska, B.: Badanie kultury robotniczej dużego miasta. Etnografija polska Tom XXIX, 1985 s. 73.
- 11 Napokon treba dodať, že spomedzi Čechov vonkoncom neprišli len majstri a úradníci, ale aj podstatná časť robotníkov.
- 12 Filová, B.: Spoločenské a príbuzenské vzťahy v Žakarovciach. In: Banická dedina Žakarovce. Bratislava 1956, s. 29 an.
- 13 V týchto súvislostiach by bolo zaujímavé i potrebné venovať náležitú pozornosť vplyvom Kubáncov a Kanadánov v Ružomberku, Vietnamcov v Martine, Detve, Nitrianskom Pravne a iných priemyselných lokalitách, lebo aj táto problematika skôr či neskôr vystúpi do popredia a opäť budeme odkázaní na zložité získavanie informátorov a archívnych materiálov.
- 14 Pozri Kolektív: 100 rokov trvania Rušňového depa Vrútky TSNP Martin 1971, s. 5.
- 15 "Počnúc rokom 1903 medzi cirkevníkmi začínajú sa zosilňovať vnútorné boje o národnostných otázkach, nakoľko vo Vrútkach v tej dobe popri cirkevníkoch národnosti slovenskej žila značná časť aj národnosti maďarskej i nemeckej." Kronika ev.a.v.far.úradu vo Vrútkach č.II.-1, s. 12.; V práci Zápisnica poradi presbitériumu filiálki ev.a.v. na V Ruttkach, Archív ev.a.v.far. úradu vo Vrútkach č. VII - 89, v zápise zo 6. decembra 1903 sa píše, že uhorskí veriaci si želajú odbavovať služby božie aj v maďarskom jazyku, lebo slovensky nerozumejú. Budú štyri do roka. V zápise z 27.

- augusta 1905 sa píše, že "Uhorskí veriaci žiadajú namiesto štyroch dvanásť uhorských služieb božích ročite".
- 16 Pozri napr. Kolektív: 100 rokov... s. 7.
- 17 V Ružomberku sa v súvislosti so stravovaním Čechov zvyklo hovoriť: "Keby Čebrať bol knedlík a Váh omáčka, to by sa tu Čechom žilo!". "Česi napríklad najprv nikdy nerobili kysnuté koláče, len buchty, knedlíky. Robili majonézový šalát, čo my nie." Inf. Šarlota Jochymková, 1929, Vrútky. Vo Vrútkach sa v súvislosti s Čechmi spomína aj pitie piva, pestovanie dovtedy neznámych druhov zeleniny v Ružomberku a okolitých obciach pečenie cukroví, konzumovanie mačiek a psov, karfiolu, brusníc, pestovanie maku, chov králikov a holubov...
- 18 Pozri napr. Pamätnica ŽOS SNP v Martine-Vrútkach 1874-1974, s. 57.
- 19 "Ja som nepovedal Čecha do Váhu. Ja som povedal Čecha do mecha a mech do Váhu!"
- 20 Porovnaj napr. Lechowa, I.: Relacje wies-miasto w tradycji robotniczej Lodzi. *Lódzkie studia etnograficzne*, tom XV, 1973, s. 70.; Robek, A.: Společenský a rodinný život pražských dělníků v první polovině devatenáctého století. *Etnografie dělnictva IV*, 1975, s. 26.; ten istý: Emancipační procesy v českém dělnictvu jako předmět etnografického studia. *Slov. národop.* 28, 1980, s. 195-200.
- 21 Aj Američanov z týchto dôvodov vypovedávali spomedzi seba a považovali ich za pomätených.

Variabilita kultúrnej identifikácie Slovákov v Maďarsku

Anna Divičanová

Keď sa v európskej etnológii, presnejšie vo folkloristike, v druhej polovici päťdesiatych rokov a v šesťdesiatych rokoch dostal do popredia výskum premien ľudovej kultúry, pozornosť sa upriamila aj na premeny rozvoja národnostných kultúr. Hlavnú hybnú silu premien národnostnej kultúry videli odborníci v interetnickom vzťahu kultúry, v neustálom spoľžití národnostných a väčšinových spoločností.¹ Takémuto chápaniu treba pripísať väčší význam preto, lebo o národnostnej kultúre dlho panoval pomerne všeobecne rozšírený názor, že odráža v prvom rade zachovanie statickosti, konzervativizmu, archaizmov, a nie proces premien.

Nové chápanie teda kladie dôraz na procesy premien, poukazuje na to, že národnostnú kultúru formujú a pretvárajú dve základné tendencie, resp. ich styčné body: všeobecné zákonitosti premien ľudovej kultúry a svojrázne motivácie, typické pre národnostnú kultúru. Pre samotnú národnostnú kultúru sú totiž príznačné tie isté všeobecné procesy premien a zákonitosti (napr. kontaminácia, afinita, zmena funkcií atď.) ako pre hociktorú inú - nie národnostnú kultúru. Premeny národnostnej kultúry však práve z dôsledku oveľa silnejších interetnických vzťahov a neustáleho vplyvu väčšinovej kultúry - majú aj špecifické cesty a črty, ktoré v nej môžu vyvolávať také obsahové, formálne a jazykové premeny, aké sa vo väčšinovej ľudovej kultúre neuplatňujú vôbec, a ak áno, tak iba v menšej miere.

Pod vplyvom týchto zmien sa samozrejme modifikuje aj etnická kultúrna identifikácia, kultúrne správanie sa jednotlivca, ale aj celého menšinového spoločenstva vo vzťahu k tradičnej kultúre. (Dôležité je poznamenať, že so stratou hodnôt a funkčnosti tradičnej kultúry sa úmerne strácalo a stráca i jej miesto v kultúrnej identifikácii, v kultúrnom povedomí národnostného spoločenstva.)

Vyššie uvedené procesy postihli rovnako materiálnu ako aj duchovnú kultúru, ktorú si slovenské obyvateľstvo so sebou prinieslo v 18. storočí na jazykové ostrovy. Pozoruhodné je i to, že vplyv rôznych kultúrnych prvkov väčšinového etnika na materiálnu kultúru menšinového etnika sa všeobecne pokladá za konštruktívny, následkom čoho si menšina vytvára aj autentické vrstvy vlastnej kultúry (napr. s takýmto javom sa často stretávame aj v ľudovej architektúre a v stravovaní); stáva sa však aj to, že si menšinový kolektív jednoducho "vyvlastní" od väčšinového alebo od iného menšinového kolektívu jednotlivé prvky a pokladá ich výlučne za svoje vlastné. Napr. pilišski Slováci takto pokladajú svoj bývalý ľudový odev za "slovácky", hoci väčšina súčastí ich kroja bola prevzatá od pilišských Nemcov.

Inak - a pritom aj oveľa zložitejšie - sa tento proces odohráva v duchovnej kultúre, kde preberanie kultúrnych prvkov a jazyka väčšiny vyvoláva v správaní sa menšinového kolektívu rôzne protikladné a ambivalentné reakcie, v ktorých kultúrne prvky väčšiny istý čas funguje pod "iným kódom", tento sa však spolu s jazykom väčšiny môže pokladať za vlastný, a s pôvodným kultúrnym prvkom funguje ako celok. Odborné kruhy pokladajú vo všeobecnosti prevzaté kultúrne prvky väčšiny - pokým nepostihnú jazykový systém menšinovej kultúry - za konštruktívny proces aj v rámci akulturácie. Nakoľko sa však už aj jazyk väčšiny objavuje v kultúrnom modeli menšinového etnika, môže tento proces vyústiť k úplnej podradenosti kultúry menšiny, ba až z deštruktívnym procesom.

V uvedených procesoch by som chcela predovšetkým načrtnúť tri odlišné varianty premien kultúrnej sebaidentifikácie:²

A/ vytvorenie a funkcia duálneho kultúrneho modelu v kruhu pilišských Slovákov (Zadunajsko)

B/ Akulturačný proces v detskom folklóre

C/ Premeny funkčných hodnôt a vkusu slovenskej a maďarskej ľudovej piesne.

(Hlbšie sa zamerám na problematiku A, kým procesy B a C tu využijem radšej ako kontrolné, totiž obidva procesy si vyžadujú ďalšie výskumy a obširnejšiu dokumentáciu, aby sa všeobecnejšie tendencie a zákonitosti premien mohli definitívne ustáliť.)

A/ Pilišsky duálny kultúrny model. Slovácki obývané osady v Zadunajsku boli zaľudnené z územia západného Slovenska. Okrem dvoch osád - Orosľan, Čerňa, v ktorých žijú slovenskí evanjelici, sa tu usadili Slováci katolíckeho vierovyznania, ktorí patrili k Ostrihomskej cirkevnej diecéze. Duchovní tohto regiónu, počítajúc sem aj vyššie cirkevné hodnosti, zohrali významnú úlohu v Bernolákovom jazykovom hnutí, ktoré malo vplyv aj na pilišske slovenské osady (používanie učebníc, biblie preložené do bernoláckiny).

Vo viacerých pilišských osadách sa ešte v 18. storočí usadilo nemecké obyvateľstvo. Z nich najcharakteristickejšou osadou sú Mlynky (Pilisszentkereszt), ktoré si zachovali najvýraznejšie zmeny, prameniace z národnostného spolunažívania. Jednotlivé fázy premien môžeme vystopovať i dnes. Nemci sa v Mlynkoch usadili v polovici 18. storočia, vtedy tam už Slováci žili 20-40 rokov. Obyvatelia dediny, a tí mladší ešte i dnes evidujú Slovenskú i Švábsku ulicu. To, že v tejto dedine žilo početné nemecké obyvateľstvo, sa odzrkadľuje v prvom rade v priezviskách, z ktorých 35-40 % aj dnes poukazuje na nemecký pôvod (najčastejšie priezviská sú: Spiegelhalter, Glück, Klaus, Fuhl), napriek tomu, že Nemci jazykovo i kultúrne splynuli so slovenskou spoločnosťou. Kultúrnu asimiláciu treba chápať relatívne, veď v pilišskej ľudovej kultúre nachádzame veľa prvkov, ktoré do nej sprostredkovali práve Nemci. Takýto je napr. fašiangový zvyk, nazývaný miestnym obyvateľstvom Šimon a Júda, miestne ľudové tance, a takisto je veľmi pravdepodobné, že jednotlivé časti ľudového odevu tiež poukazujú na nemecký pôvod. Slováci ich samozrejme pokladajú za svoje, ich nemecký pôvod sa vo vedomí kolektívu nezaregistroval. Proces výmeny jazyka, respektíve kultúrneho splynutia Nemcov trval približne jedno storočie, v niektorých prípadoch sa tento proces nemohol pokladať za ukončený ani začiatkom 20. storočia.

K poslovenčeniu pilišských Nemcov došlo pravdepodobne následkom totožného náboženstva, čím je odôvodnené uzatváranie miešaných manželstiev. Poslovenčenie však môže mať aj nasledujúce príčiny: oveľa menší počet nemeckého obyvateľstva ako aj fakt, že táto spoločnosť mala od počiatkov vždy jedného kňaza - podľa našich údajov bol väčšinou slovenského pôvodu, ale hovoril aj po nemecky.

Zmena politických hraníc v 20. rokoch sa citlivo dotkla aj pilišských obcí, a to ako v hospodárskej, tak i v kultúrnej oblasti, veď tieto osady obchodovali so severnými župami (najmä s dedinami v severnej časti Ostrihomskej stolice, s okolím Trenčína). Politické zmeny postihli aj ich jazykovú a cirkevnú kultúru. Totiž do roku 1920 nadväzoval ich cirkevný život výlučne na materinský jazyk a v jazyku prameniace veľmi bohaté ľudové náboženstvo. Od roku 1920 však ich kňazi vedeli iba po maďarsky a cirkevné obrady odbavovali samozrejme tiež v maďarčine.

Obyvateľstvo sa však pridržiavalo svojho jazyka a liturgie, nadväzujúcej na materinský jazyk. Pod vplyvom tohto vytvorili svojrázne, a najmä pre katolícku pilišske obce charakteristické - duálne modely, ktoré sa viazali na cirkevné obrady a zvyky. Tento duálny model existuje dodnes. Mohla by som uviesť viac variantov, ktoré sa v slovenských pilišských obciach vytvorili rôznym spôsobom, spomeniem tu popri Mlynkoch Čiv (Piliscsév), Santov (Pilisszántó) a Senváclav (Pilisszentlászló).

Zložitý obraz dostaneme vtedy, ak sa jednotlivé zvyky národnostných spoločenstiev zduplikujú nielen jazykovo, ale aj v obsahu. V takomto prípade je dvojitý obraz buď úplne

totožný alebo podobný, ale v každom prípade je organickou časťou toho istého zvyku. S touto jazykovo-obsahovou dualitou som sa po prvý raz stretla pri pohrebných a veľkonočných obradoch v Číve, ktoré ma upozornili na tento jav. Katolícki kňazi asi od roku 1925 omše, sobáše, krsty a pohreby neodbavujú po slovensky. Spoločnosť sa napriek tomu pridržovala toho, aby na omšiach, litániách a na pohreboch mohla aj naďalej používať svoj materinský jazyk. Takýmto spôsobom sa vytvoril systém maďarských a slovenských omší, ktorý som vyššie spomenula, ako aj funkčný model jazykovo a obsahovo zdvojených pohrebov a pašíí.

Na pohreboch sa hodinu pred príchodom kňaza a kantora prítomní rozlúčia so zosnulým slovenskými pohrebnými piesňami a modlitbami (trvá to celú hodinu), potom po príchode kňaza zopakujú to isté po maďarsky, teraz už prispôsobiac sa liturgii pod vedením kňaza.

V Číve v rámci veľkonočných cirkevných sviatkov spievajú pašie na Kvetnú nedeľu po maďarsky a na Veľký piatok po slovensky, takisto dvojjazyčne spievajú niektoré veľkonočné cirkevné piesne, piesne na procesii vzkriesenia, ako aj vianočné cirkevné piesne.

V Santove funguje paralelná dvojjazyčnosť cirkevnej kultúry v odlišnom systéme a v odlišnej forme. Kým jazykový poriadok omší je podobný ako v Číve, zatiaľ ten-ktorý zvyk v rámci výročných cirkevných zvykov odznieva len po slovensky: napr. pašie na Kvetnú nedeľu a na Veľký piatok prebiehajú v slovenskom jazyku, iné zvyky - ak ich spoločnosť pestuje dvojjazyčne - sa konajú na inom mieste a v inom časovom intervale. Takto napríklad veľkonočnú procesiu okolo kostola a krížnu cestu prejdú najprv bez kňaza, tu sa modlia a spievajú len po slovensky, potom buď ešte v ten deň poobede alebo na druhý deň tá istá spoločnosť prejde ešte raz tú istú cestu s kňazom, pričom sa už spieva po maďarsky.

K tomuto dvojjazyčnému systému cirkevných obradov: sakrálne zvyklosti sú rozšírené po celom Piliši a stali sa organickým prvkom kultúrnej identifikácie Pilišanov. Dôkazom toho je aj "kultúrny konflikt", ktorý sa odohral v Senváclave (Pilisszentlászló), kam v roku 1991 prišiel na faru mladý kňaz zo Slovenska, ktorý vedel len po slovensky. V kruhu slovenského kolektívu bol obľúbený a populárny. Po niekoľkých mesiacoch svojho pobytu sa veriaci opäť začali dožadovať dvojjazyčnej liturgie, keďže na ňu boli už viac desaťročí navyknutí. Bohužiaľ, "kultúrny konflikt" skončil odchodom obľúbeného duchovného, ktorý z aspektu tamojšieho obyvateľstva nemohol vyhovieť prirodzeným nárokom.

B/ Detský folklór. V rámci výskumov folklórnych textov na slovenských jazykových ostrovoch som si všimla, že popri bohatom zvykovom materiáli, ale aj popri ostatných folklórnych žánroch je veľmi chudobný materiál detského folklóru. Vzťahuje sa to rovnako na textové ako na pohybové hry.

V rokoch 1970-1980 sa už ani moji 70-80 roční informátori nepamätali na slovenské detské hry, a keď si aj na niečo spomenuli, boli to už iba zlomky. Vo viacerých slovenských osadách pokladali za svoje už len maďarské detské hry. Svedčia o tom aj zväzky Magyar Népzene Tára (Zborníky maďarskej ľudovej hudby), vydané v 50. rokoch, v ktorých je uvedený repertoár detského folklóru už silne asimilovaných slovenských osád v maďarčine. Týka sa to najmä dedín z Novohradskej a z Peštianskej župy.

Ďalším prekvapujúcim momentom je i to, že v maďarskom detskom folklóre týchto osád sa nenachádza ani obsahová stopa po slovenských detských hrách - napriek tomu, že slovenské texty zvykov sa vo všeobecnosti prekladali do maďarčiny. Vysvetliť tieto javy mi pomáhali jednak objektívne údaje kultúrnych (školských) dejín, jednak subjektívne hodnotenia mojich informátorov. Medziiným napr. moje sedemdesiatročné informátorky na otázku, prečo za mladosti nespievali a nerozprávali svojim deťom po slovensky, najčastejšie odpovedali: "Ako inak by som bola mohla spievať, ak nie po maďarsky, veď som sa ich (piesne) v škole učila po maďarsky." Tieto mienky boli opodstatnené aj istou časovou cezúrou jazykových zmien v detských hrách, veď v niektorých, najmä vo väčších slovenských osadách sa už v r. 1910-1920 - a niekde aj skôr - deti hrávali dvojjazyčne.

Tieto javy upriamili moju pozornosť na materskú a základnú školu a na ich výchovné programy. Totiž na prelome 19.-20. storočia boli v mnohých slovenských lokalitách založené štátne školy, v ktorých sa vyučovalo iba po maďarsky a v mnohých lokalitách pomerne skoro otvorili aj škôlku, kde taktiež vychovávali deti iba v maďarčine. Obidve inštitúcie mali svojrázny výchovný program, ktorý obsahoval aj povinnú výučbu maďarského detského folklóru. Pravdepodobne tento výchovný proces mal prvoradý podiel na tom, že v slovenských lokalitách sa veľmi skoro pomad'arčili detské hry a potvrdzuje skutočnosť, prečo hry slovenských detí v maďarskom jazyku nikdy neboli prekladom hier zo slovenčiny, ale tvorili ich texty a formy známe po celej krajine. Z týchto príčin sa na slovenský detský folklór zabúda, prerušuje sa transmisia z generácie na generáciu, funkciu úplne preberá maďarský detský folklór. Po roku 1948 - keď sa na slovenských školách a v slovenskej jazykovej výchove v Maďarsku do pedagogicko-výchovného procesu dostáva i slovenský folklór a detské hry, nastáva samozrejme nová situácia. Avšak tento - už v škole osvojený detský folklór neprestupuje inštitúciu školy - jeho funkcia sa obmedzuje na učivo a na "školský dvor škôlok a škôl". Tieto hry sa už nestali hrami detí "na ulici".

C/ Zmenu vkusu a orientácie kultúrnych hodnôt možno v národnostných lokalitách veľmi výstižne zmerať na tom, ako jednotlivé slovenské spoločenstvá prijali maďarské ľudové piesne a ako ich pojali do vlastného kultúrneho systému.

Maďarské umelé piesne (nazývané v niektorých slovenských lokalitách "cigánskymi nôtami"), ktoré sa rozšírili prostredníctvom meštianskej kultúry, sa v kruhu slovenských kolektívov stali obľúbenými iba v tridsiatych a štyridsiatych rokoch. Paralelne s nimi sa vtedy stali súčasťou kolektívnej kultúrnej identity aj maďarské ľudové piesne. Vo väčšine dedín Novohradskej župy v tridsiatych rokoch na priadkach a počas nedeľných popoludňajších prechádzok po hlavnej ulici dediny už radšej spievali maďarské ľudové piesne, hoci vtedy sa ešte spoločenská úloha slovenských ľudových piesní zachovala. Postupom času boli v štyridsiatych rokoch čoraz viac vytláčané zo spoločenského života, ba i zo sviadieb. V Slovenskom Komlóši, ktorý bol v porovnaní s novohradskými slovenskými obcami lokalitou s oveľa uzavretejším kultúrnym systémom, sa v tridsiatych rokoch mládenci na hodoch a v krčme už "zabávajú maďarskými nôtami". O tom, ako slovenské spoločenstvo zaradilo slovenské a maďarské ľudové piesne do kultúrneho systému, svedčia - okrem iného - aj naše terénne výskumy, ktoré sme vykonávali v osemdesiatych rokoch v Slovenskom Komlóši. Staršie ženy a muži, ktorí patrili do vekovej kategórie nad šesťdesiat rokov, poznali pomerne bohatý repertoár slovenských ľudových piesní a viackrát zdôrazňovali, že kedysi ich veľmi radi spievali a počúvali. A predsa medzi ich najobľúbenejšie patrili hlavne maďarské piesne, poloľudové alebo ľudovo spracované umelé piesne. Len sem-tam sa medzi nimi nájdú aj maďarské ľudové piesne. Tento jav sa zdá navonok paradoxným. Nápev väčšiny dolnozemskej slovenských ľudových piesní je totiž ten istý ako melódia maďarských ľudových piesní nového štýlu. Je isté, že táto skutočnosť napomohla obľube a popularizácii aj maďarskej ľudovej piesne, resp. so stratou hodnôt slovenskej ľudovej piesne - ako sme na to poukázali i v iných súvislostiach - sa v slovenských lokalitách Pilišského pohoria nestretávame. Avšak vo väčšine slovenských lokalít sa počnúc tridsiatimi rokmi stali maďarské piesne neoddeliteľnou súčasťou kultúry, kultúrnej identity Slovákov v Maďarsku. O hlbokých koreňoch ich prijatia svedčia výskumy, zamerané na vzťah ľudovej slovenosti a spoločenstva, ktoré sme vykonávali medzi bývalými Slovákami v Maďarsku, presídlenými v roku 1946 do Čiech a na Slovensko. Najstarší členovia tamojšieho spoločenstva, hlavne muži, najprv predviedli - spontánne - svoj repertoár maďarských piesní, a až potom prešli na známe slovenské ľudové piesne ich rodnej obce, rodného kraja. Prostredníctvom maďarskej ľudovej piesne, členovia spoločenstva, ktorí sa pred takmer päťdesiatimi rokmi presídlili, chceli demonštrovať čiastočne svoju rodnú zem - Maďarsko - a čiastočne svojráznosť ich kultúrnej identity v novom prostredí.

V troch variantoch, ktoré som postavila ako výkaz premien kultúrnej identifikácie symbiózy slovenskej a maďarskej tradičnej kultúry, sa pomer hodnôt v povedomí členov slovenského spoločenstva modifikoval nasledovne:

A/ *Konštruktívny kultúrny model v akulturačnom procese*

slovenský kultúrny prvok

maďarský kultúrny prvok

nadradenosť
stabilizovanie slovenských
prvkov,

podradenosť

ktoré usmerňujú neprestajnú
funkčnosť maďarských kultúrnych
prvkov

B/ *Degresívny kultúrny model v akulturačnom procese*

Funkcia detského folklóru

slovenského
skoro úplný zánik

maďarského
nahradí funkciu slovenského
folklóru; slovenský kolektív
ho pokladá za vlastný

C/ *Paralelný konštruktívny a dekonštruktívny model v akulturačnom procese*

Ľudová pieseň (stav od r. 1930-1940)

slovenská
podradenosť
silne žije jej hodnota
v povedomí; záchranu hodnoty
a úlohy ľudovej piesne
v identifikácii opodstatňuje
v prvom rade *tradícia*

maďarská
nadradenosť
hodnotu usmerňuje v prvom
rade vkus a spoločenská
prestíž, snaha patriť
k širšiemu kultúrnemu
okruhu, stotožňovať sa
s ním

Pomer podradenosti a nadradenosti
veľakrát fungoval, alebo ešte aj
v súčasnosti funguje ako *priradený*,
ako model rovnocenných prvkov dvoch
kultúr.

Poznámky

- 1 *Pozri: Ingeborg Weber-Kellermann: Interetnik und sozialer Wandel in einem Mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats. Marburg, 1973. Zur interetnik. Marburg, 1978 (redaktorka zväzku).*
- 2 *O tendenciách premien slovenskej kultúry v Maďarsku dôkladnejšie a obšírnejšie: Gyivicsán Anna (Divičanová): A nyelv, a kultúra és a közösség. A magyarországi szlovákok. (Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Slováci v Maďarsku.) Budapest, 1933, 368 str.*

Dnešné poznatky výročného zvykoslovia u Slovákov v Nyíregyháze

Ondrej Krupa

Podľa materinského jazyka sa označujú ako Slováci, ale oni sami a aj ich okolie ich radšej prezývalo a ešte aj dnes prezýva Tirpáci. Podľa väčšiny slovenských informátorov majú slovenský pôvod a dorozumievajú sa slovensky, ale teraz už častejšie maďarsky.

Ako sa stal skupinový názov Trpák názvom etnografickej skupiny nyíregyházskych Slovákov? O pôvode významu slova písali mnohí, počnúc Matejom Belom. V súčasnosti sa problematikou pôvodu názvu etnografickej skupiny zo slovenskej strany zaoberali Soňa Švecová, Ján Botík, Michal Markuš a z maďarskej strany Zoltán Németh, Sándor Erdész atď. Pod vplyvom maďarských autorov a osobitne Markušovej knihy *A bokortanyák népe* (Ľud skupinových sálašov) sa v 20. storočí dostal pojem Tirpák, ako názov ľudu žijúceho v Nyíregyháze, do povedomia maďarskej verejnosti, ale všeobecne sa začal brať na vedomie až v období medzi dvoma vojnami. V tejto časovej perióde odohrávala sa aj metamorfóza významu slova: prezývka sa stala takým pojmom, ktorý vyjadruje spolupatričnosť, špeciálne rozlíšenie jednej skupiny ľudu a ktorý sa spája s hrdosťou a sebavedomím. Markušova kniha približuje vlastne dobu rozkvetu skupiny Tirpákov-Slovákov.

Pôvodne bohatší Slováci, ktorí sa sem prisťahovali hlavne z dolnozemskej lokalít, prezývali chudobnejších kolonistov Trpákmi - Tirpákmi. Pomenovanie Tirpák užívali nielen Maďari, ale aj Slováci, ktorí sem prichádzali zo severného Spiša a Šariša.

V medzivojnovom období týmto názvom pomenúvali všetkých evanjelických Slovákov v Nyíregyháze, žijúcich prevažne na skupinových sálašoch. Po výmene slovenského a maďarského obyvateľstva sa tento názov rozšíril na všetkých Nyíregyházanov, bez ohľadu na národnosť a náboženstvo. Od 50-60-tych rokov v povedomí maďarskej verejnosti sa tento pojem rozšíril aj na obyvateľov župy Szabolcs alebo etnografického i geografického teritória Nyírség. V tomto čase a vlastne až doteraz, dostalo slovo znovu pejoratívny význam: podľa toho Tirpáci sú ľahkomyselní, zábavychtiví a v niečom zaostali ľudia - keďže toto územie je najzaostalejšou oblasťou Maďarska.

Slováci-Tirpáci verne odzrkadľujú miešaný pôvod a zloženie lokalít, ktoré osídlili domáci Slováci. Nyíregyházu v polovici 18. storočia začínajú znovu zaľudňovať v drvivej väčšine tí Slováci, ktorí prišli do Békésskej župy z dnešného stredného Slovenska, ale ktorí sa ešte neintegrovali ani v oblasti ľudovej kultúry ani v jazyku. Našli tu v menšom počte aj Maďarov aj Rusínov, a zároveň v tomto storočí ešte ďalej prichádzali slovenskí kolonisti priamo z regiónov stredného Slovenska, resp. aj Nemci z okolia Košíc. Pritom z oblasti dnešného východného Slovenska dlhšiu dobu presakovalo aj slovenské i rusínske obyvateľstvo.

Pestrosť tohto obyvateľstva zanechala svoje vnímateľné stopy, ale ľudová kultúra a dialekt kolonizačnej vrstvy pochádzajúcej zo stredného Slovenska prevládali až do konca. To, čo ich spájalo bola totožná - evanjelická viera, ktorej vplyv bolo vidieť všade, predovšetkým v tematickej oblasti, ktorú sme skúmali. Súčasne jednou z charakteristických svojrázností evanjelikov bola i tolerancia ku viere tu existujúcej gréckokatolíckej menšiny. Ľudové vzdelanie nyíregyházskych Slovákov bolo v úzkom vzájomnom pôsobení s ľudovou kultúrou Maďarska, a to sa odráža aj v jednotlivých prvkoch výročného zvykoslovia.

Zvykový a poverový svet tunajších Slovákov, okrem historických prvkov siahajúcich do dávnej minulosti, odráža i svojráznosti malých a veľkých okolitých regiónov, zároveň i lokálne varianty. Mesto Nyíregyháza leží v kontaktovej zóne východosevernej oblasti

Karpatskej kotliny a Veľkej Dolnej zeme, čo sa tiež odzrkadľuje vo výročnom zvykosloví tu žijúcich Slovákov.

Ako sa materinský jazyk postupne vytlačil z mesta do skupinových sálašov a vo všeobecnosti sa komunikačným jazykom stala maďarčina, tak i prejavy postavené na výrazových prostriedkoch v materinskom jazyku, sa premenili. Do konca 40-tych rokov sa slovenský jazyk zachoval iba na skupinových sálašoch. O výročných zvykoch nyíregyházskych Slovákov podal podrobnejší prehľad Michal Markuš v knihe Ľud skupinových sálašov. Sándor Erdész zhrnul kalendárne zvyky Nyírségu. V tejto práci sa odvoláva aj na niektoré prvky výročného zvykoslovia Slovákov. Toto nám umožňuje aj historické porovnanie. Niektoré zvyky až do dnešných čias si zachovali v pamäti zväčša obyvatelia žijúci na skupinových sálašoch, resp. ktorí sa odtiaľ prisťahovali do mesta, preto sa pri získavaní informácií môžeme v prvom rade obracať na nich. V nasledujúcej časti upozorňujeme len na najhlavnejšie významné dni kalendárnych zvykov Tirpákov-Slovákov, resp. na niektoré ich charakteristické črty.

Evanjelici dodržiavali počas adventu prísny pôst a zakazovali hudobné zábavy, tance a spevy. To všetko žije v pamäti i dnes.

Obdarovanie na deň Sv. Mikuláša je na základe porovnaní so zvykmi Slovákov v Maďarsku jedným z najmladších zvykov. V meste začali obdarovať ako prví veľkogazdovia až v 30-tych rokoch 20. storočia a na skupinových sálašoch ešte neskôr. Hoci napríklad v podobnom, Slováckmi obývanom meste v Békéskéj Čabe, bolo zvykom chodenie Mikuláša už na prelome storočia. Pravda, tento jav sa aj tu všeobecne rozšíril až po prvej svetovej vojne.

Vianoce alebo Štedrý deň - podobne ako u etník severovýchodného Maďarska - majú názov **Vilija**. Tento názov - **Vilija** - presne odzrkadľuje vplyv východoslovenských Slovákov a Rusínov, resp. tých, ktorí prišli z dnešného severovýchodného Maďarska. Totiž v Maďarsku len abovsko- zemplínski Slováci používajú tento názov. Evanjelickí Slováci v Maďarsku nepoznajú tento pojem, len tu v Nyíregyháze (a aj Silvester je u nich **staroročná Vilija**, kým u dolnozemskej Slovákov je **Silvestra** alebo **Starí rok**.) Dolnozemskí Slováci deň Adama a Evy nazývajú len ako **Štedrý večer**, či **Pósni - Pvosni večer**, v Slovenskom Komlóši **Dohviezni - Dohviezdni večer**.

Vianoce sú i u nich najväčším sviatkom, ale úplne zanikla kantácia (spievanie pod oknami) a vianočné koledovanie. Všeobecným zvykom sa stalo stavanie vianočného stromčeka, tiež pomerne neskoro. K Novému roku, ako k prvému dňu roka, sa ešte viažu veštby týkajúce sa predpovedania na nasledujúci rok. Na prechádzku mládeže v meste na Tri krále zostala už len spomienka. Tento zvyk môžeme považovať za lokálny, v iných Slováckmi obývaných mestách alebo dedinách neexistoval. Z toho vyplýva, že z ďalekých skupinových sálašov do mestského veľkého kostola chodili v iný sviatok starí a v iný mládež. Na Tri krále predpoludním na službách božích to boli práve mladí. Taktiež každú druhú nedeľu sa striedali dospelí a mládež.

Z obchôdzky **mladich** alebo **mal'ich ňeviest**, známej u Slovákov južnej časti Dolnej zeme, sa u Tirpákov vyskytli len zlomky. Podľa Michala Markuša na Kvetnú nedeľu katolícke dievčatá chodili z domu do domu ako mariánske panny a spievali pašie. Lenže nyíregyházski Slováci o tejto obchôdzke takto hovoria - chodili **mal'ie** alebo **biel'e ňvesti** a vôbec nespomenuli, že tieto by boli katolíčky. Ani Markuš neuviedol, či by to boli Maďarčky alebo Rusínky, keďže Slováci sú evanjelici. Aj na východo-južnej časti Dolnej zeme sa tieto dievčatá tiež nazývali **mladie ňvesti** alebo **ňvestičke**. A ďalej: v oboch regiónoch sa preobliekli do sviatočných šiat neviest, skoro v rovnakom počte boli aj účastníčky (2-3-4 osoby), totožné boli aj ich rekvizity (napr. košíky), cieľ zberu bol tiež ten istý (pýtali vajcia), ba totožný bol aj ich sociálny stav (chudobné dievčatá). Nemáme dôvod k tomu, aby sme pochybovali o tom, že to bol taký jarný zvyk, ktorý má spoločný pôvod a mohli si ho zachovať tí Slováci, ktorí sa prisťahovali zo Sarvaša i zo Slovenského Komlóša. V týchto

lokality bol ešte bežným zvykom aj v medzivojnovom období. Avšak za zaujímavý, lokálne vytvorený zvyk, môžeme pokladať roztopašné, hlučné chodenie mládencov po sálašoch večer na Zelený štvrtok, ktorým zahánali škodlivé sily (**maľi zvonce, čengeji, kolompi, hrnce, karikáše, trúbi, a to bolo strašne hlučné**). Mládenci navštívili každý sálaš a na konci spolu **pukali kukuricu**. O tomto chodení Markuš hovorí ako o prastarom zvyku. Takéto hlučné úkony, odháňajúce zlé nadprirodzené sily a potvory, boli aj u evanjelických Slovákov na južnej Dolnej zemi, katolícki Slováci v Maďarsku sa tiež snažili vyhnúť z dedín škodlivé bytosti. Maďarské ženy zasa nahé vyhánali škodlivý hmyz. Ale všade sa to dialo na Veľký piatok ráno a nie na Zelený štvrtok večer. Horváthová Emília cituje v svojej knihe Rok vo zvykoch nášho ľudu, že "na okolí Košíc v noci zo Zeleného štvrtku na Veľký piatok pastieri trúbením vyhnali zlých duchov" (1986, 179). Môže teda byť, že prvky tohto zvyku priniesli Nemci i Slováci, ktorí sa sem prisťahovali z okolia Košíc, a tu sa stal zvykom lokálneho charakteru, ktorý inde u Slovákov v Maďarsku nenájdeme.

Spomedzi zvykov, ktoré sa týkajú jednotlivých dní v týždni, pamätihodná bola nedeľná zábava na sálašoch (**medzi sálašma**), tzv. **bursa**, taktiež bola celkom lokálne vyvinutým zvykom či už z hľadiska rázovitého miesta konania - tancovali na úvratiach, či spôsobom uskutočnenia. Názov priniesli slovenskí kolonisti, v iných evanjelických slovenských lokalitách v Maďarsku tento názov však neexistuje.

Nutnosť opisu dnešných poznatkov bola vtedy dôležitá, keď sme nemali údaje z predchádzajúcich čias. Keďže používanie slovenčiny ako materinského jazyka sa zúžilo len na úzku osobnú, rodinnú sféru, ale aj tam len na komunikáciu medzi starými, slovenské výrazy, ľudové kategórie, ustálené ľudové texty, rečňovanky, ktoré sa ešte dajú zozbierať, podľa možnosti uverejníme, pretože pamätníci ubúdajú a ich hodnotu si treba dostatočne oceniť. Naši informátori vyslovene len na prosbu zberateľa hovorili po slovensky. Domnievali sme sa, že v materinskom jazyku sa hodnovernejšie vynoria tie zvyky a povery, ktoré predtým aj oni udržiavali. Touto metódou - hoci sa veľmi ťažko vyjadrovali po slovensky - naozaj sme získali také informácie, na ktoré sa už sotva pamätalo.

V titule spomenuté **dnešné poznatky** vzťahujú sa i na rozpomienky, ktoré sme získali od informátorov, veď ide o taký materiál, na ktorý sa oni ešte pamätajú. Lebo okruh aktívnych znalostí je oveľa menší a prax je celkom nepatrná. Predsa sa nachádzajú také prvky, ktoré tvoria neoddeliteľnú súčasť ich života, ako sú napr. hlavnejšie jedlá veľkých sviatkov (Vianoce, Nový rok, Veľká noc), vianočné rodinné spolubytie, veľkonočné kúpanie, pieta na Všetechsvätých, silvestrovské hlučné strelby, prskavky, petardy, trúby atď. Osobitne sú živé pranostiky, prognostiky patriace k výročným zvyklostiam (Martin, Katarína, Vincent, Pavel, Matej, Medard, Michal atď.), pravda, prevažne už v maďarčine. V záhradkárskejších prácach si zachovali zvykový termín siatia (stý deň, Juraj atď.).

Najväčšou stratou je odumretie drvivej väčšiny výročných zvykov uskutočnených mládežou. Okrem novodobejších obdarúvaní na Mikuláša, resp. na Vianoce a okrem niekoľkých zábav, bállov (na Fašiangy, Silvestra) sotva sa viažu k mladým. Ľudovo-tradičné spoločné práce a zábavy, ktoré slúžili k samovýchove a posilneniu pocitu zodpovednosti mládeže, zanikli.

Snažili sme sa poukázať na paralely a vzťahy s niekdajšou vlasťou, ale obzvlášť väzby s tradíciou juhovýchodno-dolnozemskej osád, ktoré sem vypustili prvých kolonistov, a takisto s veľkým regiónom severovýchodného Maďarska. Na všetko toto sme konkrétne poukázali v priebehu spracovania našej témy.

Záverom môžeme konštatovať, že okrem základne ľudovej kultúry starej vlasti, najintenzívnejšie rodinné vzťahy sa vyvinuli s ľudovým vzdelaním dvoch veľkých regiónov (južná časť Dolnej zeme a severovýchodné Maďarsko) a v tomto procese sprostredkovateľskú rolu hralo Maďarsko.

S prechodom na maďarskú komunikáciu (jazykovosť) početné prvky výročného zvykoslovia sa stali totožnými s prvkami maďarskej ľudovej kultúry, značné sú paralely v ľudovej kultúre oboch etník a osobitne v týchto javoch, čo cítime hlavne v celokrajinských integrovaných, inštitucionalizovaných zvykoch.

Poverový a zvykoslovný svet nyíregyházkych Slovákov -Tirpákov napriek všetkému má svojský, špeciálny charakter, a ako časť celku, zaujal miesto v slovenskej a maďarskej ľudovej kultúre.

Literatúra

- BOTÍK, Ján: *Trpáci - Tirpáci (Ku genéze názvu a k etnokultúrnemu vývinu etnografickej skupiny. Národopisné informácie, 1984, č. 3.*
- ERDÉSZ, Sándor: *Nyírség, Budapest, 1974.*
- GYIVICSÁN, Anna: *A szlovák kultúra változó helye és szerepe a városi környezetben: Nyíregyháza. In: Nyíregyházi szlovák ("tirpák") nyelvjárási és néprajzi emlékek, IV. Red.: Erdész, Sándor. Nyíregyháza, 1988. 69-77.*
- HORVÁTHOVÁ, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu, Bratislava, 1986.*
- KRUPA, András: *A tirpáknéprajzi csoport tanúságtevői. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1988, c. 4. 474-478.*
- MÁRKUS, Mihály: *A bokortanyák népe, Budapest, 1943.*
- MÁRKUS, Mihály: *A tirpák etnikai csoport kialakulása. In: Nyíregyházi szlovák ("tirpák") nyelvjárási és néprajzi emlékek.*
- NÉMETH, Zoltán: *A tirpák szó etimológiája - Etymológia slova "Tirpák". In: Nyíregyházi szlovák ("tirpák") nyelvjárási és néprajzi emlékek, IV. Red.: Erdész, Sándor. Nyíregyháza, 1988. 7 - 44.*
- TAKÁCS, Péter - UDVARI, István: *Németek Nyíregyházán a XVIII. század második felében. In: Nyíregyházi szlovák ("tirpák") nyelvjárási és néprajzi emlékek, V. Red.: Erdész, Sándor. Nyíregyháza, 1991. 33-48.*
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Etnografické skupiny na Slovensku. Národopisné informácie, 1988, č. 2. 7-101.*

Etnická pluralita v živote rodiny

Marta Botíková

Štúdium etnokultúrnych procesov v prostredí malých skupín ako sú rodina a príbuzenstvo, umožňuje poznávanie etnických kontaktov a konfrontácií "v stave zrodu a v mieste konania".

Úvodné konštatovanie môže vyvolať pochybnosť vzhľadom na ustálenú predstavu o introvertnosti rodinnej (príbuzenskej) skupiny a etnickú endogamiu ako prevládajúci vzor reprodukcie rodiny (Bromlej, 1981:368-369). Výskumy uplynulých desaťročí z etnicky kontaktných oblastí ukazujú, že etnické "uzatváranie sa" v rámci rodiny, a zvlášť pri výbere manželského partnera, je len jedným zo spôsobov riešenia, pričom vôbec nie je zriedkavé "otváranie sa" a výskyt etnicky zmiešaných manželstiev. Tento jav je známy z prostredia susediacich spoločenských v kontaktných zónach, ako aj z prostredia etnických enkláv a diaspor (Heroldová, 1983:494-499; Szyferová, 1983:445-453; Posern-Zielinski, 1982:214-218) vždy v konkrétnych historických súvislostiach a v rôznom čase trvania spolužitia.

Pre našu mikrosundu sme si zvolili ako príklad rodiny z jednej konkrétnej príbuzenskej skupiny, ktorej etnické osudy budeme sledovať v priebehu uplynulých 150 rokov. Sledované osudy sa začínajú odvíjať v Šamoríne, v malom mestečku v hornej časti Žitného ostrova. V sledovanom období bolo najbližšie okolie i samo mestečko obývané v prevažnej časti maďarským a nemeckým obyvateľstvom. Popri nich tu žili rôzne skupiny Slovákov, Srbov, Chorvátov, Židov i Rómov. Po r. 1918 sa celá oblasť výrazne slovakizovala a v sledovanom období predstavuje už skutočnú kontaktnú zónu maďarského a slovenského etnika. V rámci takejto zóny už nie je možné viesť prísnu a presnú etnickú hranicu (Jakubíková, 1983: 1984; Kaľavský, 1981). Pestrý a zmiešaný charakter prostredia sa zrejme premietol aj do etnickej histórie sledovaných rodín.

Podľa ústnej rodinnej tradície sa rodina Klimitovcov usídlila v Šamoríne v prvej tretine 19. storočia. Priezvisko naznačuje, že pravdepodobne išlo o chorvátsku rodinu, resp. v tom čase už maďarskú rodinu chorvátskeho pôvodu, ktorej potomok mohol prísť do Šamorína odniekiaľ z oblasti tzv. chorvátskeho koridoru. Pritom je zaujímavé, že potomkovia rodiny v niekoľkých súvislostiach spomenuli rácky, t.j. srbský pôvod, ktorému však protirečí rím. kat. konfesiónalna príslušnosť, ako je známe nezlučiteľná so srbskou etnicitou. Zostáva teda vysvetlenie, že etnonym Rác sa tu vzťahoval nielen na Srbov, ale aj na Chorvátov žijúcich mimo svojho materského etnického územia.

Ako doteraz najstarší zistený nositeľ priezviska vystupuje v matrike Paulus Klimics, zamestnaním nodularius civis, teda mestský gombikár a povrazník, ženatý s Theresiou Nemeth. V roku 1852 sa týmto rodičom narodil syn Karol (Carolus, 22.10.1852). Otec, ktorý popri remese árendoval krčmu, bol pravdepodobne dosť solventný a doprial synovi vzdelanie. Karol sa učil na nižšom piaristickom gymnáziu vo Svätom Juri, kým stačila rodina štúdium financovať. Podľa ústnej tradície, "otcova krčma vyhorela a syn sa musel zo štúdií vrátiť". Vyučil sa za čižmára, zrejme u niektorého miestneho majstra, čižmárske a obuvnícke remeslo bolo v Šamoríne veľmi rozvinuté. V rodine sa spomína, že Karol po vyučení strávil ako tovariš nejaký čas v Budapešti (čo bolo obvyklé a prestížne najmä v remeslách súvisiacich s módnou tvorbou). Pravdepodobne v roku 1875 (presný dátum sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť) oženil sa Karol s Barbarou Vajda (nar. 10.2.1855), dcérou váženého mešťana (nobilias civis) Štefana Vajdu a jeho manželky Barbary Lindtner (ktorá bola mestská pôrodná babica).

Hodnotenie etnického pôvodu ženícha poznáme z rozprávania Barbory, ktorá vraj často spomínala príhodu zo svojho dievoctva, keď ju ako na vydaj súcú dievku zaujímalo, za koho sa vydá. Dalo sa to zistiť keď na Štedrý večer pred večerou vykukla na ulicu, koho prvého uvidí, taký bude jej ženích. "*Es láttam egy csúnya vörös Rácztot - és az is lett*". Nech už bola Barborina mienka o manželovi akákoľvek, žili spolu viac ako šesťdesiat rokov. Z manželstva sa narodilo jedenásť detí, z ktorých deväť sa dožilo dospelého veku a založili si vlastné rodiny. V tomto príspevku podrobnejšie pohovoríme o rodinách dvoch najstarších dcér.

Izabella (4.1.1876) sa vydala za Hansa (Johanna) Hubera, ktorý pochádzal z obce Lutzmannsburg v Burgenlande. Čo robil v Šamoríne, zatiaľ nevieme zistiť, ženu si však odviezol do Ovsišťa, kde mali veľkú záhradnú reštauráciu. Huber bol Rakúšan, čomu sa prispôsobila aj komunikácia v rodine, kde nemčina nielenže bola rovnocenná, ba i prevládla nad maďarčinou. Vzhľadom na profesiu je veľmi pravdepodobné, že Hans Huber vedel trochu aj po slovensky. V spomienkach vnučky uviedli možný chorvátsky pôvod starého otca, keď preň svedčí pôvod z Burgenlandu, ako aj používaná forma krstného mena. Vieme o ňom tiež, že bol človek lojálny k československému štátu, ako to vysvetľuje príhoda z konca vojny, keď sa mu povstalci maďarskej republiky rád vyhrážali zastrelením. Spreď tohto neblahého osudu ho zachránil príchod československých vojakov, ktorým doslova vďačil za život.

Huber nebol človek zvlášť pohľadný a manželstvo s Izabellou Klimitsovou bolo v rodine vysvetľované ako istý truc z jej strany, pretože jej rodičia bránili vydať sa za iného človeka, ktorého si ona zvolila a milovala. Na znak toho, že manželstvo vnímala ako utrpenie, Iza od vydaja celý život prežila utiahnutá, nikdy nechodila v šatách, len v domácom župane. Pritom pôvodne mohla byť veľmi ambiciózná - medzi rodinnými písomnosťami sa zachovala, napr. jej učebnica francúzštiny. So svojou mladšou sestrou Vilmou pracovali za slobodna istý čas v Pešti v obchode pekára a cukrára Brandta - kde cieľom pobytu bolo nielen zarobiť si na výbavu, ale vzdelat' sa vo vedení obchodu i domácnosti "na peštiansky spôsob".

Z manželstva Izabelly a Hansa sa narodili tri deti - Mária (zomrela ako dieťa), Rudolf (23.2.1903 - 7.4.1991) a Izabella (20.10.1915 - 22.6.1969). Rudolf vyštudoval Obchodnú akadémiu a pracoval ako úradník na mestskom magistráte. Nevestu si našiel v bratislavskej nemeckej rodine. Hermína Imhofova (21.12.1910 - 17.11.1974) bola tiež absolventkou Obchodnej akadémie, pred vydajom (r.1931) zamestnaná ako banková úradníčka. Z manželstva Rudolfa a Hermíny sa narodila dcéra Lia (10.12.1932). Rodina žila v Ovsišti, prevládala komunikácia v nemčine. Pravdepodobne obaja manželvia hovorili aj po slovensky. Lia chodila do slovenských škôl a v lodenici pri Dunaji spoznala aj svojho budúceho manžela Juraja Berčíka (27.8.1927), inžiniera chémie, s ktorým sa zosobášili v r. 1956. Ich deti Magda (27.7.1957), Zuzana (30.4.1963) a Peter (4.5.1969) ovládajú nemčinu, čiastočne maďarčinu, u Berčíkovcov však rodinná komunikácia prebieha po slovensky. Deti chodili do slovenských škôl, obe dcéry sú vydaté za Slovákov (Magda Horníková /Marian 1958/ a Zuzana Vrbová /Ľuboš 1964/).

Trochu odlišný aj z etnického hľadiska bol osud rodiny Izabelly, ktorá sa v r. 1940 vydala za Dr. Martina Mikuša (15.9.1910 - 1.9.1976). Mikušovská rodina bola maďarská, pochádzala z Toresu (dnes Nová Lipnica, m.č. Dunajskej Lužnej). Zoznámili sa náhodne, na čaji v kaviarni Štefánka. Martin Mikuš bol v tom čase narukovaný, slúžil v kasárňach v Ovsišti, odkiaľ chodil pravidelne navštevovať a dvoriť svojej budúcej žene, ktorá pracovala v otcovej reštaurácii. Po sobáši (1940) sa presťahovali do Prievozu, kde si Dr. Mikuš otvoril všeobecnú lekársku prax. Po čase prisťahovali aj starých rodičov Huberovcov. V domácnosti sa hovorilo po maďarsky a nemecky, ale obaja manželvia vedeli aj po slovensky. V r. 1941 sa im narodili dcéry - dvojčičky Izabella a Marta. So starou mamou hovorili deti najviac po maďarsky, keď ich táto oslovila - nedajbože na ulici - po nemecky, zahriakli ju, že to sa nesmie.

Izabella vyštudovala medicínu, vydala sa v r. 1963 za Dr. Františka Makkaia, ktorý pochádzal z významnej bratislavskej lekárskej rodiny (Bio Slovník 4, s. 39). So svojimi deťmi Mariannou (1.2.1965) a Františkom (24.7.1969) hovoria doma po slovensky, aj keď deti ovládajú aj nemčinu a maďarčinu čo sa naučili od starých rodičov.

Marta vyštudovala farmáciu a v r. 1974 sa vydala za Milana Poláka, novinára a teatrológa. Doma hovoria po slovensky a syn Martin (6.8.1975) vlastne ani nemal príležitosť naučiť sa v rodine ďalší jazyk, keďže starí rodičia v čase jeho detstva už nežili. V poslednom čase, podľa matkinho názoru zrejme podpichnutý od kamatárov, vyčíta matke maďarský pôvod, ku ktorému sa ona hlási. Druhá dcéra Klimitsovcov, Vilma (26.10. 1877- 1968), ako sme to už uviedli, pobudla ako dievča istý čas v Budapešti. Popri práci chodila tiež spievať do kostolného zboru v Bazilike sv. Štefana, kde ju zbormajster nahováral na ďalšie štúdium spevu. Rodičia dcére k takejto životnej ceste nedali súhlas. Vilma sa vrátila do Šamorína a čoskoro odišla do Ovsíšť'a k sestre, pomáhať v záhradnej reštaurácii. Práca sa jej však nepáčila, nevedela byť dost' prívetivá k hosťom. Pritom, podobne ako Iza, aj v súvislosti s Vilmou spomínajú veľkú nenaplnenú romantickú lásku, istého zememerača, ktorý bez rozlúčky zmizol vo víre sveta.

Od Huberovcov sa už Vilma domov nevrátila, ale začala pracovať ako hospodárska správkynia Schlesingerovho sanatória v Bratislave, kde sa zoznámila so svojim budúcim manželom Rudolfom Waschňakom (1882-1963), za ktorého sa vydala v r. 1912. Waschňakovci boli slovenská rodina zo Záhoria, z Plaveckého Štvrtku. Rudolf študoval a vojenčil vo Viedni, pracoval ako lesný správca u grófa Andrásyho, v čase, keď sa zoznámil s Vilmou, v Šenkviaciach, neskôr, r. 1920, bol preložený na panstvo v Polome v Gemeri. Ako spomínajú starého otca, hovoril spisovne nemecky aj maďarsky, len po slovensky vedel iba záhoráckym nárečím. Doma hovorili väčšinou po nemecky (Vilma sa naučila ešte u Huberovcov), po maďarsky aj po slovensky. V Gemeri sa aj Vilma naučila po slovensky od žien, ktoré u lesníkov slúžili. Ďalšou stanicou im bol Slanec pri Košiciach, odtiaľ sa vrátili na dôchodok späť do Šamorína. V manželstve sa narodili dve dcéry. Editka (1913-1916) zomrela ako dieťa. Marta (21.4.1915) sa v r. 1934 vydala za Slováka, evanjelika, Vlada Manicu (1911-1950) - učiteľa v Polome, pôvodom z Tisovca. Ako spomínajú, Vlado sa z úcty ku svokre naučil po maďarsky, čo čiastočne neskôr zužitkoval aj počas svojho pôsobenia v presídľovacej komisii v Budapešti v r. 1947-48. Od r. 1945 žili v Šamoríne, avšak Marta zakrátko ovdovela a sama vychovávala ich dve dcéry. Martu (6.8.1937) a Eriku (10.12.1940), pri tom pracovala ako administratívna pracovníčka. Staršia dcéra Marta študovala v Bratislave a 1964 sa vydala za Slováka Dr. Dušana Trnovského. Žijú v Topoľčanoch, kde Marta učila na gymnáziu, manžel je lekár. Ich deti, Vlado (1965) a Andrea (7.6.1968) vydatá Hrišková, po maďarsky ani po nemecky nevedia, doma hovorili výlučne po slovensky.

Mladšia dcéra Erika sa vydala r. 1961 za Jána Procházku, avšak manželstvo sa skoro rozpadlo. S druhým manželom S.A. Čepakom, ktorý bol pôvodom zo Zakarpatskej Ukrajiny, žila tiež krátko, pretože mu úrady zabránili trvale sa vystáhnovať za manželkou. Z prvého manželstva sa narodil syn Erik (27.11.1961). Navštevoval síce slovenské školy, avšak prostredie Šamorína ako aj každodenná komunikácia v rodine ho viedli k bežnému používaniu maďarčiny popri slovenčine ako rovnocennému jazyku. Je veľmi pravdepodobné, že čoskoro začne uplatňovať istú preferenciu, keďže sa oženil (1933) s Patríciovou Lazarovou, slovenským dievčaťom, ktoré po maďarsky nevie.

Toľko ukazuje biografický materiál dvoch línií rodiny Klimitsovcov. Zaujímavým etnickým ukazovateľom sú preferencie vo výbere manželského partnera. Zhodou okolností v oboch prípadoch funguje legenda nenaplnenej lásky (s maďarským dôstojníkom, resp. zememeračom) a fakticky uzavreté manželstvo je interpretované ako náhradné riešenie. Etnická endogamia fungovala teda v oboch prípadoch len v ideálnej rovine a obe sestry uzavreli manželstvo s partnermi inoetnickej príslušnosti. Iza, možno aj uvedomujúc si

ekonomický potenciál, ktorý manžel priniesol do rodiny, znášala pasívne svoj údel. Vilma sa správala oveľa aktívnejšie. Manželstvo so spoločensky i ekonomicky dobre situovaným človekom mohlo pre ňu znamenať istý moment podriadenia, ktoré však nechápala ako údel ale ústretovo, s manželom hovorila po nemecky, v slovenskom prostredí sa naučila po slovensky. Vlastný materinský jazyk, maďarčina, sa dostala na úroveň intímnej rodinnej komunikácie, s dcérou, vnučkami, resp. pravnukom.

V nasledujúcej generácii potomkov ťažko vystopovať cieľavedomý výber partnera podľa etnicity. Určujúce bolo najmä prostredie, v ktorom sa mladí ľudia pohybovali. Z hľadiska spoločenského postavenia volili všetci traja, Rudolf, Bella aj Marta prestížnych partnerov. Rudolf sa ako mladý úradník pohyboval v sebe primeranej vrstve bratislavskej mládeže, kde aj okruh voľby bol v tom čase ešte etnicky determinovaný. Jeho sestra Bella mala menej spontánnych príležitostí na zoznámenie. Vlastne cez náhodné stretnutie spoznala partnera zodpovedajúceho aj - a pravdaže nielen - v etnickom zmysle. Zdanlivo najodvážnejšie bolo počínanie ich sesternice Marty. Výber manželského partnera Slováka a evanjelika však nemusel byť natoľko šokujúci vzhľadom na slovenský pôvod jej otca (aj keď ho on sám zvlášť nedemonštroval). Keď Vilma žiadala svojho zaťa, aby a naučil po maďarsky, nebol to nevyhnutne len postoj panovačnej svokry (ktorá nakoniec už v tom čase vedela sama po slovensky), ale možno aj jej skúsenosť výhod multilinguálnej komunikácie.

Tretia generácia potomkov - zhodou okolností všetko dievčatá - prežívali svoje dievčstvo v čase po 2. svetovej vojne, ktorý priniesol zmenu spoločenskej aj etnickej situácie na južnej hranici Slovenska. Bratislava sa v priebehu uplynulého polstoročia výrazne slovakizovala vo všetkých spoločenských vrstvách, preto sa nemožno čudovať, že dievčatá našli svojich partnerov väčšinou v slovenských rodinách. Požiadavka etnickej príslušnosti - aj vzhľadom k povojnovým represiam voči Maďarom a Nemcom - smerovala skôr k preferencii slovenskej národnosti, avšak oveľa dôležitejšou sa ukázala požiadavka vzdelania, ktoré ako jediné malo šancu v nastupujúcom spoločenskom systéme zabezpečiť žiaduce spoločenské postavenie. Navyiac, dotyčné dievčatá študovali, dosiahli stredoškolské i vysokoškolské vzdelanie. Multilinguálne zostalo rodinné prostredie u Makkaiovcov, kde k tomuto stavu významne prispela aj rodinná tradícia a vzťahy z manželovej strany, a rodina Eriky Procházkovej, kde sa bilingvizmus konzervoval vďaka spolužitiu s matkou a starými rodičmi, neúspech vlastného manželstva a v neposlednom rade vďaka prostrediu mestečka Šamorín, kam sa ako jediná časť pôvodnej Klimitsovskej rodiny vrátili a žijú. V rodine Marty Polákovej všetka komunikácia prebieha po slovensky, podobne u Lii Berčíkovej a Marty Trnovskej. Deti, ktoré mali možnosť začas žiť spolu so starými rodičmi, zväčša ovládajú popri slovenčine aj maďarčinu a nemčinu. Keď však táto možnosť nebola alebo len veľmi krátko, rozumová ani citová väzba k týmto jazykom sa nevytvorila a pre okolie postačovala komunikácia v slovenčine.

Zaujímavým aspektom nášho výskumu by mohlo byť sledovanie etnického vedomia jednotlivých generácií. Treba priznať, že sa nám v tomto smere nedarilo získať jednoznačné stanoviská. Vyplýva to možno zo skutočností, že deklarácia etnickej identity nebola v rámci rodinného života podstatná. Ku konfrontácii mohlo prísť, a zrejme prichádzalo, pri nadviazaní nového vzťahu s partnerom inoetnického pôvodu, avšak po jeho začlenení do rodiny sa vytváral model spolužitia podľa možností bez konfrontačných plôch. Tieto aj tak prinášalo s historickou pravidelnosťou vonkajšie prostredie, a obrnúť sa voči ním bolo možné iba vnútornou konsolidáciou rodiny.

Vnútorná konsolidácia nemohla mať jednoznačne pluralitný charakter. Vždy možno sledovať preferenciu niektorého jazyka komunikácie, ktorý je jedným z prejavov preferencie etno-kultúrnych vzorov. Prevládol zväčša jeden pri rešpektovaní ostatných. V priebehu troch-štyroch generácií sa etnická charakteristika rodiny zmenila cez včleňovanie manželských partnerov inoetnického pôvodu, preferenciu istého jazyka v komunikácii, aj vonkajších

historických, etnických a politických súvislostí. U najmladšej generácie potomkov očividne prevažuje slovenská etnická príslušnosť, aj keď nie je verbálne deklarovaná. Takáto deklarácia by sa mohla javiť ako rozporná práve vzhľadom na etnickú históriu rodiny a pre jej príslušníkov nemá praktický význam. Máme tu zrejme dočinenia s javom dvojitej identity, ktorý by sa dal rozložiť na tieto otázky:

- Z akého rodinného prostredia pochádzam?
- Kým sa cítim byť?
- Je pre mňa vôbec dôležité, poznať odpovede?

Aj takéto otázky by sa mohli stať predmetom ďalšieho zaujímavého výskumu etnicity v prostredí malých sociálnych skupín.

Literatúra

BROMLEJ, Ju.V., 1981. *Sovremennyye problemy etnografii*. Moskva.

HEROLDOVÁ, I., 1983. *Předávání etnokulturních informací v etnicky homogénních a etnicky heterogénních rodinách*.

JAKUBÍKOVÁ, K., 1983. *Výskum goralských oblastí Oravy a Kysúc z hľadiska etnického povedomia a svadobných obyčajov*.

JAKUBÍKOVÁ, K., 1984. *Teoreticko-metodologické východiská a niektoré výsledky výskumu subetnickej goralskej skupiny*. *Národopisné informácie*, s. 25-33.

KALÁVSKÝ, M., 1991. *Etnicita alebo etnické vedomie?* *Slovenský národopis* 39, s. 354-357.

SZYFFER, A., 1983. *Procesy przemien kultúrnej tradície v miešaných manželstvách na území severného Poľska*. *Slovenský národopis* 31, s. 445-453.

POSERN-ZIELINSKI, A., 1982. *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Ossolineum.

Představy středoslovenských vesničanů na cizince

Jozef Kandert

Když jsem se od konce šedesátých let do konce osmdesátých let pohyboval po středoslovenském venkově, setkával jsem se občas s náznaky toho, že mne vesničané mají za "dvojího" cizince - jednak za "člověka z venku", tj. ne-vesničana, a kromě toho za cizince v národnostním slova smyslu, vždyť jsem byl Čech.

Zajímalo mne, odkud vesničané čerpají své znalosti či představy o "cizincích" - speciálně o příslušnících jiných národů (ne-Slováků). Ukázalo se, že mají k dispozici pro svou fabulaci přinejmenším dva zdroje. V první řadě to jsou "obecně známá" fakta o jiných národech, jakési obecné kategorizace jejichž počátky se velmi těžko stopují a můžeme je hledat v 19. či 18. století a možná ještě dříve. Jak ukázal Jack Gody¹ ve své knize "The Domestication of the Savage Mind" mohla být místní "obecná" kategorizace té které skupiny ovlivněna tištěnou literaturou (zeměpisnou, dějepisnou). Jím publikovaná tabulka z knihy "Beschreibung und Kontrefei der Europäischen Nationen", pocházející z 18. stol. a předvádějící čtenářům vyobrazené typy národů se slovními charakteristikami, je toho dobrým příkladem. V 18. a 19. století bylo podobných charakteristik evropských i mimoevropských národů vydáno více a jistě se "zapsaly" do paměti tehdejších vzdělanců, kteří mohli svoje odborné znalosti šířit dále. Velkou roli zde jistě sehrála také politická a politizující propaganda - viz např. vývoj českých představ o Slovácích a slovenských o Čechách v 19. a 20. století.² V našem století je pak nutné počítat se zásadním významem školy, novin, rozhlasu a v posledních 40 letech zejména televizních pořadů. Původ těchto *obecných kategorizací* nedokázali vesničané upřesnit - obvykle (pokud vůbec) se uchylovali k obecným formulacím "že se to ví" a "že to lidé říkají". Druhým zdrojem jsou osobní - *konkrétní zkušenosti*, založené na setkáních s příslušníky, tj. reprezentanty cizích národů, které vesničané chápou jako vzorek vhodný pro generalizaci. Jejich původ bylo možné sledovat snadněji a mnohdy souvisely se životními příběhy informátorů a jejich rodin, případně s rodinnými tradicemi. Tyto souvislosti vesničané sami formulovali. Někdy jsem je ale vysoudil z oněch životních příběhů, když nedokázali anebo nechtěli uvést původ svých *konkrétních představ*.

Ukázalo se, že i tyto představy jsou závislé na pohlaví mluvčího - tzn. že např. ženy posuzovaly "cizí národ" podle chování cizinek, pokud měly příležitost se s nimi setkat, spíše než podle chování cizinců. V případě osobních - konkrétních zkušeností byly často ženy handicapovány vůči mužům a proto odkázané na historiky přenášené ze světa mužů (např. zkušenosti z vojny, aj.). Vázanost k lokalitě a rodině, zdá se, zmenšuje šíři jejich kontaktů - s výjimkou osad a vesnic, které žijí z turistického ruchu.

Podívejme se nyní trochu blíže na tyto představy o ne-Slovácích.

Co se týče mé českosti, měl jsem zpočátku potíže s místním nářečím, do kterého jsem pletl svoji češtinu. I po delší době, kdy jsem už dialekt zvládal, mne občas prozradily neobvyklé obraty, po nichž přicházela otázka odkud jsem. Mnohdy jsem se také hned dozvěděl, co mne prozradilo. Muži se běžně hlásili k vojenské službě v Čechách a obvykle jsem musel vyslechnout i nějakou historku z vojny, případně vzpomínku na česká děvčata. Vesničané obého pohlaví také hned zmiňovali své příbuzné žijící v Čechách anebo Čechy a Češky, kteří/které se přičlenili/přivdaly do rodiny. Občas jsem musel vyslechnout i stesky, že jejich příbuzní v Čechách zapomínají slovenštinu a že i při návštěvách v rodné vesnici se snaží mluvit česky. Celkově ale tito příbuzní i vzpomínky na vojnu v Čechách vytvářely jakýsi most mezi mnou a mými informátory.

V Sihle již jednoho Čecha měli - byl jím místní "zvierdozorca" = strážce zvěře z nedaleké rezervace. Ten spolu s celou svojí rodinou reprezentoval český národ v očích Sihlanů. V jiných středoslovenských vesnicích nikoho takového neměli a tak i obraz Čechů byl méně osobní.

V jistém smyslu jsem se tím reprezentantem stával já. Když jsem po roce přijel opět do Sebechlebu (mezi prvním a druhým pobytem jsem měl delší pauzu), dozvídal jsem se od lidí, s nimiž jsem se před rokem nesetkal, že tu již před rokem byl nějaký Čech, který zkoumal podobné věci. Rozcházel se můj fyzický popis, shodovaly se ale údaje o mém tehdejší chování (jak se chovám v hospodě, vůči ženám, osobní návyky, můj jídelníček, apod.), které jak vidno bylo pečlivě sledováno i hodnoceno. Pochopitelně, i tento tlumočený obraz byl nejspíše mými informátory zkreslený - protože ho říkali Čechovi.

Co se týče obecných představ o Česích, ty jsem se dozvídal většinou spíše formou vtipů, narážek a občas vyjádřeného údivu. Opět zde jistě hrála roli skutečnost, že jsem byl Čech - výroky o "cizí" skupině adresované příslušníkovi této skupiny odporují totiž kodexu slušného chování. Naproti tomu nebylo problémem dozvědět se obecné představy o Maďarech, Polácích, Rusech, Němcích a dalších národech.

Z ostatních národů byl osobními zkušenostmi podložený zejména obraz Maďarů. Mnozí z vesničanů nejstarší a starší generace jezdili k jižním slovenským hranicím (kde žijí převážně Maďaři) za I. republiky i po II. světové válce na zemědělské práce, některé rodiny odtud byly v roce 1939 po maďarském záboru vyhnány a existovali i pamětníci sezónních zemědělských prací pořádaných ještě za Rakouska-Uherska (před r. 1918) do Banátu a do dalších jižních uherských stolic. Jejich vyprávění bylo součástí místního historizujícího folkloru. Navíc jižní slovenské vesnice této oblasti i dnes sousedí s vesnicemi maďarskými.

Z doby II. světové války měli vesničané také zkušenosti s Rusy a s Rumuny, jejichž armády procházely zemí v letech 1944 a 1945. Historiky o tehdejších loupežných přepadeních i pomoci těchto vojáků patřily k běžnému folklóru, kterým jsem byl častován. Znalosti o Rusech si vesničané rozšířili po srpnu 1968, kdy byly ve Středoslovenském kraji umístěny četné posádky, včetně velkého letiště u Zvolena. V této okupační době docházelo právě tak ke konfrontacím (rvačkám při tanečních zábavách) mezi obyvatelstvem a řadovými vojáky, jako k určité vzájemně výhodné spolupráci. Např. soukromí rolníci z okolí vojenského prostoru Hore Mlaza si za jídlo a slušně zacházení najímali řadové vojáky sovětské armády na polní práce (úplatky dostávali za svou benevolenci i důstojníci).

Němci sme objevovali jen ve vzpomínkách starší i střední generace a mohl jsem tu opět dobře rozlišit dvě roviny "německých charakteristik". V první řadě to byl obraz německých okupantů s nimiž celý slovenský národ bojoval za Slovenského národního povstání. Při výzkumech jsem se pohyboval v oblastech, kde byly "bojové" vzpomínky na povstání velmi živé a živené a nejrůznější příběhy a anekdoty velmi četné. "Povstání" bylo chápáno jako akt/doklad slovenské samostatnosti, a navíc byl jeho mýtus podporován státní ideologií a propagandou.³ Jistě zde hrál jistou roli i fakt, že účast v povstání zakládala právo odejít dříve do penze, což v případě mnohých vesničanů, kteří dlouhá léta soukromničili, znamenalo velmi důležitý ekonomický faktor. Obraz Němců z této "povstalecké" charakteristiky byl ovšem záporný.

Trochu jiný charakter měly vzpomínky o soužití s měšťany z Banské Štiavnice a pak zkušenosti odvozené z chování turistů - z bývalé NDR. Jistou roli hrály také vzpomínky bývalých příslušníků slovenské armády, kteří byli nasazení na východní frontě - především na Ukrajině.

Znalosti o jiných národech byly dosti nahodilé a závislé na osobních zkušenostech informátora a ve všech případech, i těch výše uvedených hrála důležitou roli televize a tisk jak jsem se již zmínil.

Obecně je ale možné říci, že Češi, Maďari, Rusové, ale např. i obyvatelé Bratislavy, či tzv. Východňari (=obyvatelé východního Slovenska) spadali do jedné společné kategorie *cizinců*, kam patřili i všichni obyvatelé měst. Ti všichni, z hlediska vesničanů, jen okrajově zasahují do jejich světa. Vlastní kategorizační obzor středoslovenských vesničanů je totiž dosti blízký a jeho hranice tvoří to, čo označujú spolu se svými kolegy jako "etnografické skupiny".⁴ Rozlišení v rámci kategorie *cizinců*, kam spadali lidé žijící za hranicemi nejbližších etnografických skupin již nebylo tak ostré. V souvislosti s tímto "obzorem" bych snad jen ještě poznamenal, že je možné vysledovat pravidlo přímé úměrnosti mezi vzdáleností, která dělí etnika a uplatňováním "obecných" a "konkrétních" představ (kategorizací) v běžném životě. Ovšem v tomto ohledu není můj výzkum příliš přesný, protože jsem neměl příležitost zažít v obcích ležících při jazykové/etnické hranici nějakou krizovou situaci, která by nejlépe ukázala aplikaci *obecných* a *konkrétních představ*. Se vzrůstající vzdáleností mezi dvěma etnickými skupinami a tedy s menší možností osobních zkušeností (dobrých i zlých, ale vždy konkrétních) roste i míra užívání obecných představ. Nepříznivější údaje o Maďarech jsem slyšel v Látkách a v Sihle, které leží daleko od jazykového rozmezí, než v Hontianskych Tesároch, které jsou situovány do těsného sousedství jazykové hranice. Vzhledem k etnocentrismu každého národa se lze ale jen stěží nadít právě na rovině obecných kategorizací úplně kladných charakteristik pro příslušníky sousedních národů. Již svou podstatou musí být etnické charakteristiky takové, aby zdůrazňovali "jedinečnost" a slávu a význam vlastního národa a potlačovaly úlohu a význam "těch druhých", i když i z tohoto pravidla jsou výjimky.

Zvláštní kategorii lidí představovali v názorech vesničanů Romové/cikáni. Oproti více-méně konfrontačním charakteristikám ne-Slováků, spojeným s jasnou představou o jejich "cizosti" na slovenském území, měl pohled na cikány jiný charakter. Byli chápáni jako ne-Slováci, tedy jako "cizí" - ne ale ve smyslu Čechů, Rusů či Maďarů a Poláků - ale ve smyslu sousedů z jiných vesnic a soužití s nimi bylo chápáno jako oscilující mezi slušnou a obtížnou koexistencí. Byli chápáni jako odlišná sociální skupina a to ve společensky podřízeném postavení. Jestliže sňatky s příslušníky jiných národů nejsou preferované, jsou v každém případě tolerované. Sňatky mezi Slováky a cikány jsou skoro zakázané anebo alespoň zavrhované. Pohled vesničanů je možné charakterizovat jako "kastovní" v klasickém smyslu indických kast. Vesničané uvažovali v kategoriích ekonomické, politické aj. spolupráce (koexistence), ovšem při dodržování pravidla skupinové exogamie. I zde jsem mohl rozlišit dvojí rovinu představ: obecnou a konkrétní.

Poznámky

1 GOODY 1987, s. 153-155.

2 KANDERT 1992, s. 52-55.

3 *Průběh slovenského národního povstání ve vesnici Čierny Balog byl např. zpracován do literární podoby v románu Petra Jilemnického "Větr se vrací".*

4 ŠVECOVÁ 1988, s. 7-16. Viz také hned následující "Súpis etnografických a regionálnych skupín na Slovensku" (str. 17 až 101).

Literatura

GOODY, Jack: 1987 - *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge.

KANDERT, Jozef: 1992 - *The Roots of Czecho-Slovak Folk Models*. *Sloven. národop.* 40, s. 52-55.

ŠVECOVÁ, S.: 1988 - *Etnografické skupiny na Slovensku*. *Národopisné informácie* 1988, č.1, s. 7-16.

Spoločenské postavenie mlynárov na južnom Slovensku

Ladislav Mlynka

Problémom uvedeným v téme príspevku som sa zaoberal v rámci výskumného projektu "Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku", a to z hľadiska vplyvu tradičných výrobných stavieb v dedinskom spoločenstve na utváranie medzietnických kontaktov. Moje poznatky a závery sa týkajú pomerne malého regiónu medzi Hurbanovom a Komárnom, s ťažiskom výskumu v "suchozemských" obciach s významným podielom slovenského obyvateľstva (Dulovce, Mudroňovo, Imeľ, Svätý Peter) a ako istý korektív k získaným poznatkom slúžil prieskum v tzv. "dunajských" obciach, ku ktorým v staršej etape vodného mlynárstva vyššie spomenuté obce gravitovali, v Moči n. Dunajom a Radvani n. Dunajom. Sledoval som spoločenské postavenie mlynárskeho majstra v lokálnom spoločenstve, v rámci susedských vzťahov, ale i v širšom, etnicky i nábožensky zmiešanom spoločenstve.

Pod mlynárstvom rozumieme spracovávanie obilných zŕn na múku v mechanických mlecích zariadeniach, mlynoch. Výrobky z obilia boli základnou zložkou výživy, preto rozšírenie mlynárstva je nielen ekonomickým či technickým problémom, ale i významným kultúrnym fenoménom. K všeobecnému rozšíreniu mlynov v Európe dochádza od 8. storočia s nástupom feudálnych výrobných vzťahov. Na území dnešného Slovenska sú vodné mlyny písomne doložené až v 12. stor., no viacerí odborníci sa domnievajú, že existovali oveľa skôr. Na slovenské etnické územie v Zadunajsku sa dostali prostredníctvom východofranskej a nemeckej civilizácie spolu s feudalizačným procesom v 2. pol. 9. storočia (Panónia). Maďari ho prevzali od Slovanov v priebehu 10. stor. Jeden z prvých mlynov je doložený práve na nami skúmanom území, v zaniknutej obci Vten na dolnom toku Žitavy južne od obce Marcelová (okr. Komárno). Obec dostala r. 1138 kapitula v Dömöši spolu s mlynom a dvoma mlyniskami. V 12. stor. sú doložené iba štyri lokality s mlynom, do konca 13. stor. je to už 135 mlynov v 97 lokalitách.

Osobitnou typologickou skupinou vodných mlynov, charakteristickou práve pre skúmaný región, sú mlyny lodné, doložené u nás na Dunaji v 2. pol. 14. storočia. Zariadenie lodných mlynov bolo umiestnené na dvoch pevne spojených člnoch. Na väčšom z nich, nazývanom palečník, stála drevená budova mlynice s mlecím strojom, na druhom, "vážniku", bol koniec hriadeľa mohutného vodného kolesa. Lodné mlyny plávali v prúde rieky, na brehu boli ukotvené trámami, lanami, resp. kotvami s reťazami. Vytvárali celé "osady" na riekach, hlavne na Dunaji (Komárno, Radvan n. Dunajom, Moča, Štúrovo a i.) a na Váhu (Hlohovec, Sereď). Lodný mlyn zo Zemného bol prevezený do MSD v Martine, mlyn z Radvane n. Dunajom rekonštruovali v 80. rokoch komárňanské lodenice.

V priebehu 19. stor. sa začali v mlynoch zavádzať namiesto mlynských kameňov valcovacie stolice. Zavádzanie parného, resp. motorového pohonu umožnilo prekonať závislosť na vodných zdrojoch a budovať mlyny s celoročnou prevádzkou priamo v obilninárskych oblastiach. Využívali viaceré druhy motorov až po elektrické, rozširované po 1. svetovej vojne v súvislosti s elektrifikáciou (zákon z r. 1919), ktoré sa uplatnili aj v skúmanej oblasti od 20. rokov 20. storočia.

Pod spoločenským postavením mlynára rozumiem určitú spoločenskú pozíciu, ktorú mlynársky majster zaujíma v lokálnom spoločenstve, etnicky zmiešanom, ale i v širšom sociálnom okruhu zákazníkov z okolitých obcí. Status remeselníckeho majstra vyjadruje jeho spoločenský kredit, resp. prestíž, ktorú si získava na základe istých predstáv a očakávaní v danom spoločenstve, teda plnenia sociálnej role. Reflektujú ju i kritériá, podľa ktorých si príslušné sociálne zázemie mlyna vyberá i hodnotí mlynára.

Sociálne postavenie mlynára sa odvíjalo predovšetkým od jeho profesijnej, resp. *profesionálnej pozície*. Mlynár bol "pán majster", ktorý "bol viac ako taký obyčajný gazda", "učenejší človek" a pod. Oslovenie pán bolo zriedkavé, zaradovalo mlynára k obecnej honorácii (farár, učiteľ, notár), spolu s kováčmi a v Radvani aj lodnými tesármi. V maďarských obciach oslovovali "majster" i rímsko-katolíckeho kantora (kalvínsky bol "rektor").

Mlynári boli vyučení, ovládali zložitú techniku, ktorej princípom agrárne prostredie nerozumelo a malo pred ňou bázeň. Boli všeobecne známi ako majstri mnohých remesiel (tesárske, kováčske práce pri oprave mlynov, "kresanie" kameňov, ovládali hydrotechniku, neskôr tajomnú elektrickú energiu, boli priekopníkmi jej zavádzania - Sv. Peter, Moča). Vyznačovali sa aj fyzickou zdatnosťou, v lodných mlynoch ťažko manuálne pracovali. Dedinské spoločenstvo vedelo citlivo selektovať remeselníkov od iných "živností" (napr. páleničiar, zábojník, klampiar), ktorých už za "pánov majstrov" nepovažovalo. Vzťah k nim vyjadrovalo i oslovenie, v škále od neosobného "pán majster", "malmoš-úr", cez oslovenie priezviskom, napr. "Močkoš-úr", až po oslovenie krstným menom a tykanie.

Z hľadiska hierarchie pozícií mala veľký význam *ekonomická* prestíž. Mlynárov nepovažovali za chudobných "veď mlyn bol hodnota", "museli sa mať dobre" - skôr sa radili k bohatšej dedinskej vrstve (najmä v Moči, v Radvani boli sociálne diferencovanejšou skupinou). Ich majetkové postavenie sa prejavovalo v domoch, ktoré patrili k väčším (dispozícia do L, so stĺpovými gáňami, rozsiahlymi maštalami pre ustajnenie záprahov mletiarov). Boli modernejšie zariadené, ako prví svietili elektrinou. Mlynár sa vozil na koči, v 30. rokoch mali prvé motorky, i prvé auto v okolí mal mlynár z Pribety. Svoje postavenie manifestovali oblečením - "inak sa nosili", "cítilli sa", "hrali pánskejšie". Ako výraz stavovskej príslušnosti nosili vo sviatok tzv. mlynársku čiapku, kravatu, čižmy, rajtky. Výraznejšie sa od roľníckych gazdov odlišovali majitelia elektrických valcových mlynov. Mlynár bol "štramák", nenosil čižmy, ale topánky, na hlave klobúk. Aj jeho rodina si už obliekala mestský odev, boli "popánšteni".

Mlynár ako jeden z mála disponoval peňažným kapitálom, najmä z výkupu a predaja obilia (za mletie sa platilo mýtom). V mlyne zamestnával ľudí (v lodných mlynoch pracovali štyria, obyčajne mlynár so synom a dvaja pomocníci). Na poľnohospodárskej pôde, ktorú vlastnili najmä "dunajskí" mlynári, pracovali najatí ľudia, predovšetkým vo vinohradoch. Z hľadiska hodnotovej hierarchie gazdu-sedliaka, v ktorej dominovalo vlastníctvo pôdy a hospodárskych zvierat, neboli vždy považovaní za bohatých - "bol len remeselník, nemal veľa holdov..., mal len jedného koňa a kravu...".

Kvalitatívne iné postavenie v lokálnom spoločenstve mali mlynári - majitelia elektrických mlynov. U nich dominoval vlastnícky vzťah k mlynu, v ktorom poväčšine už fyzicky nepracovali. Zároveň boli spoluvlastníkmi viacerých mlynov, vykupovali obilie pre štát, resp. pre armádu, ich ekonomické aktivity prekračovali lokálny rámec. V konkurenčnom boji "zničili" lodných mlynárov vyššou výkonnosťou a kapacitou mlynov, nezávislosťou na hydrologických podmienkach, a tým i celoročnou prevádzkou, ako aj viacnásobným "skrátčením" cesty do mlyna ich výstavbou v roľníckom zázemí. Čas šetrili aj mletím "na výmenu", bez nutnosti čakania, čím sa však stratil širší spoločenský rámec návštevy mlyna, na ktorý s nostalgiou spomínali.

So statusom mlynára je spojená aj sociálna rola, ktorú má v spoločenstve na základe svojich postojov a svojho správania. Z požiadaviek na *osobné vlastnosti* mlynára na prvé miesto dávali čestnosť: "bral to, čo mu patrilo, každý sa cítil, že nie je oklamáný". Dôveru zákazníkov si mlynár budoval svedomitosťou pri výbere mýta, kvalitou múky, najmä keď mleli každému gazdovi vlastné obilie, a to za jeho neprítomnosti (lodné mlyny). V elektrických mlynoch sa táto bezprostredná väzba strácala. Vzťah k mlynárom sa utváral dlhodobo a bol stabilný. Celé generácie roľníkov boli "verné" jednej "dynastii" dunajských

mlynárov, u ktorých sa remeslo dedilo z otca na synov. Upevňoval sa cez pohostinnosť mlynára, ktorý bezplatne poskytoval nocľah, jedlo i víno. Obedúvali za jedným stolom s rodinou mlynára v jeho dome, kde mali ustajnený aj záprah. Často preferovali roľníkov z väčších vzdialeností.

Úctu a vážnosť mlynárov podporovali také vlastnosti, ako pracovitosť a húževnatosť, zručnosť, usilovnosť, ale i striednosť, čo si vyžadovala nebezpečnosť ich práce. Dokázali sa presadiť a uplatniť aj po ich "znárodnení" a strate živnosti, napriek diskriminácii ako príslušníkov maloburžoázie. Sociálne prostredie oceňovalo i ochotu pomôcť chudobnejším rodinám poskytnutím múky, ktorú neskôr splácali novou úrodou. Solventní mlynári pomáhali i peňažnými pôžičkami.

Úlohu v sociálnych vzťahoch zohrávala príslušnosť k lokálnemu spoločenstvu a pôvod mlynára, t.j. z akej mlynárskej rodiny pochádzal, najmä ak išiel mlynáriť mimo rodnej obce na valcové mlyny. Počas pomerne krátkeho obdobia 15-20 rokov sa v lokálnom spoločenstve i medzi klientelou nevytvorili k nim také bezprostredné vzťahy, ako tomu bolo v prípade mlynárov na Dunaji. Udržiavali si istý odstup od ostatných členov spoločenstva, čo sa prejavilo v oslovení, vykaní, ale i v sociálnych kontaktoch, účasti na hodoch, príp. svadbách. Vzťah hospodársko-spoločenský sa výrazne redukoval na vzťah "zákazník - dodávateľ".

Etnická príslušnosť mlynára v skúmanom regióne bola irelevantná, pretože všetci mlynári patrili k majoritnej maďarskej národnosti. Význam nadobúdala z pohľadu príslušníkov slovenského etnika, ktoré mlynárov vnímalo ako "tých druhých", a to predovšetkým cez jazyk. Prejavovala sa v oslovení, v pozdrave - zväčša po maďarsky "Jó napot", a to i v prípade, keď komunikácia prebiehala v slovenčine, pretože mlynári koľko-toľko slovensky rozumeli, aj keď slovenčinu iba "lámali". Je pozoruhodné, že väčšina gazdov zo slovenských dedín chodila do Moče k tomu istému mlynárovi, ktorý bol takisto maďarskej národnosti, ale jeho manželka bola Slovenka. Pritom nemohlo pri voľbe mlynára rozhodovať len hľadisko komunikačné, keďže mnohí mali ešte uhorské školy a vedeli po maďarsky. Aj mlynári z Moče vysvetľovali tieto vzťahy etnickou spriaznenosťou. Zo strany mlynárov bol vzťah k príslušníkom slovenského etnika tolerantný a v mnohých prípadoch prerástli tieto hospodárske väzby do väzbov priateľských. Mlynárov pozývali na hody i na svadby (Dulovce).

Odlíšnosť, ktorej pripisovali etnické znaky, pociťovali aj v odeve: "oni večne len tú ich maďarskú farbu vyznávali a ten ich kroj nosili", "bol to ich človek". Niektorých mlynárov z valcových mlynov považovali za "tuhých Maďarov", ktorí si vyžadovali v komunikácii s nimi maďarčinu (1938-1945).

Náboženská príslušnosť umožňovala mlynárovi transparentnejšie demonštrovať svoj spoločenský status. V kostole mali remeselnícki majstri vyhradené miesto v predných laviciach. Nepatrili však k horlivým veriacim. Keďže v lodných mlynoch sa v sezóne mlelo aj v nedeľu, "nemali čas chodiť do kostola". Mimo kostola svoju náboženskú príslušnosť nemanifestovali. V Moči boli všetci mlynári kalvínskeho náboženstva, v Radvani niektorí aj katolíci. Zákazníci z okolitých obcí ich náboženskú príslušnosť ani nepoznali, vzhľadom k majetnosti ich považovali za "reformátov". Mlynári v Moči nevstupovali do nábožensky zmiešaných manželstiev (ich detí áno), ako manželskí partneri boli prítiažliví aj pre sedliacke dievky; "chceli ísť za remeselníka, lebo nemuseli toľko robiť". Pokladali ich za nábožensky tolerantných. Náboženskú príslušnosť v mlyne prejavovali gazdovia - roľníci pozdravom, katolíci, najmä starší ľudia "Díčírtešík...",väčšinou však neutrálnejším "Jó napot" alebo slovensky "Dobrý deň!"

Všetky uvedené aspekty spoločenského postavenia mlynárov v sociálnom spoločenstve sa odrážajú aj v kritériách, podľa ktorých si roľnícke zázemie vyberá mlyn a hodnotí svojho majstra-mlynára. V ich hierarchii je však jednoznačne na prvom mieste ekonomická výhodnosť mletia, vyjadrená kvalitou múky, vzdialenosťou mlyna a jeho výkonnosťou, čo sa

odrazilo v množstve času, strávenom pri mletí. Na týchto ekonomických princípoch elektrické mlyny vyradili v konkurenčnej súťaži mlyny lodné. Pri rovnakých ekonomických podmienkach sa uplatňovala voľba mlynára na základe jeho vzťahu k zákazníkom, čestnosti, profesionalite, pohostinnosti ako istej doplnkovej "služby". Ak aj tieto hľadiská boli približne na rovnakej úrovni, do úvahy prichádzali osobné vlastnosti mlynára, vrátane jeho "etnickej spriaznenosti". Tá sa prejavovala, napr. v možnosti komunikácie vo vlastnom jazyku. S mlynárskymi majstrami maďarskej národnosti utvárali príslušníci slovenského etnika pevné hospodárske väzby, ktoré prerastali do vzťahov priateľských a udržiavali sa po viacerých generáciách. Prejavovali sa, napr. účasťou na hodoch a na svadbách.

Mlynári patrili k členom sociálneho spoločenstva s vysokým sociálnym statusom, pričom ako najvýznamnejší sa ukázal status získaný (popri vrodennom a pripísanom). Zistili sme rozdielny stupeň spoločenského statusu mlynárov v lodných mlynoch a mlynárov v mlynoch elektrických. Kým u prvej skupiny možno hovoriť o úcte, obdive, dôvere, príťažlivosti a hlavne oľube osoby mlynára, svedčiacom o jej vysokom kredite, vzťahy k mlynárom v elektrických valcových mlynoch sa do takejto hĺbky neutvorili. Jednou z vonkajších príčin bola aj krátkosť času, počas ktorého sa sociálne väzby k nim kreovali.

Literatúra

BAČOVÁ, V.: *Etnická identita osobnosti - sociálno- -psychologický prístup*. Slov. národop. 38, 1990, č. 4, s. 508-514.

HANUŠIN, J.: *Najstaršie vodné mlyny na Slovensku*. In: *Dějiny vied a techniky, Praha 1979, č. 1, s. 9-23*.

BŐSZÖRMÉNYI, J.: *Dunamocs évszázadai*. Bratislava 1990.

MLYNKA, L.: *Tradičné výrobné stavby v obci a ich vplyv na utváranie medzietnických kontaktov*. In: *Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku*. Bratislava 1992, s. 64-78.

Malý sociologický slovník. Bratislava.

Strava a etnická identifikácia v okolí Hurbanova

Sylvia Dillnbergerová

Spomedzi činiteľov, ktoré ovplyvňujú stravu a stravovanie určitého spoločenstva ľudí, primát patrí prírodnému prostrediu. Avšak popri ňom nemalý význam majú tiež kultúrne tradície, osobitne v etnicky zmiešanom prostredí, kde do popredia pozornosti vstupuje problematika vzájomných väzieb medzi stravou a etnicitou a v ich tesnej súvislosti otázky etnickej identifikácie a etnických rozdielov. S týmto zámerom som vstúpila do grantovej úlohy "Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku" subtémou "Strava ako znak etnického spoločenstva". Výhodiskovým materiálom pre spracovanie naznačenej problematiky mi bol terénny prieskum v roku 1991 a terénny výskum v roku 1993 v mikroregióne Hurbanova. Moja výskumná práca prebehla v jednej obci so starousadlým slovenským obyvateľstvom katolíckeho vierovyznania (Dulovce) a v etnicky i konfesionalne zmiešaných obciach, a to tak s prevahou maďarského obyvateľstva (Pribeta, Svätý Peter), ako aj slovenského obyvateľstva (Mudroňovo).

Zvolený mikroregión z kultúrno-historického hľadiska je veľmi zaujímavý a ako sa ukázalo, veľmi vhodný pre sledovanú problematiku. Slovenské etnikum v ňom žijúce tvorí heterogénne spoločenstvo pozostávajúce z hľadiska pôvodu z 3 skupín obyvateľstva: 1. zo Slovákov starousadlíkov, 2. z poľnohospodárskych kolonistov zo severnejších regiónov Slovenska, ktorí sa sem prisťahovali vo viacerých etapách po 1., prípadne 2. svetovej vojne a napokon

3. z repatriantov presídlených po 2. svetovej vojne, v prípade mojej výskumnej vzorky z Békešskej Čaby v Maďarsku.

Naznačená diferenciacia slovenského obyvateľstva predurčila určité rozdiely v stravovaní, a to nielen k okolitému maďarskému etniku, ale prejavila sa regionálnou variabilitou aj vo vnútri slovenského etnika. Intenzita rozdielov v strave, citel'ná najmä na začiatku vzájomného spolužitia, ustupuje. V súčasnosti zistené stravovacie rozdiely nevykazujú etnickú znakovosť. Odlíšne kulinárske tradície nefungujú manifestačne, skôr prevláda trend vzájomného obohacovania sa kulinárnymi tradíciami, čoho motivačným faktorom je záujem o kulináriu, a nie etnicita. Z hľadiska štruktúry stravy absentujú rozdiely, čo je pochopiteľné vzhľadom na pôdne a klimatické podmienky.

Prírodné prostredie v úrodnejších oblastiach južného Slovenska determinovalo u poľnohospodárskych kolonistov zmeny v spôsobe života a získavania obživy (zánik drevorubačskej práce a prípravy stravy počas "týždňoviek" v lese), s čím bezprostredne súvisia aj zmeny v systéme hospodárenia a následne včleňovania niektorých poľnohospodárskych plodín (kukuricu, pšenicu, zeleninu, ovocie, vinič). Pri ich využívaní v strave, dôsledkom zachovávania tradičných chuťových návykov, ukazujú sa určité diferencie v príprave niektorých jedál (napr. zaprážanie a zatrepávanie niektorých jedál). Vývinovým procesom sa ich strava obohatila o väčšiu frekvenciu mäsitých a zeleninových jedál, čo nebolo rozšírené v pôvodnom prostredí pre nepriaznivé prírodné a sociálne pomery. Postupne sa tým doplnila ich pôvodná strava, v ktorej prevažovali popri múčnych jedlách mliečne a zemiakové pokrmy. Išlo o proces vzájomného obohacovania sa. Dokazuje to prienik tradičných druhov jedál a stravovacích návykov kolonistov do stravovacieho systému tak starousadlého slovenského, ako aj maďarského obyvateľstva v sledovanom mikroregióne.

Takto prevzali kupovanie výrobkov z ovčieho mlieka a z nich pripravované pokrmy, najmä bryndzové halušky, zvyk zapíjať kyslým mliekom zemiakové jedlá ap.

Slovenský pôvod bryndzových halušiek je skôr usadlému maďarskému obyvateľstvu známy. Buď si ich pripravujú doma alebo v rámci susedských vzťahov nechávajú sa na ne pozývať do slovenských rodín, alebo ich konzumujú v reštauračných zariadeniach. Tento príklad dokazuje, že preberanie určitého prvku stravy ešte neznamená zmenu etnickej identifikácie. Analogicky to platí aj pre čabajské klobásy, ktorých prípravu prebralo maďarské obyvateľstvo od Slovákov z Békešskej Čaby. Títo obohatili stravu aj slovenských kolonistov a starousadlíkov, pretože Čabania vynikali predovšetkým dobrými skúsenosťami so spracovaním mäsa a jeho výrobkov pri zabíjačke (osobitne už spomenutou čabajskou klobásou). Odlišnosť sa zachováva najmä v staršej generácii tým, že aj dnes ešte na pôvodný spôsob pripravujú zabíjačkové jedlá a dochucujú niektoré druhy jedál čabajskou klobásou. Za pôvodne čabiansku špecialitu možno tiež označiť nakladanie vodových melónov spôsobom praktizovaným pri zaváraní uhoriek ("diňke").

Z hľadiska spôsobu života príchod presídlencov z Békešskej Čaby znamenal zánik hospodárenia na "sálašoch", s čím súvisí aj zánik varenia "strový" (strukovín) v chlebovej peci.

Pri spoločenských kontaktoch, najmä ako sú svadobné a krstinové hostiny či posedenia v pohostinských zariadeniach, vystupujú menšie rozdiely v spôsobe zábavy a spoločenskej komunikácie. Kým Maďari obľubujú cigánsku muziku, Slováci sa zabavia aj bez hudby. Pritom Maďari preferujú "ľahavé" pesničky, Slováci zas temperamentnejší repertoár a prejav. V konzumácii alkoholických nápojov Slováci uprednostňujú skôr destilát a pivo, zatiaľ čo Maďari víno, zväčša červené. Príkladom "situačnej etnicity" v etnicky zmiešanej spoločnosti v konfliktných okamihoch, kde motivačným faktorom býva hlavne zvýšený konzum alkoholických nápojov, je vedomé prekárание a prehlušovanie sa navzájom spevným repertoárom v jazyku svojho etnika. Pri nerušenom priebehu rodinného hodovania etnicky zmiešanej spoločnosti stolujúcich v súlade s etiketou platí zásada prednosti prvej pesničky spievanej v reči hostiteľa.

Pri príležitosti rodinných slávností sa nepotvrdila existencia cestoviny do svadobnej polievky ako uvedomovaného etnokonfesionálneho znaku, ktorú podľa zistení K. Jakubíkovej v skúmaných lokalitách tohto mikroregiónu "Maďari, katolíci majú "slíže, čúzi", Maďari, kalvíni - štvorčeky a Slováci, evanjelici "gágorčoky"...", pričom sa ďalej uvádza, že "dodnes sa dbá na dodržiavanie tejto tradície aj pri svadobnej hostine v reštauračnom zariadení". (Jakubíková, K.: Etnokultúrne tradície v rodine. In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku /na území medzi dolným Váhom a Ipl'om/, Katedra etnológie FiF UK, Bratislava 1992, s. 80-91). Cieľenou verifikáciou tohto javu u respondentov, vrátane profesionálnych kuchárov hotela v Hurbanove, možno konštatovať, že tak konfesionálna, ako aj etnoidentifikačná funkcia tejto cestoviny tu nenadobudla na význame.

Pri hodovaní počas významných cirkevných sviatkov v etnicky zmiešaných rodinách a manželstvách nemalú úlohu tak pri výbere a príprave jedál, ako aj normách stolovania má autorita matky, otca či svokry, čo sa odráža aj v jazyku ceremoniálu, napr. modlenia, vinšov ap. Znakom tolerancie kultúrnej i náboženskej identity stolujúcich je zostava dvojakého jedálneho lístka.

Pokiaľ ide o etnické stereotypy, u Maďarov dominuje pikantnejšia, korenistá a mletou koreninovou paprikou ochutená a navyiac mastnejšia strava. Jej protikladom je slovenská kuchyňa maďarským etnikom hodnotená ako zrakovo "biela" a chuťovo fádnejšia, ktorú však maďarské profesionálne kuchárky považujú za vhodnejšiu z pohľadu racionálnej výživy. Slováci sami sebe pripisujú väčšie kulinárske schopnosti.

Už doterajšie výsledky výskumnej práce ukazujú, že strava nie je výrazným etnickým indikátorom. Pre ďalšie bádanie je potrebný socio-kultúrny prístup, ako aj prehĺbiť výskum o

otázky vzájomných väzieb konfesionálnej príslušnosti a etnickej identifikácie. Súčasne treba hľadať príčiny manifestácie etnickej identifikácie a sledovať jej formy v každodennej reakcii obyvateľov, kde výrazným činiteľom sa javí politická klíma spoločnosti. Len takto získané výsledky výskumu zvoleného mikroregiónu, navyiac obohatené o zistenia rovnakého zámeru u maďarského obyvateľstva, bude možné zovšeobecniť pre oblasť južného Slovenska a následne porovnať s vývojom v ďalších etnicky zmiešaných oblastiach nielen Slovenska, ale i strednej Európy a na ich základe dospieť k objektívnym vedeckým záverom k problematike etnickej identifikácie.

Verím, že o poznatky etnologického bádania bude väčší záujem, aby sa zabránilo ďalším traumám a napätiam, ktoré vládnu u obyvateľov tohto mikroregiónu bez ohľadu na etnicitu a opäť vyvolávajú z psychologického hľadiska logickú obavu a strach o existenciu a z ďalšieho presídľovania.

Tradičný odev ako znak etnicity

Mojmír Benža

Pri štúdiu vzťahu etnicity a tradičnej kultúry hneď na začiatku narazíme na závažné protikladné tvrdenie. Na jednej strane v definícii etnicity, ako zložitého znakového systému, ako jeden z jeho prvkov vystupuje kultúra a v rámci nej tradičná kultúra, o ktorej sa zhodne tvrdí, že práve ona je výraznou nositeľkou etnických charakteristík každého národa. Na druhej strane existujú tvrdenia sformulované už začiatkom 20. storočia a dodnes uznávané, že hranice tradičnej kultúry sa nekryjú ani s jazykovou, ani s národnou, etnickou hranicou. Vzniká otázka ako to vlastne je? Pokúsim sa tento problém riešiť na príklade tradičného odevu, o ktorého etnickej znakovosti niet pochyb či doteraz nik také pochybnosti nevyslovil.

Podľa môjho názoru problém treba skúmať vo dvoch veľkých rovinách: v objektívnej rovine, ktorá má tri úrovne, lokálnu, regionálnu a národnú. Druhou veľkou rovinou je symbolická rovina, ktorá je vo svojej podstate subjektívna.

Jedným z charakteristických znakov tradičného odevu je výskyt veľkého počtu jeho lokálnych dobových foriem s obdobne veľkým množstvom ich variácií. V praxi to znamená, že tradičný odev každej obce predstavuje v podstate samostatný prvok s vlastným vývinom, na ktorý vplývali hospodárske i spoločenské pomery v obci, v užšom i širšom regióne. Pod hospodárskymi a spoločenskými pomermi myslím predovšetkým hospodársky charakter obce, spoločenské rozvrstvenie obyvateľstva, jeho vierovyznanie, blízkosť alebo vzdialenosť obce od hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho centra. V lokálnej úrovni sa veľmi presne, detailne i komplexne poznajú všetky znaky tradičného odevu. Vyplýva to zo vžitej schopnosti reálne rozlišovať detaily, ktoré sú aj odborníkovi ťažko postrehnutelné. Je to dôsledok dlhodobého spolužitia a na vlastnej skúsenosti založeného vnímania i malých rozdielov, ktoré sa tak môžu stať nositeľmi nielen znakov lokálnej, ale i etnickej diferenciacie. Na lokálnej úrovni veľmi ťažko možno hovoriť o priamych väzbách medzi formou, charakterom tradičného odevu a etnickou príslušnosťou jeho nositeľa. Etnická odlišnosť sa na lokálnej úrovni vníma komplexne, t.j. v prvom rade sa vníma jazyková odlišnosť, ktorá je najvýraznejšia. Často sa k nej priraduje ešte aj konfesijná odlišnosť, ktorá už má zvyčajne evidentný vplyv na charakter tradičného odevu. Veľmi podrobne a zasväteno o tomto vzťahu hovorí G. Králiková v štúdiu o ľudovom odevu v okolí Košíc.¹ Významnú úlohu v odlišnostiach tradičného odevu zohráva sociálna diferenciacia, ktorá tiež býva zdrojom impulzov urýchlenia vývinu alebo prenikania nových prvkov do odevu. Podľa môjho názoru na lokálnej úrovni nemožno hovoriť o etnicite tradičného odevu v plnom slova zmysle, lebo každý prvok, ktorý v tejto rovine vystupuje ako etnodiferenciačný, môže v inej lokalite vystupovať bez tejto identifikácie.

V regionálnej úrovni je problém vzťahu etnicity a tradičného odevu veľmi obdobný ako v lokálnej úrovni. Výrazným rozdielom je len prítomnosť abstrakcie, zovšeobecnenia, ktoré má len regionálnu platnosť. Aj na regionálnej úrovni sa vníma v prvom rade jazyková odlišnosť nositeľov tradičného odevu, a tá sa dáva do súvisu s etnickou príslušnosťou. Ako výsledok vystupuje súd: čo nosí Nemeč je nemecké. V regióne sa niekoľko násobne zväčšuje počet prvkov, medzi ktorými treba určiť, ktoré plnia etnoidentifikačnú funkciu a ktoré nie. Preto sa laický pozorovateľ i odborný bádateľ snažia splniť úlohu výberom tých najvýraznejších znakov a zovšeobecním svojho poznania. Napr. autor stati o ľudovom odevu v okolí Košíc hovorí, že "jednoduchosť ľudových odevov u Maďarov na mnohých miestach nie je originálnosťou, ale vyplýva z reformácie, a s tým súvisiacim puritanizmom". Odev Slovákov naproti tomu charakterizuje ako odev, v ktorom sa uplatňujú nápadné výšivky a farby,

ozdobné šnurovanie, strapce a šperky.² Existujú však aj negatívne zistenia v tomto smere. Napr. J. Koma keď charakterizuje tradičný odev údolia horného toku Tople, v ktorom žije slovenské i ukrajinské obyvateľstvo vedľa seba, konštatuje - "hoci temer každá obec má vo formách odevu čosi svojského, predsa v podstate tu niet rozdielu v obliekaní, takže podľa odevu nemožno rozlíšiť Slovákov od Ukrajincov."³ Obdobne ako na lokálnej, tak i na regionálnej úrovni možno zachytiť prvky, ktoré nesú etnoidentifikačnú informáciu, ale celkový súd nemusí mať všeobecnú platnosť.

Na tomto mieste by som rád uviedol jednu metodickú zásadu, ktorá sa nie vždy dôsledne u nás dodržiava, t.j. aby sa moje poznanie priblížilo k objektivite, musím časť interpretovať z celku, a nie celok z časti, pretože v tomto prípade moje poznanie je len hypotetické. Ak chcem interpretovať lokálne, musím poznať regionálne, ak regionálne potom sa musím opierať o znalosť národného a pri interpretácii národného treba budovať štúdium etnicity v národnej úrovni. V nej do procesu vedeckého poznania vstupuje najväčší počet prvkov s potencionálnou etnoidentifikačnou funkciou. Eliminácia tých pravých vyžaduje najvyššiu mieru zovšeobecnenia a súčasne porovnania s poznaním o úroveň vyšším, nadnárodným, v našom prípade minálne stredoeurópskym.

Doteraz som stále hovoril o prvkoch tradičného odevu, ktoré sú potencionálnymi nositeľmi etnoidentifikačnej informácie. Ak skúmame ich priestorový výskyt zistíme, že jeden a ten istý prvok, detail v etnicky zmiešanom prostredí plní etnoidentifikačnú funkciu a v etnicky rovnorodom prostredí ju neplní. To znamená, že jeho znaková funkcia etnicity je úzko obmedzená na veľmi malý priestor. Pri štúdiu regiónov zvyčajne zistíme, že časť prvkov sa vyskytuje spoločne, súbežne, že vytvárajú niečo, čo by sme mohli nazvať štruktúrou, pričom tá istá štruktúra sa zvyčajne vyskytuje prevažne v etnicky rovnorodom prostredí a v inom etnickom prostredí sa vyskytuje iná štruktúra. Oprávnené môžeme predpokladať, že vo vzťahu k etnicite stúpa význam štruktúry prvkov, ktoré už môže niesť výraznú etnoidentifikačnú informáciu. Aby takéto tvrdenie získalo objektívny charakter, treba výsledok zovšeobecnenia porovnať s poznaním na národnej úrovni. V národnej úrovni jednoznačne do popredia vystupuje štruktúra prvkov a nie samostatné prvky. Uvediem príklad. Krpce patria k charakteristickým prvkom tradičného odevu v horských oblastiach Slovenska. Krpce sa stali súčasťou etnického obrazu Slováka, dokonca možno povedať, že sa stali jeho symbolom. Pri nadnárodnom pohľade na výskyt tohto druhu tradičnej obuvi zistíme, že obdobné krpce ako na Slovensku sa nosili aj na východnej Morave, v južnom Poľsku, najzápadnejšej Ukrajine a na veľkej časti územia Rumunska. Všade tu boli krpce všedným i sviatočným obutím, ktoré sa nosilo po celý rok. Krpce sa však nosili aj v nížinnom Maďarsku, ale tu predstavovali len pracovnú obuv počas žatevných prác. Ako také nemôžu byť krpce objektívne nositeľmi etnoidentifikačnej informácie, ale v spojení s ďalšími prvkami tradičného odevu, napr. s druhom nohavíc už takúto funkciu môžu plniť.

Kvalita zovšeobecného poznania je závislá na počte analyzovaných prvkov skúmaného systému. Čím je ich viac, tým je ich analýza zložitejšia, ale výsledné poznanie komplexnejšie a objektívnejšie. Vyžaduje si však porovnanie s obdobnými poznatkami v nadnárodnej úrovni, aby bolo možné vyriešiť súd, že vyabstrahovaná štruktúra je nositeľkou etnicity. V odbornej literatúre, ktorá je venovaná tradičnému odevu, a nie je jej málo, existujú závery o jeho etnicite platné na lokálnej i regionálnej úrovni, ale neexistuje žiadna práca založená na vyššie uvedenom metodickom postupe. A pokiaľ ide o paradox uvedený hneď na začiatku: je pravdou, že hranice rozšírenia jednotlivých prvkov, javov tradičnej kultúry sa nestotožňujú s jazykovými či etnickými hranicami, ale je tiež pravdou, že štruktúra zložená z prvkov tradičnej kultúry už takúto tendenciu vykazuje a teda je nositeľom etnicity. Pod pojmmami jazyková, kultúrna alebo etnická hranica nemyslím ostré odlíšenie dvoch rozdielností, pretože také niečo v reálnom priestore neexistuje, ale územie, na ktorom sú obe odlišnosti zmiešané, prelnuté.

Pri štúdiu tradičného odevu v symbolickej rovine, či presnejšie v rovine symbolov sa treba v prvom rade vysporiadať s problémom symbolu ako takého. Symbol zvyčajne nemá oporu v reálnom poznaní, máva vysoko subjektívny charakter. Často ide o prvok vytrhnutý z kontextu a povýšený na symbol etnicity. Uvediem príklad. Na farebnej litografii Henricha Webera z r. 1855, ktorá nesie názvy DieBauertrachten, Népviselet, Costumes de paysans sú zobrazené štyri páry v tradičnom odevu, ktoré majú reprezentovať tradičný odev národov obývajúcich Uhorsko.⁴ Vľavo je pár označený ako Walachen-Oláhok, ide o odev z územia súčasného Rumunska. Vedľa nich je pár označený ako Ungarn-Magyarok. Podľa charakteru ich odevu pochádzajú z východnej časti dnešného Maďarska. Ďalej je to pár označený ako Slaven-Tótok. Všetky znaky ich odevu nasvedčujú, že ide s najväčšou pravdepodobnosťou o odev z Turca, z územia Slovenska. Ako posledný pár stojaci úplne vpravo nesie označenie Deutsche-Németek, ktorý je oblečený do odevu pravdepodobne zo západnej časti dnešného Maďarska. Maliar si teda vybral štyri rôzne formy tradičného odevu z rôznych regiónov Uhorska a povýšil ich do symbolov etnicity národov obývajúcich krajinu. Napriek tomu, že zobrazené odevy minimálne štylizoval vykonal rozsiahlu myšlienkovú štylizáciu, zovšeobecnil svoje subjektívne poznanie a podal ho ako objektívnu realitu. Príkladov obdobného druhu by sme mohli uviesť niekoľko a z rôznych časových období. Treba pripomenúť, že významným podielom na vytvárané symbolov etnicity na základe odevu sa podieľala popri tradičnom odevu i móda.

Ďalším problémom v symbolickej rovine štúdia tradičného odevu je problém etnického stereotypu, t.j. ustáleného subjektívneho obrazu ako ja vidím svet a ako svet vidí mňa. Miera subjektivity je priamo závislá na miere a hĺbke objektívneho poznania toho, kto si stereotyp vytvára. Vnútorň, ako ja vidím i vonkajší, ako som videný etnický stereotyp zvyčajne obsahuje v sebe hodnotiace stanovisko k videnému, a preto býva aj zdrojom etnickej predpojatosti, etnocentrizmu, lebo vlastné nadradzuje nad cudzie. Význam štúdia etnických stereotypov stúpa hlavne tam kde dochádza k napätiu medzi dvoma etnickými spoločenstvami, ale to už nie je len problém etnológie ako vedy, ale aj problém praktickej politiky.

Poznámky

- 1 KRÁLIKOVÁ, Gita: Príspevok k problematike štúdia ľudového odevu na okolí Košíc. In: *Historica carpatica*, 4, 1974, s. 113.
- 2 Magyarország vármegyei és városai, 1. zv. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest 1896, s. 383-390.
- 3 KOMA, Ján: Úvod do štúdia ľudového odevu na východnom Slovensku. In: *Nové obzory*, 4, 1962, s. 360.
- 4 Ilustrácia v diele Gabriela von Prónay: *Vázlatok Magyarhon népeletéből. Pest 1855.*

Kooperácia a spolužitie v etnicky zmiešanom dedinskom spoločenstve

Zita Škovierová

Vo svojom príspevku sumarizujem poznatky, ktoré som získala počas výskumov v roku 1991-993 v obci Imeľ, okr. Komárno. Uskutočnila som ich ako spoluriešiteľka úlohy "Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku" (gr. ú. č. 71-01/G). Pri štúdiu vybraných problémov sociálnej kultúry ma zaujala medziiným kooperácia obyvateľov pri pestovaní zeleniny. Skúmala som otázku, kto s kým a pri akej príležitosti spolupracuje, na akom základe, a či sa pri spolupráci nejakým spôsobom (napr. vo výbere partnerov) odráža etnická príslušnosť obyvateľov. Keďže Imeľ má podľa štatistiky temer vyrovnaný počet príslušníkov maďarskej a slovenskej národnosti (v roku 1990 mala obec 2.269 obyvateľov, z ktorých sa 48 % hlásilo k slovenskej a 52 % k maďarskej národnosti), zdalo sa mi, že pre riešenie takéhoto problému je vhodnou lokalitou.

Pestovanie zeleniny (uhoriek, paradajok, zeleninovej a koreňovej papriky) pod fóliami z PVC sa rozšírilo od začiatku 70-tych rokov. Záznam v obecnej kronike už v roku 1974 hovorí, o výhodnosti a výnosnosti tohto spôsobu pestovania, ktoré v súčasnosti až na niekoľko výnimiek praktizujú všetci obyvatelia obce. "Mať fóliu" sa zakrátko stalo otázkou spoločenského statusu ("*Kto nemá fóliu, nemohol sa do rozhovoru zapojiť, cítil sa odstránený, podceňovaný.*"). Doplnkový príjem zo zeleninárstva sa stal prejavom pracovitosti a podnikavosti rodiny ("*Postavil som si fóliu - už ju skoro fšeci v d'ed'ine mali. Tak už ja buďem - ako sa hovorí - ten najlepší?*").

Tunely z PVC stoja vo všetkých záhradách a záhumienkoch v obci, dokonca i vo viniciach. Vlastnícke a užívateľské vzťahy sú tu spleť, vzhľadom na to, že záhrady v centre obce prislúchajú k domom s viacerými bytmi, ktoré obývajú nepríbuzné rodiny, i vzhľadom na to, že starší dedinčania už nevládzu sami obrábať svoje záhrady, dávajú ich do užívania potomkom a prenajímajú ich. Niektoré aktívnejšie mladé rodiny obhospodarujú fóliovníky na pozemku manželkiných rodičov, manželových rodičov (resp. u starých rodičov) i vo svojej záhrade.

Pri pestovaní zeleniny pod fóliou spolupracujú najmä príbuzní - predovšetkým rodičia a deti. Finančné výdavky, samotná práca, zabezpečovanie pestovateľských potrieb a delenie zisku závisia od pracovných možností, schopností a ekonomického zabezpečenia spolupracujúcich rodín (domácností) príbuzných a potomkov. Na náročné alebo časovo naliehavé činnosti, spojené s pestovaním, sú pozývaní aj príbuzní z rodín bratancov, kmotrovcov a pod. Týmto sa práca pri podobnej príležitosti vracia. Dôležitým predpokladom takejto spolupráce sú dobré vzťahy medzi príbuznými - čo však nie je vždy pravidlom.

Pomerne dôležitú úlohu v pestovaní zeleniny zaujímajú aj susedia. Ich úloha stúpa pri nedostatku práceschopných členov v rodine, resp. v príbuzenstve. Pomáhajú pestovateľskými radami, informáciami, pri oprave konštrukcií i pri naliehavých prácach a dozore nad záhradami. ("*Tu by sme sa, pani zlatá, bez susedov ani nepohli! V tejto ulici nikto nemá oplotenie. Málokto si oplotí celú záhradu. Tak ako by sme si nepomáhali alebo sa nedajbože hnevali.*")

Stavanie konštrukcie tunela, vyhrievacieho a príp. polievacieho zariadenia býva obyčajne platenou prácou a finančne náročnou investíciou, keďže ide o odborné a objednané práce. Pestovateľské práce, zabezpečenie a dovoz hnoja, výmena či poskytovanie hotových sadeníc, príprava zeleniny na predaj, rady a informácie sú už predmetom vzájomnej výpomoci, príp. výmeny služieb. Spomedzi všetkých sa však najdôležitejšou kooperačnou príležitosťou stalo

jarné nat'ahovanie PVC fólie a výsadba sadeníc, keďže jej rýchle a kvalitné prevedenie ovplyvňuje celú ďalšiu úrodu.

Minimálna kooperačná skupina pri výsadbe je 4-členná. Zvyčajne sa však zide okolo 10 i viac ľudí. často prídu i bez predchádzajúceho pozvania. Ponúknutú pomoc neslobodno odmietnuť, i keď by bola nadbytočná. Očakáva sa, že sa pomoc pri výsadbe vráti pri rovnakej príležitosti, avšak môže predstavovať odvd'áčenie sa aj za inú prácu či službu.

Vysádzanie fóliovníka sa stalo spoločenskou udalosťou. Svedčí o tom i fakt, že na pomoc sú pozývaní manželia vo dvojiciach a na záver usporiadajú domáci hojné pohostenie jedlom a pitím. V posledných dvoch rokoch, keď sa pri rastúcej nezamestnanosti stáva príjem z pestovania zeleniny i hlavným zdrojom obživy rodín, sa na niektorých hospodárstvach upúšťa od širokej spolupráce (*"U susedov hodinu sadia a tri hodiny pijú. My si to radšej pomaly porobíme sami."*).

Zberov, práce si majitelia fóliovníkov zabezpečujú s rodinami sami. Len pri zbere predplodín (napr. reďkovky, cibule) si chodia navzájom ženy pomáhať pri robení viazaníc, pretože dlhším uskladnením by sa zelenina znehodnotila. Dovolenky sa prispôsobujú sezónnym prácam; ak domáci na dovolenku odchádzajú, urobia so svojimi pomocníkmi dôkladný zber a zopakujú ho opäť pri príchode.

V tomto, ako aj pri iných prípadoch sa snažia pomoc časom vrátiť, vyrovnáť. Za prácu sa neplatí a nie je ani zvykom najímať si robotníkov či robotníčky na pestovateľské práce do fóliovníkov.

Pri sumarizovaní poznatkov o rodinnej a medzirodinnej spolupráci pri pestovaní zeleniny v Imeli možno uzavrieť, že práca sa organizuje najmä na základe príbuzenských a susedských vzťahov. V ďalšom poradí sú priateľské vzťahy. **Zohľadňovanie etnickej príslušnosti pri kooperácii a pri ďalších druhoch pracovných vzťahov sa nepotvrdilo.** (*"Dobří člověk je dobrí člověk, nech má akúkoľvek národnosť."*).

Táto situácia sa dá vysvetliť tým, že "etnicky čistá rodina", resp. príbuzenská skupina v obci prakticky neexistuje. Ak sa kooperácia organizuje predovšetkým podľa príbuzenských väzieb - prekonávajú sa na tejto platforme i národnostné rozdiely. I kooperačné skupiny pôsobia v tomto smere **konsolidačne**. Vo výbere spolupracujúcich partnerov z iných, nepríbuzných rodín, sa uprednostňujú ľudia s vyhovujúcimi charakterovými vlastnosťami. Berie sa tu do úvahy potrebná odbornosť, zručnosť, ochota. Na národnosť sa neprihliada.

Nemožno ju postihnúť ani v rozdielnosti používaného jazyka. **Komunikačné problémy v obci nejestvujú.** I keď sa polovica obyvateľov hlási k maďarskej a polovica k slovenskej národnosti, všeobecne prijatým komunikačným jazykom je maďarčina. Vonkajší návštevník teda na základe jazyka nerozozná, kto je Maďar a kto je Slovak. (Prírodnú maďarizáciu obce konštatovali i žurnalisti, ktorí navštívili Imeľ.)

Nevedia to často ani domáci - ale ani tomu neprikladajú dôležitosť. Na otázky o národnosti susedov si zvyčajne spomínajú na jazyk, akým sa hovorilo v rodinách rodičov a starších rodičov ich susedov a na tomto základe určujú ich príslušnosť. (*"Povedal som susedovi: "Akí si ti Maďar, šak u vás sa vždi po slovenski rosprávalo!". Druhí sused - aňi ňevjem, čo je. Ale to aňi on sám ňevje! Kebi s'te sa ho opítali, musel bi sa ísť do preukazu pozrieť!"*)

Súčasná **etnická indiferentnosť** u časti obyvateľov má svoje historické zázemie (mám na mysli najmä viacnásobné politické zmeny hraníc a politické koncepcie realizované na tomto území). Uvediem niekoľko poznatkov z výskumu etnicity v tejto obci, o ktorej okolité obce s prevažne maďarským obyvateľstvom hovoria, že je slovenská.

Imeľskí Slováci v tomto storočí "podľahli" maďarskému okoliu. Boli dvojjazyční, čo ich predurčovalo, aby sa aj v rodine (v zmiešanom manželstve) prispôbili manželskému partnerovi, ktorý hovoril len po maďarsky. Maďarčina dávala v minulosti a dáva i dnes väčšie možnosti komunikácie v blízkom okolí. Starší ľudia, ktorí hovoria len po maďarsky, nemali

pri svojom spôsobe života potrebu (ani veľkú možnosť) naučiť sa a používať slovenský jazyk (cirkevný jazyk bol maďarský, cirkevné školy taktiež, od slovenskej štátnej školy boli slovenskí rodičia odrádzaní cirkvou).

Tunajší Slováci i tí, ktorí sem prichádzali, priženili sa a usadili sa tu, boli zväčša chudobní, čo ich stavalo do podriadenejšieho postavenia. Sobáš s maďarským partnerom starousadlíkom - im zlepšil majetkové pomery a zvýšil aj spoločenskú prestíž v obci.

Slováci majú **vlažnejší postoj k faktu etnickej príslušnosti**. Poznajú svoje "slovenské korene", pri tom však tolerujú rozhodnutia svojich potomkov v zmiešaných manželstvách o maďarskej národnosti detí. Prehnané deklarovanie etnickej príslušnosti v obci sa odsudzuje uprednostňuje sa pragmatické hľadisko. ("*Čo máš z toho, že si Maďar lebo Slovák, keď máš holý zadok a pred sebou prázdnu misu?*")

V jednom jave je však Imeľ výnimočný. V obci je len slovenská škola, do ktorej chodia všetky deti - bez ohľadu na to, či sa rodičia hlásia k tej či k onej národnosti. Maďarská škola zanikla roku 1971 a ani v súčasnosti si nik nežiada jej obnovenie. Škôlka je len jedna v obci a pred vstupom do nej rodičia písomne potvrdzujú želanie, v akom jazyku si prajú výchovu svojho dieťaťa. S malými výnimkami je to slovenčina. Tieto dve inštitúcie (školu a škôlku) využívajú Imeľčania na to, aby sa ich deti naučili (resp. doučili) slovenský jazyk. (Bola som svedkom, ako sa rozhorčený dôchodca - Slovák po maďarsky rozčuľoval nad tým, že v materskej škole sa deti nenaučia dostatočne po slovensky a majú potom problémy v škole.) Vzdelávanie a znalosť slovenčiny považujú Imeľčania za dôležitý predpoklad širšieho profesijného uplatnenia svojich detí. Niektorí v tom vidia i záruku väčších životných istôt ("*Ktovie, čo sa ešte staže...*").

Ako som už uviedla, **mnohí obyvatelia sú etnicky nevyhranení** alebo majú dvojité etnické vedomie. Spomienky na aktivitu predkov v demonštrovaní vlastnej etnickej príslušnosti sa **v rodine netradujú**, neprikladá sa tomu dôležitosť. Výstižnou ilustráciou je nasledujúci poznatok. V čase maďarského záboru južného Slovenska sa v Imeli všetci hlásili za Maďarov. Slovákov "nebolo" s výnimkou jedinej rodiny, ktorej živiteľ sa týmto postojom ani netajil a mal z tohto dôvodu veľa problémov pred vtedajšími maďarskými úradmi. Keď som si tento fakt overovala u jeho vnuka, nevedel o tom. Všeobecne známe je však správanie sa konkrétnych osôb, ktoré spolu s opisom priebehu zlomových historických udalostí v obci zaznamenal do obecnej kroniky miestny kronikár. Svedčí to o **vplyve oficiálnych (písomných) záznamov na historické a etnické vedomie** spoluobčanov.

V súčasnosti majú obyvatelia Imeľa - ako Maďari tak Slováci - obavy z ďalšieho politického vývinu. Netaja sa tým, že nie sú spokojní s faktom, že sú neustále predmetom sporov politikov. Majú istý pocit etnickej či lepšie regionálnej menejcennosti a u niektorých chýba identifikácia so Slovenskom (55-ročná Slovenka nevdokou použila v rozhovore vetu: "*(XY)...si sem priviezol na záhradnicke práce ženi zo Slovenska.*")

Pocit neoblúbenosti vyjadrila asi 40-ročná informátorka - Slovenka: "*Keď idem do Čech, povedia mi: 'Vi Slováci, vi s'ie takí, vi s'ie sa otrhli!' Bola som f Pješťanoch, keď zistili, že som od Nových Zámkov, povedali mi: 'Vi s'ie tam fšecci Maďari!' Keď idem do Maďarska, vlastná rodina mi povie: 'Ti Tótok vattok!' Nikomu ňeublížujeme a nikto nás ňemá rád!... Añi Slováci, añi Maďari!'"*

Situáciu v obci považujú Imeľčania za pekný príklad spolužitia Maďarov a Slovákov. (Hovoria, že u nich každý môže vravieť ako chce - ale vedia vymenovať presne 3 osoby v obci, ktoré nehovoria po maďarsky: opačných prípadov je oveľa viac a sú tak, bežné, že na ne neupozorňujú). Zdá sa im, že v hlavnom meste sa zbytočne veľa hovorí o probléme národností, a že to zhoršuje postoje obyvateľov Slovenska ku nim. Zástupcov maďarských a slovenských národných strán a hnutí nepovažujú už za svojich predstaviteľov ("*Volili sme Spolužitie: manžel Maďar, ja Slovenka, spolu žijeme, tak Spolužitie...*"). Na konci rozhovoru

sa väčšina ľudí so mnou lúčila so želaním, aby sa o národnostiach už prestalo hovoriť ("Ukľudnite ich tam v tej Bratislave!").

Literatúra a pramene

KRONIKA OBCE IMEL. Uložené v archíve Obecného úradu v Imeli.

KTO sa komu prispôsobí. Denník SME, 16.6.1993, s. 5.

PODOLÁK, J. - PARÍKOVÁ, M.: Stručná charakteristika skúmaných obcí (so zreteľom na vývin ich etnickej štruktúry). In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku. Bratislava 1992, s. 41-54.

ŠKOVIEROVÁ, Z.: Sociálne skupiny a etnická príslušnosť v Imeli. In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku. Bratislava 1992, s. 55-63.

ŠKOVIEROVÁ, Z.: Materiály z výskumu v obci Imeľ. Etnologický archív FF UK, Bratislava.

ŽUDEL, J.: Vývoj osídlenia a národnostnej štruktúry obyvateľstva okresu Komárno do r. 1918. In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku. Bratislava 1992, s. 13-27.

Dedenie žien v testamentoch z Nyíregyházy z rokov 1759-1792

Lucia Pawliková

Jedným z ukazovateľov postavenia žien v minulosti bolo aj ich dedičské právo. Záonné úpravy z rokov 1836 a 1840 umožňovali poddaným disponovať so svojím majetkom a dedenie rovnako mužským ako aj ženským potomkom.¹ Pred ich vznikom sa situácia pravdepodobne riešila na základe obyčajového práva. Zaujímavé svetlo do tejto problematiky prináša analýza testamentov z Nyíregyházy v Sabolčskej stolici v dnešnom Maďarsku, ktorá bola v 18. storočí osídlená slovenskými prisťahovalcami.²

Testamenty sú písané slovakizovanou češtinou, čo bolo podmienené konfesijnou príslušnosťou osadníkov, ktorí boli evanjelici augsburského vyznania. Väčšina testamentov má rovnakú štruktúru. V úvode je častá formulka: "V mene Blahoslavenej Trojice Svätej, Boha Otca, Boha Syna i Boha Ducha svätého. Amen!" Potom testátor vyjadruje úmysel urobiť testament, pretože sa nachádza na smrteľnej posteli. Časté je vymenovanie dedičov a špecifikácia všetkého majetku. Ďalej nasledujú odkazy jednotlivým dedičom, niekedy presne vymenúvajú, čo dedič z majetku dostane. Niekedy ešte nasleduje odkaz, komu treba splatiť dlžobu, prípadne zoznam dlžníkov. V závere zvykne byť určený určitý obnos na evanjelickú cirkev. Každý testament obsahuje nevyhnutne okrem podpisu testátora aj podpisy niekoľkých svedkov, v ktorých prítomnosti bol testament uzavretý.

Pri skúmaní testamentov sme sa sústredili predovšetkým na testácie ženským dedičom. Samozrejme, treba diferencovať medzi dedením vdov a nárokom dcér na podiel z rodičovského majetku. Ojedinelo sa vyskytujú testamenty žien.

V nedielnej rodine patrila majetok celej rodine, všetkým jej členom a otec mal len dispozičné právo. Kým zostávali spolu, majetok sa nedelil. V prípade oddelenia si nehnuteľný majetok delili na hlavu len muži. Hnuteľný majetok sa delil na hlavu medzi mužmi i ženami. Nehnuteľný majetok dedili ženy-dcéry len výnimočne, ak išlo o majetky ženského pokolenia alebo o dedičstvo po matke-vdove. Dcéry mali nárok na užívanie spoločného majetku, kým sa nevydali. Boli z neho "vyplatené" formou vena a výbavy. Nevydatá dcéra mala po smrti otca podľa tzv. dievčieho alebo vlasového práva nárok na zaopatrenie primerané stavu a majetku ako aj na vena a výbavu.

Z právneho hľadiska predstavovalo uzavretie manželstva podmienku pre poskytnutie vena a výbavy. Veno (*allatura uxorea*, *hozomány*) tvorilo taký majetok, ktorý žena alebo niekto iný na jej mieste poskytol alebo sľúbil na uľahčenie majetkových bremien, spojených s uzavretím manželstva. Podľa toho, či išlo o spotrebitel'né alebo nesporebitel'né veci, stal sa vlastníkom, resp. užívateľom vena.³

Vo vedomí ľudu nebol medzi výbavou a venom veľký rozdiel, ten vystupoval výrazne len u rodín zámožných.

Nárok na podiel ženy, pri vstupe do manželstva opúšťajúcej rodičovskú rodinu, predstavovalo podľa názoru ľudu úslovie: "Žena má právo tam, kde má muža." Tradične obsahom podielu boli predovšetkým hnuteľnosti - výbava, rúcho (odev, šperky, bielizeň), osobná i hospodárska a interiérová výbava (pracovné náradie, riady, nábytok, u bohatších aj hospodárske zvieratá). Často bola súčasťou podielu aj finančná čiastka, podiel z rodičovského majetku pri jeho delení, resp. dedení. Svoj podiel nevesta prinášala do novej rodiny hneď po sobáši, alebo v dôsledku neskoršieho delenia jej rodičovského majetku po častiach.⁴

V nyíregyházkych testamentoch sa obvykle dcéram odkazujú peniaze alebo dobytok.

"... trom d'evkám po gednég galowici trétjáčkj, a dcére Dorky 10. Wonašj." 5

"... a gedna galowica se dcere Mariškj Keckowkj dáwá na dětj do kterég Muž gegeg Kecko Mihálj že bý žádnu částku nemel." 6

"... Meg dcery Mariški na Poltary, gedno tela toho ročne od Barný. Rebeki mladšj dcerkj gedno telatko tohoročne od Rejkj." 7

"...dcere Kate jedno ela čo giz wzala aý Won. 10.

...dvum Dceram Sofie, a Dorki po 64.wonaši" 8

"...dewkam obi dwom 10 zlatih..." 9

"...djewkam aneb dceram dwom Marišj a Erži po 5. wonašuw" 10

"...deučatgu gednu krawu a gednoho (...)? " 11

"...Ponewadž pak dum společný gest všech troch totiž Synuw Andrašuw, dcerkyn Mariškýn a Manželkýn; tehda gine všecy wecy krome tohoto domu Legugem a Poraučim tomuto Synowý Andrašowy, gakožto Salaš se žinkami, Statek gakowý gest, a gine w Hospodarstwi se nalezagjcy wecy, pod takowau ale wýminkú, aby dceru Marišu statečne opatril, a když gj P. Buh do manželstwj sporada aby gi dal 1. Gednu Krawu ze sweho Statku" 12

Len výnimočne odkazujú otcovia dcéram textílie a šaty, väčšinou po matke.

"...Mimo toho dcerý obe maji pozustalu po swej Matky postel: ktorej prynaležeji 4. wankuše, jedna perina wrchni a čtyřy plachty." 13

"...Maryškj dcery na Poltary z predaneho obilj jednu rafowu Suknu Poraučam." 14

"...Mentek statečný y Suknu, k tomu Materinske gegj wecy pozustale" 15

Výnimočne sa vyskytujú odkazy iným ženským príbuzným alebo iným osobám.

"... Atakchowanicý gedno tela, tohoročne gedno lansko, galowica kone dwa, kobilu ý kona Monoka

zo billaga, Trecynu, y chýžuket predagu Trecynu

NB. Čo kolwek se wyšlo techdi prwé dlžoba se ma wiplatit ze všeckého a tak potom chowanica pretjn částku wezme (a Manželka dve částke wezme " 16

" ...Z tegto všeckeg Magetnosti swrchu poznamenaneg legugem a Testugem gak nasleduge, we gmeno Hospodjnowem

1. Sestre Marišj, ktera ge za Merkowský Ondrišom, Wonašuw 10.

2. Sestre druheg Kate Wonašuw 20. ktore gak nachle prigme, aby hnedky se z meho domu wypratala, teto peníze gsau u Terek Andraše." 17

" Meho Synoweg Manželky wdowe Erži poraučam

1. Gednu Krawu, ze dwoch kterau bude chtjtj, a gednu galowicu po biku Heďašu.

2. Ze Swjn, dve ročjaky, a z prasyec tohoročnjch dve.

3. Na chleba 5. Kebluw Žita, y gačmena 5. Kebluw.

4. Gezli do gesenj pry meg Manželky pracowati bude, z požehnanj Božjho budaucýho Obilj aby prýgala Žita 7 1/2 Kebla, a gačmena 7 1/2 Keb.

Slaninku prytom y tak spolu strowya.

Gešte po všeckom prýslo na pame tomuto nemocnemu Hawran Janošowý praďiwo, na Ktere, gak Manželka geho, tak y Newesta robyla, za dobre uznal, aby z toho tretj částka Neweste, to gest Synoweg Manželky wdowe dana byla...

Holuk Janoweg Manželky, Anči gednu perinu a wankuše 2. z posteli totiž neboheg Manželkyneg.

Dlužen my gest Lowčanj Samuel 30. Wonašuw, Ktere aby sobe ma Newesta od neho wzala, poraučam, gak y sama Matka geg zanechawa." 18

Iná situácia nastala v prípade dedenia manželiek. Po sobáši prijímali nevestu za člena rodiny a nadobúdala užívacie právo, tak ako každý člen, na rodinný majetok. Doňho vplynul aj majetok, ktorý priniesla so sebou. Po skončení manželstva musel manžel veno vrátiť. Išlo totiž vlastne o tzv. viazaný majetok manželky, na rozdiel od jej voľného majetku. V majetkovom manželskom práve v Uhorsku sa odrážalo stavovské delenie občanov. U šľachticov a honoraciórov platil systém oddelenosti majetkov, u ostatných systém tzv. koakvizície - spolunadobudnutého majetku. Manžel teda nebol hlavným nadobúdateľom majetku. Majetok pochádzal spravidla zo spoločnej práce oboch manželov. Inštitúcia koakvizície však prichádzala do úvahy až v momente zániku manželstva, počas manželstva platila zásada oddelenosti majetkov.¹⁹

V neskoršom období si manželka mohla svoj majetok ponechať a obhospodarovať, no zvyčajne jej ho manžel spravoval spolu so svojím. Z majetku nadobudnutého v manželstve jej patrila polovica. Výška podielu sa určovala odrátaním začiatočného stavu majetku od konečného.

Veľkosť majetku odkázaného manželke je rôzna. V prípade bezdetných manželstiev pripadol manželke prakticky celý majetok, vyskytujú sa len menšie odkazy príbuzným alebo iným osobám či cirkvi. Ak išlo o druhé manželstvo a po prvej manželke ostali deti, macochu najčastejšie vyplatili z majetku a zvyšok si dedičia podelili. Niekedy je v testamente vyslovene stanovený podiel, ktorý sa má macoche vydeliť. Z testamentov vyplýva, že majetok sa veľmi často rozdelil rovnakým dielom medzi matku a synov, niekedy však dostala manželka až celú polovicu, inokedy sú zas v testamente vymenované kusy dobytku, množstvo obilia atď., ktoré dedí manželka.

"...treti stranka Matka predgmenowaných Sýnuw (Andraš a Jano) Erža prigima, 1./dwa Junce tretiaki, gedna Krawa, geden Kun a gedna Kobola, a wctiwe mlawim Swine wšecki." 20

"...poradek wčinenj...takotowim spusobem mezj pozustalu Wdowicu Ludwinj Judita a Sirotkam pozustalim Petrikowic Janoš.

Wdowicy oddawa se gedna Krawa z Telatem gakožto která pry geg horkeg Nemocy porucena byla geg Syrote Hanušowsky Zuzane...

Pozustaly try Krawj, gedna ulozena gest dluzstvo vyplatitj a co zwiš zustane ma se na dve Častj podelily, druhy dve pak gednu wezmu Syrotkj Petrikowicowa a druha padne na Wdowicu Ludwinj Juditu.

Nalezeno gest Garycj malo ktera rozdelena gest napolj:...

Gest take y gedna S. V. Swina z troma Prasy, na gednu gest oddana gest S. V. Swina Diucowe na pak tuto try Prasca Ludwini Juditi." 21

"...Medzj Manželku Illonu, a Synem Ondrišom wšecko na polowice nech bude, čo kolwek z Božkého požehnáná máme." 22

"...Čo kólwek mam hotowich penezj to zanechávám még Wprimnég Manželkj, Illoni, a Sýnu memu Andrašowi, to nech se gim prispára winšugem ...

...Gak kožinj Statek tak též y Kone sau a budau mogeg Manželkj a Synowí Andrišowe...

...toto wšecko pak pre tu přičinu činjm, že wdowske gospodarstwj ge newládne moga Žena Illona to west nebudé moct, Syn Ondriš než Palo Barto tento mug prigatý Syn gjž pri spēlem rozumem wedle muži opatrowat toto me z Božkého Požehnánj zanechane Gospodarstwj (zde častke) což že by to býlo rozmnoženo skrze neho, žadam od Boha nech gjch Buh ráči požehnát.

...Dum a Sállašé na spolkj nechawa: toto pak wšecko pre takowu přičinu se koná, abý Barto Palko mŕg prigatj Sýn...wšecko toto gospodarstwj wedle swég možnosťj opatrowal prispóral ani mrhal Manželku pak mogu gako swau vlastnj Matki w poctiwosti mel..." 23

"...Co se nachází w poli z požehnaní Božského, s toho se ma wyplatiti všecku dlaužobu, kterakolwek se nachází aneb gak kolj gmenowana může bytj. Odtud' co pozustane na try částky rozdelene byti ma, totiž gedna částka manželkj mogegMarij, druha částka staršimu Synowi Janowi a treti mladšjmu Mihalowj.

...Meg manželki Marij z Dcerečku Rebeke dwa Junce Tretiaki y dve krawj, Semejka totiž mlada, y Kukora...

...Meg manželki krawa Semejka stara...

...Meg manželkj tela od Kukory toho ročné...

...Meg manželkj 4. Stare a dve S. V. Swine...

...Rjad, který se w Hospodarstwi naleza na try strankj se rozdeliti ma, totiž manželky a dwom Synum." 24

"...Ponegpriweg manželkj zastawugem wolj dwa krawu gednu kukoru gednjho kona gednu zrebjcu pat keblo žjta cstij kebel garjcj" 25

"...Ponegpriweg gednu krawu gednu galowjcu (patacku) tožene ostava mugj

2 podruhe uhalas marcjho gedon kebel garjcj jto žene

3 ukrawarika Durka pat wek zjta garca štrj jto žene weke

4 ukecjstkjho gana teš kebel garjcj toteš žene

5 upalic mjša weku garicj Džoba jto zene" 26

"Po nekdi pozustalem Obywaely Nyiregyhazkem Špišak Palowi z pozustalich weci medzi manželku Ilu a d'etmi Sinem Palom, Janom Jakubowi, Dcerami Kate, Sofie a Dorki nesledujuci Poradek ge sporadani.

...Matki Ily.....64 Won." 27

"...čo kolwek se wyšlo techdi prwe dlžoba se ma wiplatit ze všeckého a tak potom chowanica pretjn částku wezmu a Manželka dve částke wezme" 28

"...Z kterého ze všeckého čo ge z pozechnanj Božkého polowic Sýrotám, a druhá polowicka Manželkj z déwčetom nech geste" 29

"...Manželce még Rosini zanechávám a testugem pet kráv čtiry Koné, dwa Woly, a gedny Krosná.

Poradek pak tento zvláste chcem aby byl držan, že by všecy spolu bywali aby wetši požehnaní Božske pri nich zustalo, gestli žeby pak na skrze se nemohli srownawat tehdi na predpisani poradek se budau délit, a krome toho všého gestli sa roztrhnu tehdi ze wseckeho zboža či w gamach či na poli Satja čtwrtu částku zanechávám még Manželce..." 30

"... materi gednu krawu čakouku 10 zlatich penezi z obile ktere sa posalo na gesen pat keblou žito a gacmena 4 keble 2 keble garice ač mne panbuch wezme a nemohla bi pri sinoch (pastorkoch) obstati 2 keble žita abi geg widali ag gedniho browca na gesen na krmena...

...Než ponewadž tato druha Manželka Mariša, gešte pred smrti sweho Manžela Pizora asy za pol dwanacte roka s manželom žiwa byla, w nemocý a w Krjčj neýwýc opatrowala: techda aby se gj žadna Krywda ne-zustalo, požadanj gsauceký z dola podepsany mezy Pastorký gegjm a prytelstwým, nasledujcý poradek prytelským spůsobem se wčinili. 1 Mimo a Krome všého toho, co swrchu poznamenano a od Manžele Pizora porauceno est, Ktere všeco Palo a Mihal chtegj slibugj sweg Macochý statečné, ne sýce na gedenkrat...(chýba záver)" 31

"...porucenstwo urobil salanci yštouk

poněiprweg Zene kobola 1

Krawa 1

...pokut geg pan bůh daštesti akse widala Tedi geg neh polowice ze všehobile musý widat cokolwek pan buh pozehna"32

"...Techda gine wšecky wecý kterekelewek se nalezagj /porané krome techto dwoch Sestre/, poraucjm legugem a testugem Meg Manželky se swýmj a mjmi ditkami, a ktomu Požechnanj Božske winšugem." 33

"...Po smrti Moučan Ondrega...Zustal dům, Který dům gest na poli nachatý, polowycy Kýsel Janowa, a polowica Manželkyna Žofina, s gednu Syrotů Eržů, Ktera ge od druhog Manželky zplozena, a ninegšjho času ani Otce ani Matku nemagjca.

2. Zanechana ge prýtom tegto Manželky s túto dcerů Syrotu, gedna krawa..." 34

"(Revers Marigj Kovacs nekdy Sztrihousky Janošoweg Manželky za 20 týdnj)

Ga zniže podepsana za Žiwobitj, Fabry ginač Sztrihowský Janošowa Manželka, prostredkem tohoto Psani meho znamo činjm všem Kterýmby ninj a neb budaucne Znati slušelo, Že ponewadž s predgmenowanjm Manželom, toliko za 20. Tydnů sem žiwa byla, a techdaž skrze Syrotských Zprawcůw a giných Statečnjch na ten čas prýtomných ljdj, wyplacena sem z Hospodarstwý meho Manžele nasledugjcym způsobem, že sem prigala:

1. gednu Suknu Rafowu
2. geden Karszetlik sukenj s rukawami
3. geden Karszetlik sukený Futrowaný, chlapský s rukawama
4. materiu na geden pruszlek djablamafor řečenu.
5. Pruszlek contentowý hotowý.
6. geden ručnjk na hrdlo neb na hlawu patelatowý.
7. geden par čižiem Kordowanowých za 7. Mariašuw.
8. pol woza Kukuricý, a prosa kolik bylo

Než ponewadž od predešleg Manželky zustali 3. Sýrotki, dwa, totiž Synačkowe a gedna dcerečka, wšecký w maličkem weku nechtela sem gich wjce obtežowati, proto že maličke Hospodarstwý meho Manžele bylo, ale srdečne a wdečne na tom prestawam, a nikdy budaucne z Hospodarstwý toho wjceg pretendowati a žadati nechcem. Na čež pro lepšj gistotu dawam od sebe tento revers gmenem a Krjžem potwrzený

Maria Kovacs x " 35

"...Zanechawam techdy a Testugem wšecken pozustalý Jozzág gako nasleduge.

1. Manželka ninejšj Anča, ponewadž kdýž sem gj pogjmal dowezla ke mne Wjna za Wonašuw 15.

Item gednu Kravu ---- Wonasuw 12.

Item Hotowých Penez - Wonašuw 5.

Wčinj Vft 32.

Žadam aby predné z Hospodarstwý meho teto penize geg wyplacene byli. Krome toho Legugem geg gednu Krawu Dobjansku. Prýto, aby gj dane byli Keble Žita 3, z teragšiho Žita. Potom gezlby tato ma Manželka nemohla s mjim Synom w dome bydleti a zustawati, aby gj tretj částku z domu wyplatil proto že sme spolecne tento dom straweli y s gegj pomocy. Budaucne pak k gegj wýžiwenj, aby gj Sýn můg dawal každoročne 3. Keble Žita. Wedle toho, co Manželkyne gest w dome, gakožto postel, duchný Hlawnice, to aby sobe pobrala gako wlastnj.

2. Ponewadž pak dum gest všech troch totiž Synuw Andrašuw, dcerkyn Mariškýn a Manželkýn..." 36

"...Z tohoto všeho, predne Panu Bohu mau duši paraučjm. Z meho pak gmenj, Zanechawam a poraučam we gmeno Blahosl. Trogjce Swateg gak nasleduge.

1 Manželky me Alžbete spolecne y se Synom mjim Tomašom zanechawam a poraučam wšecko predgmenowane Hospodarstwý, to gest Dum, Salaš, Statek ý oboge Sýati, s takowým spusobem, gezlj se wespolek s mau Manželku Sýn Tomas sworne snašeti, a prýtom gako swau Matku w poctiwosti mji bude. Gezlby ale Matka s týmto Sýnom w pokogj a w

sworchnosti setrowati nemohla; techda powinný bude Sýn Tomas Matku swau z polowicy wyplatiti. Krome toho abý w dome tomto do gegj smrtj bydlila. Po smrti pak Matkýneg, aby dům Tomašowý zustal.

Tuto pak znamenati slušj, že staršj dwa Sýnowe totiž Djuro a Marcý, giž gsau za žiwota meho oddelenj, a gegjch částka skrze mne vydanna gest.

...(dlžobu) 53. Wonašuw y 27. Kr. powinnen bude Tomas Matký, gezli nebudau mocý spolu zustawati, polowicu wyplatiti." 37

"...To wšeccko dwum detom od prwšej ženj, dve částky a Manželky Ninegšeg gednu částku což učini na try strany.

Obile co ge wgamach Dwom Detom a žene na poly Ozjmni sgatya ge tri keble y to na poly.

Chiže a Salaš aby predaly, ztoho pak Sluhu nech wiplatja ay wyjšu delžobu kde co ge co pak zustane nech se podelga..." 38

"...Zustane pak po meg Smrti, gezli mne p. Buh powola

1. Manželka giž druha Anča, skterau toliko za 2. roky Žiw gsa žadnjch djtek sem nemel. Od predešleg Manželky gedem toliko Sýn nedawno Zemrel.

Wiše tohoto wšeho co se naleza, gakožto dum, Statek, wolsky woz, gedem pluh, Obyle, Gak hotowe, tak y zasate wšeccko meg ninegšj Manželce zanechawam a poraučam / y také postel se wšjm/ Anči. Z čeho porciu, služebnjkuw, a gine dawky wyplatiti powinna bude. Prýtom zustane tegto Manželky y na Kiraly Teleku 3. čtwrti tala Zeme." 38

Sporadicky sa vyskytujú aj spory medzi manželkou zosnulého a jeho príbuznými, ktorí sa cítia by ukrivdení a napádajú testament.

"Wnitr napsanj Sági Mišo Krýstu Panu usnul... Kdežto pri smrtném posteli, wňom Iršanskj Janoška sama biwše pri nem poraučil, kdiž se ho zeptáwala, čo malo zustane ponem komu porauči, na což premluwil že Ženu poruči na P. Boha a geg wšeccko malo, co má, Matkj pak nic, ponewáč sweg mladosti dost se tam na trapil. Na cež Wrchnost wšeccko wsudila wedle swedectwj Testamentu Žene gehu Katé a matkj nic, ...ale že na gehu Kata dobrowolne Fabri Mátyáškj (svokre) daruge gednu Koninu čo ge Kriwa, tež y seno a slamu čo zustalo na swekrušineg Sállášj, Na cež odpowedéla Fabri Mátyáškj že geg nic netreba ona neprigme, ale se odwolá na wetšu Wrchnost. Kterau krmu Sálláščane na 50. Zlatich téměř by limituwali" 40

"(K Sláwné Wrchnosti Nyiregyházké ponižená Instantia)

Sláwný Magistrat, Páni Rychtári!

Potom, gako můg nebožký Otec Georgius Vásárhelszky do Nemocý težké býl upadl, a widel, že ostatni Hodina gehu smrti se giž bljžj, umjnil wšeccky wecý swe, gak pohnutedlné, tak y nepohnutedlné do porádku priwesti, gako to ý wskutku učinil, když totižto, pre budaucý pokog a gednotu mezy Prátelmi, nekterjch hodnowernjch Mužů ksebe zawolati dal, a gim ostatni wůli swau oznámil. Známo budé y Mnohowážným Pánum Richtárum, zwlášte pak tjm, Který wten čas žili, že on dum, gako se to običegne u nás dége, mladšemu Synu Mátyásowi poručil, a gako to ý wdowa Vásárhelská, žena mého Brata, ano ginj doswedéti možu. Nekolko roký minúlo, že můg nebožký Bratr bez wšeg prekažký pokogne wnem žiw býl. Stálose ale rokem aneb dwůma pred gehu smrti, névjm z gaké přičini, že on me prosil o slobodu listowné, aby on mohl ten dum znowu wýstawiti, wčem sem ga gemu neodporowal, ale predce dům dedične neoddal. On, můg nebožký Brat, w nemocý postawen gsa, widel, že umre, dal do Testamentu ý dum, zkterem do Konce newhádal ý Sáláš uwesti, a mně gako to wdowa Vásárhelská potwrzuge, gak z domu ze Salášu wytworiti. Ga tedy w této wecy utjkám se k sláwnému Mag.-ratu Pánum Richtárum, prosic ponižene, gakožto saudcuw prawdy, aby podla swého gim predloženého Prawdu saudili sprawedliwe a prawe, čy on Bratr mug gak zdому tak zosalášu wytworiti mohl. Když se giž do lásky porúčam, a zustawam

Mnohowážne Wrchnosti Pánum Richtárum

ponižený služebník

Matthias Vásárhelsky" 41 "Wznešena Wrchnost!

Zniže podepsana Wdowa nekdy Ambrusz Janosowa, gakowe zanepradnenj a žalibu znašeti musým s mjmi djtkami to Wznešene Wrchnosti ponjžene predložiti chtegjce, zato srdečne prosým aby mau kriwdiwu pri, dobrotiwe přečtjti, a sprawedliwe rozwažiti račila, ktera w tom zalezj:

1 Že ga, po smrti meho Manžele troch Synů magjcy, neystaršj z njch Andras, byl sobe pogal Manželku, s kteru toliko 2. roky žiwj byl a nesplodil snj žadne djte, pry koncy žiwota gegjho oddelilse odemne, a dala sem gemu, wedle proportij od Otce zanechaneg megetnosti

1. Ze Statku 6. kusuw

2. Wozy dwa, geden okowaný, a druhý bosý.

3. Pluh se wšjm zelezýwom y seszamom

4. Salaš se dwema Žinkami, y s poltalom Kiraly Teleckým do wldy sem gemu dala az potuď, dokawadž druhý dwa Bratrowe dorostu, gako toto w pisme, pred wrchnosti roku 1789. dne 14. 7bra a dne 23. 8bra poznamenane stogj

2 Než ale tento mug Syn Andras, po smrti prwnj Manželky, pogal sobe ginu Erzu Palic, s kteru za 1 1/2 roka žigjce zplodil gednu dcerečku a giž ninj 20. Februaria mage zemrjti, w prýtomnosti nekterých lidj Testament wčinil, w kterem zanechal sweg nineyšj Manželky mezý ginimi wecmi Salaš s gednu žinku zeme, a pol tala Király Teleckyho, o wedle predešleg zprawý nebylo gehu vlastne, toliko do toho času, dokud mladšj Bratrowe dorostu. Tato giž

3 druha Manželka, bez meho wedomj ten Salaš s gednu žinku zeme a s pol talom Kiraly Teleckým predawa, proto aby mohla swau dlužobu wyplatiti, proti čemuž ga contradikugem, a žádam od Slawneg wrchnosti, aby Salaš sobema žinkami mjm Synom dwom, gakožto zemreleho vlastnjm Bratrum, nawracen byl. Ponewadž to Neweste meg za poldruha toliko roka roka s manželom swým žigjce, slušnym prawom, byl y w Testamente poraučil, nepryslucha. Co se pak dlaužoby dotjce, ktera w. 70. Wonašoch zalezj, gak sem memu Sýnowy Andrašowy po nekolik krate požičala, toto učiniti mjm, že gezli Newesta a manželka meho zemreleho Syna, mne, gak swrchu stogj, Statek odemne daný, wozý, a pluhý prýnawrati, tech 70. Wonašuw od nj nikdy žadati nebudem. Pakli ale nawratiti nebude chtjti

4 Ma odkud' zaplatiti; ponewadž zustalo žita hotoweho Keb. 40. z kterého wedle zprawý mne ma dati Keb. 8. prýtom zustalo Owsa Kebluw 20. Item gačmena zustalo Keb.- 8.

5 Zasateho w tuto gesenj prý Salašj ma Newesta žita 7. Kebluw. prýtom na Kiraly Teleku zasateho žita ma 6. Kebluw.

6 Prytom ohlasuge se Ambrusz Mihal, že dal nebohemu memu Synowý 3.vjeký pšenicy, kterau žada, aby nawracena bylá. Z Pryčin doloženjch ponjžene Instugem w Wznešene Wrchnostj, aby rozwažjce wšecky okolostegjčnosti, mne sprawedlnost učiniti račila, zustawage Wznešene Wrchnosti

Ponižena Služebnjce

Dorothea Ambrusz, nekdy

Ambrusz Janošowa Manželka." 42 (Ambrusz Janošowa Wdowa Dorothea - Ambrusz Andrašowa Wdowa Palicz Erža)

Wedle predepsaney Inštantij citowaný gsauce, gak ze straný Ambrusz Janošoweg wdowý Matký prjtele, tak ý ze straný Synoweg totiž nekdy Ambrusz Andrašoweg wdowý prjtele gegj, ktomu Koncý, abý mezý Matku, a Newestu gegj Palic Martinowu dceru, z strani Magetnostj Manželi Ambrusz Andrašowý od Matký danem, poradek učinila zdegšj wznešena wrchnost...

...Pry tomto poradku, od wznešeneg Wrchnosti sporadalo se gak nasleduge. 1 Že sa Salaš se dwema Žinkami, spolu y s Kiraly Teleckým talom ma nawratiti Matký Ambruszký se swými dwema Sýnmi. Wynima se pak 2 Co ninj w gesenj zasate gest asy 7. Keblu Žita, aby to sobe Newesta na swau stranku dala srobiti, y prýtom od gedneg žinký daň zaplatiti... 4 Ponewadž Neweste Erzi pryšla 4ka částka z gospodarstwa Ambruszoweho 40. wonašuw,

ktere, za Kiraly Telecke Sýati Ambrusz Palo podkada se zložiti tegto Matky: techda Neweste Erži ze 70. wonašuw neprýchazý wýc platiti Matky, toliko 30. wonašuw. Než ponewadž Ambruszka z wozuw danjch, a z plužneho riada toliko 10. wonašuw pretenduge, aby gj nawracene byli; techda když gich pryložjme k wrchnjm tridcetjm; techda giž 40. wonašuw se neweste Erži nechawagj gako gegj se Syrotu vlastne penize. A tak Newesta Erza spolu s Kiraly Teleckým Syatjm wyplaca swau Swekrušj z wonašuw 80...

W dome Obecnom

Ambrusz Janošowa Wdowa nekdy Ambrusz Andrašowa Wdowa

Dorothea x Palicz Erža x " 43

Niekedy sa však príbuzní dohodli po dobrom a podelili si dedičstvo. Zachovalo sa nám niekoľko príkladov.

"Poradek wčiňen mezy Poliak Djurom, a od Brata Matauša pozustalou wdowou

Po w Krystu sesnulem Poliak Matušowý, který Roku 1789, dne 27. Febr. pochowan gest zustalo gak nasleduge

1 Zustal mladši Bratr Djuro, který w společenstwý s Bratrom zemrljm na gednom chlebe Hospodarstwý wedl, který ma 2. Sýnačkuw a gednu dceru

2 Zustala po nem Manželka gehu vlastnj Anča se dwoma Syrotkami, Synačkom Mataušom w 6tom giž roku, a dcerečka Anča we dwoch letech.

3 Zustala Matka gegich stara Anča, wdowa...

1. Z tohoto wšeho

1 Wedle testamentu magj se dati Matky 2. woli neýstaršje

2 Z Konj dwa Fečke a Močkos, ay lanske žrjbe

3 Z Gunčuw gedno lanske gunčiatko

4 Ze Swin 1. Swinu

5 Z domu Matky 30. wonašuw

6 Z winicý wonašuw 20.

2. Bratrowý Djurowj

1 Z Wolou Nro 3. Pirók, Szeméjk a Bogar

2 z Konj Nro 3. Sargá, Barna, Hódoš.

3 Z Kraw Nro 2. Szikora a Csakouka

4 Z guncou 2, Szüros a Lombar

5 Geden Gunec čtwortak

6 Ze Swjn trý kusy, a wozý oba.

3. Manželky meg

1 Woli trý Widlas, Bodor Sarwas

2 Kone tež 3. Fako, Hanzo a Rigó

3 Krawý 2. Rejka a Kýka

Z galowiný Hegyes a Virág

4 Ze Swýň trý Kusy

5 Z domu wonašj 30.

6 Z Winicý Wonašuw 20.

7 Ze Žita totiž ze 70. Keblj 30. Keb. ma dano býti Manželky Anči

8 Z Muký teragšeg 2. Keble

9 Gesenjho co P. BŮh požehna tohowýho a holiho zrna 10. Keblj, a gine wšecko necha sobe mladšj Brat obroby a k swe potrebe obratj.

10 Ze Slaniný a ze Sadla 3ti částku.

11 Ze Salašu powinnen bude Mladšj Brat wyplatiti mau Manželku w 40. wonašoch. Gesli ale Synaček k zrostu prigde, bude powinen tento Synaček swemu Strýcowj nawratit tech 40. wonašŮ. Strýc pak gemu polowic Salašu dati a 2. Žinký Zeme." 44

"(Striežousky Zuzanna - Nagy Mariga)

Ponewadž pak o Lade, a o šatach w Lade zloženjch w Testamente (Matky) zadneg zmjnkjy nenj; techda na žadost Sýrotkuw, gak od prwnjho Manžele, tak y od druheho zanechanjch, staršj totiž Zuzaný, a mladšj Marigi, a priteluw z obú stran powolaný my zdola dotcenj aby se tento dwom dcerkam žadna Krjwda nestala, nasledugjcým spúsobem mezy této dwe dcerečky, predoznamene šaty w Lade se nalezagjcy sme rozdělili:

1 Na Zuzankýnu stránku oddalo se gak nasleduge

1. Matkýn mentek belašy asy w pol dranj
2. Tlačeneho platna na wrchnú perinu, a na gednu Hlawný
3. Platna powesnowjho ne mánglowaneho 11. rifuw
4. Platna tenkeho domacýho 9. rifuw
5. Sukna Rafowa materina, gine wšecko gako Mariša ma, gešte mimo toho
6. Stúl který ge w dome
7. Geden Tlúk Zelezný s mažjárom dreweným
8. Gedno štett česati Konope hustegšj
9. Žita tegto 3. Keble, Ktere ninj plati Kebel po 15, Mariaši
10. Gačmena 2. Keble Který platj ninj po 10. Mariaši Kebel
11. Garici 1. vjku Ktera se ninj Kupuge jiz 9. Wonašu Keb.

2 Na Mariškýnu stranu dalo se

1. Dwe obliečký na wankuše ztláčeneho platna
2. Obliečký 4: s pamokom pretkawane na wankuše
3. Wankuše 3.
4. Gedna wrchnj Tlačena perinka
5. Platna powesnoweho nemanglowaneho rifuw 11
6. Platna tenkeho domacýho rifuw 9.
7. Gedna plachta s červenjm pamokom na Koncach
8. Gedna plachta tenka s racou y s čipkou
9. Gedna odjecka čipkarska
10. Košele wšecky materine
11. Oplecko dolčowo materino
12. Ručnjký 2. geden patelatowj a druhy z tenkjho platna na Hlawný
13. Na wrchnú duchnu obliečka s pamokom
14. Geden obstarný Sunoghhalo?
15. Dwe wýbjlene pradienka
16. Misto stola pekace korito
17. Misto tluka a Mažiara geden Medený starý Kotlik
18. Misto šteti husteg, redšj (...) prigala
19. Žita tegto 3. Kebele, gakowj ninéyšiho času se Kupuge 3 a 15. Mariašu
20. Gačmena 1. Kebel wedle cený 3. a 10. Mariašuw

21. Garicy 2. Vjky, wedle ninejšj cený 4 1/2 Wonaša... W Prýtomnosti Statečnjch Matron Djebrousky Adamowy manž. Ancý a Danko Lacoweg Dorý y Mačansky Marišj, Která teto šati wedle proportj rozdělili." 45

Vyskytli sa aj prípady takéhoto vyrovnania medzi otčimom a pastorkyňou.

"Zniže podepsaný Obywatel zdegšj Nyiregyhazský, zname činjm skrze toto psanj, že ponewadž sem od meg neboheg Manželky prigal dům za 25. wonašuw, a Salaš za 50. wonašuw, Ktere penize e Testamenté legowane gsau gegj dcerečký Zuzanne: ga techdy že ý dum y Salaš pro sebe zadržeti hcem, budaúčne když Syrotky Zuzanne potrebne budaú penize, totiž 75. Wonašuw y s Interesom zložiti a zaplatiti hcem, bez wšeho Rýchrowanj Což gmenem vlastnjm a Krjžem podepsanjm potwrzugem.

Ponewadž pak sem Krawu Cyfru rečenu mocý wrchnosti ga na mú stranku obdržel, za Kterau powinnen gsem wonašuw 28. zložiti Zuzanné pasztorkini; tehda s wrchnjmi 76 Zlatmi, Zustawam dlaužen wšech wonašuw 103. Ktere mocý tohoto Contractu y s Interesom Zaplatiti slibugj.

Nagy Andras x " 46

"...Ponewadž wnjtr napsana Syrota Maryša na swem Otčjmowý Simko Martinowý wyhledawala dwe obliečký na wankuše, a dwa ručnjký tarkawe: tehda vznesena Wrchnost..., aby gj Otčjm wydal adjudicowala: gakož ý sam Simko Marton gj oddati prýslibil.

Otčimowý mjti nechce, ani nebude, což pro lepšj gistotu podpisuge tento swúg slib krjžem vlastnj swau ruku napsanjm.

Maria, nekdy Warga Palowa

dcera ninj Syrota x " 47

Na záver uvádzame testamenty žien, ktoré sú skvelým dokladom o majetkovej situácii žien v minulosti. Odkazujú sa v nich prevažne veci z osobného majetku, t.j. textílie, šatstvo, periny. Vdovy odkazujú aj statok, obilie, prípadne dom, čiže svoj vdovský podiel po manželovi. Väčšinou odkazujú svoj majetok deom, sporadicky aj manželovi alebo vnúčatám.

" Anno 1779. die 19 Máj Rozjna wdowa ma statku nasledugjce

2 krawj otelené zmladjma telci

3 krawj Galowe

1 Tretjačka Galowjca

5 lanských télec

U Macaš Jána ge 66 Won. a 4 Won wratil

Iglaiho 20 Won.

Krestjanko Jana 10 Won.

Zagac Maca 8 Won.

Koštjal Pála 9 Won.

Zawacky krajčiho 4 Won.

Z ktereho statku Mariši Skrwan Djuroweg Manželki wdowica poruča 1. tretjačku Galowicu a 1. lanku galowjcu, ostatnj pak statek Mišowj a Mattjašowj na dve strnj nech gdau, zpredpisanjch pak hotowjch penezj ulidj co gsau totjž to 121 Won, zktereg Summi na Cirkew 30 Won. poruča zostatnjma pak nech se na dve strani Mišo z Mattyašom podéla, gestli gj P. Buh ksobe pogme. Obyle pak wšeckeru zustane pri Mišowj, žebi tjm lepšj Mattyega w školach mohl opatrowat ponewadž z Interesu by nemohol.

per Georg Diossy ord. Notar.

Wpřitomnosti Skrwan Djura " 48

"We gmenu Blahoslaweneg Trogjcy Swateg, Boha Otce, Boha Syna y Boha Ducha Swateho Amen!

Prigaw se žiwot swug y rozumnu duši swau od stworitele sweho laskaweho, gi take když se približowati bude poslednj hodjnka ma, chcy skrze zasluhu Draheho meho Spasytele oddati Bohu stworiteli swemu, kterj my gj dal. Prwe pak nežli k teg blahoslaweneg hodince se približim tento pri zdroweg gešte pamatce poraděk w prjtomnosti mych Uprjmných djtek a Mnohowažnych Panuw Príteluw uciniti chcem. Jakožto nasledugjcyw spusobem totjž.

Ponegpriwe. Poraučjm a zanechawam memu milemu Synačkowi Absolonowi čstirj konce bileho platna, obsahugjcyw sobe po 14, po 15 Rj. fj. Konopne y Lenowe.

Podruhe. Za ten Med kterj ge za 17 Vft. kaupeni, co se wybere zneho, a krome pet zlatých ktere Wandlik Janoška ma prigat, wšeckeru take Absolonowi poraučjm.

Potrei. Mišowi Walderowi kterj gjž pre tjm swug djl Otcowski k rukam prigal, tomu nic toliko požehnanj swe Materjnske poraučjm.

Počstwrți. Šaty, platno, a Postel, gako y gineho wšeco Dceram mym pozustalym poraučjm, co aby sobe pratelski rozdeliti bez wšeho hrjchu napomjnam.

Item. Jeden prsten strjberny poraučjm Absolonowi y obručku.

Po Pate. Memu Manželowi rozpomjnagjce na neho Poraučjm geden kus nebileneho Lenoweho platna obsahujcy wsobe 14 Ryfuw, k tomu geden Zahlawek, a gednu Plachtu, ktomu také gedne oblečení bylych Šat do hrobu.

Po Šesty. Dwa Ulj Wčeli poraučjm Wandlik Janošowi.

Po Sedme. Súzane negmladšj dcere me Mantelku a Sukne dve poraučjm Sameg, s platnem pak a Perinami magj se deliti.

Stjm gjž zawjram tento mug časny poradek, was pak Me uprjmne djtky a pritomne pratele poraučjm Bohu memu laskawemu, žadage was w nebeskych wšeckych opatrowati.

W pritomnosti Mnohoważnych Maria Serafin

Mužuw gakožto Franczel Andras Manželka Simony Janoš x

Ludviny János" 49

"Ga zniže Podepsana w nebezpečne Nemocý postawena, požadala sem do prýbitku meho Statečnjch z dola dotčenjch Mužuw ktomu koncý, abých poradek w ne Maličekeg Magetnosti wčinila a mau wauli snad poslednj, pred njmi wýgewila:

W Mathe Andraša mam požičanych Wonašuw 33.

W ...

Hotowych gest 100 Rf. -----

Summa Vf. 256.

W Statku mam.

1. Krawý 2. Ktere se otelíli a gedna lanska galowička.

W Platne aneb w šatech

1. Platna tenkeho 22. Rifý

2. Zrebowitno ----- Rifu

3. Koncuw konopneho platna powesnoweho wšeho 160. rifuw.

4. Wankušu 5. a duchna wrchnj 1. a spodnie 2.

6. Oplecka, dolčowých 8.

7. Gedna rafowa sukna nowa

Ztohoto wšeho Zanechawam a Legugem, mogeg Nebožkeg dcerinmu dewčatku Zužanky Rh. Zlatych 100. Prýtom, prýpomenute lanske telatko. Z Platna 5. Koncuw, w kterem každom gest 20. rifuw. Gednu perinu spodnu a dve hlawnice. Oplecka 4. dolčowe, a platna dolčowege gešte na 2. oplecka.

Krome tohoto wšeho gine prýpomenute a zpředku Specifikowane gak penize tak ý gine wecy zanechawam a Testugem meg dcere Marišj.

Což potwruzgem Krjžem, mau wlastrnj ruku napsanj.

W Prýtomnosti a skrze Anča, po nebohem Benke

Reguly Sandora a Kačka Mikloša Janošowý zustala wdowa x

Na Cyrkew Evang. zdržugem 2. dukatý, Ktere po meg smrti aby byli oddane, zanechawam a poraučjm." 50

V testamentoch vdov, ktoré sa druhýkrát vydali, nachádzame aj ustanovenie, aby otčim sirotám (pastorkom) spravodlivo vyplatil ich podiel z otcovského majetku. Ako dôvod uvádzajú, že ho spolu so svojím vlastným majetkom priniesli do manželstva.

"(Poradek Poraučenstwý Marigj Nagy Andrašoweg Manzelky rozeneg Csengery)

Ga zniže podepsana w dlauhorwanlíwe Nemocy postawena ponewadž negsem gista, žeby se z nj powstati mohla, dokawad gešte pry zdrawem rozume sem, požadala se Statečnjch z dola dotčenjch Lidj, aby w maličkem mem Hospodarstwj a gmenj statečnj poradek učinili, obzwašte proto, že ga od predešleho meho Manžele Striežousky Jana, gednu dceru giž w 13

tem roku mam Zuzanu, ačprawe y od ninegšihó Manžele Nad' Andraše mam dceru maličku Mariu:

Nic mene však, ponewadž móg nineyšj Manžel Nagy Andras, Když sem se za neho wdawala nic nemel, toliko z meho, co sem k nemu donesla, trowil. Z ohledu toho na mau dceru Zuzanu obzwlaštj zrenj mji musým.

Nebo Když sem se za tohoto Nagy Andraše wdala nic nemagjcyho, ne dluho potom

1. Kupila sem mu dům, w Kterem až posawaď bydljme za 25. Wonašuw.
2. Kupila sem gemu Salaš, na kterem statečne gazdowati mohol 50. Wonašuw.
3. Za Otcousky Salaš co se mne dostalo dala sem mu 20. Vf.
4. Od Djekis Gjštoka co sem prigala sem gemu dala 11. vf.
5. Ponewadž wrchnost Krawu Cifru prosudila Otčimowj bude powinnen zaplatiti Zuzanne 28. mjsto Krawý

Gezliby techdy wule Hospodinowa priročila ta, žeby mne P. Bůh wtegtó nemocy Ksobe powolal: nasledugjým spusobem zanechawam a Žadam to, aby po meg smrti

1 Manžel móg Nagy Andras, Ktery do polowicy, ba mnohem wýce zmeho gmenj a Joszagu, Který sem knemu prynesla, potrowil a ktomu nic nezgazdowal, aby prawjm z domu, wonašuw 25, a ze Salaša wonašuw 50. gakožto me vlastne penize, meg dcere od predešleho Manžele gedinkeg Zuzanne, na kterau slusnjm a dedicnjm prawem prypadagj, statečne oddal, a tak dům y Salaš sobe wýmenil: ginaceg gezliby ani dům ani Salaš držeti nechtel, necha poctiwa wrchnost kterakoli, dům tento y Salaš odšacowati da, a prytoť kde kupi odewzdati, peníze pak odemne naložene 75 totiž wonašuw meg dcere Zuzanne zložiti: a gezliby prytoť negaky swiššek se nalezl, takowý k potrebam Chramu Božihó obratiti račila.

2 Z Hospodarstwa spoločneho, aby geden pár ze Swýn a prýtoť gednu Krawu Cyfru rečenu, tento Manžel, meg dcere Zuzanne oddal z ohledu, že na mjsto Slušky od nekolika rokú byla, mjsto tegto Krawy da geg Očjm 28.Vo.

3 Co se giž druheg dcerečky Marišky dotjce, teg zanechawam a zustawugj našu Sub Nro 3tio a 4to swvrchu, tech 31. Wonašuw, aby gj časem swým Otec gegj z tohoto materinskýho na pamatku že Matku mela, statečne za otročil.

A toto poraučenstwý na tuto dcerečku Marišku proto tak skrowne gest, že ona mji bude Otce, kteremu z Hospodarstwy spoločneho dosti zustawa, totiž Statek, riad rozličnj, a obyľj, a tak tuto swau dcerečku statečne opatrowati, wychowati a časem y do stawu manželského zporadati muže.

Kterým sem pak vlastne penize požičala gsau... Které peníze wšecky legugem a poraučam meg gedinkeg od Strieżowsky Jana predešleho meho Manžela zanechaneg Syroté Zuzanne, gakoto od gegj vlastnjho Otce nadobite gmenj, krom tech w Lehotský Djura 20. wonašuw, Ktere na naš Chram Evangelický oferugem.

Skrze Reguly Sandora Curatora Syrotskych
a Deput. Prisažnjho Simčjk Mattyaš
w Prytomnosti Csengery Janoš a Laczo Andrašký
Maria Nagy rozena
Csengeri vlastnj ruku
napsanjm Krjžem

potwzuge x" ⁵¹ "Ga zniže podepsana w težke a nebezpečne Nemocy postawena gmenem Juditha, nekdy Warga Palowa, ninj pak Simko Martonowa Manželka., Známó činjm skrze toto psanj wšem gak prytoťnjm Statečnjm Múzúm, tak obzwlašte, Kterýmby budaúčne znati slušelo. že ga

1 S Prwnjm Manželom Varga Pálom zplodila sem nekolik djtek, z kterých ninj Žiwj gsau dwa Synowe, Janoš a Marton, prýtoť dwe dcery, Mariša a Katharina. Mala sem pak za žiwobitj tohoto Manžele:

2 Móg vlastnj dum, a pol tala winicy, Statek žaden: Potud pak roku

3 totiž 1789. wdala sem se za druhého Manžela Simko Martonna Sukenjka, s kterým sem žádné dítky nezpłodjla, a protož ga

4 Na smrtdelnem lužku postawena, w meg maličkeg Magetnosti disponugem, a takowý Poradek zanechawam, že

5 Ponewadž tento můg njejšj Manžel Simko Márton, zapožičal se do sweho Remesla, a prýgal k sobe Syrotských penezý, od Curatorów Syrotských wonašuw 100. Ktere penize se společneho Hospodarstwý se nawratiti a zaplatiti magj: techda k wyplacenj teg dlaůžoby zanechawam můg dom, aby prodan byl, Který gestližeby wiše tech 100. wonašuw prodan byti mohol. aby ten swišok sobe wespolek wdělili, tak aby můg Manžel ninejšj polowicu a druhu polowicý me dwe dcerý prigali.

6 Pol tala pak winicy samjm toliko mjm dceram zanechawam, tak aby můg ninejšj Manžel do toho nic nemel.

7 Slaninky 2, Sadla 2. a šodrij 11. aby sobe můg Manžel na poli rozdelil, aby on polowicu, a me dcerý polowicu prygali.

8 Tak rowne Obylj všeecko Ktere a gake se nachazý, y strowa gaka koli gest, aby sobe me dcerý S Otčimom swým na poli podelili.

9 Z Platna hotoweho aby tretj částka, memu ninejšjmu Manželi dana byla.

10 Mentek pak, který mne tento ninejšj Manžel sprawil, aby gemu nawracen byl k zaplacenj gistých 10. Wonašuw, Které ge dlaůžen.

11 Synowe pak dwa Bezbožnj Janoš a Marton, Který vedle rozkaza Bozskeho ani Rodičowskeho nechteli, tuto ze všeho naskrze se skrze mne exekudugj a wytwjragj tak aby ani geden znjch, ani neymenšj častečku z meho Gmenj neprýgal.

Což Když, wedle poraučenstwý meho aby se djalo pro lepšj gistotu Gmenem a krýžem skrze mne podepsanjm potwzugem.

Skrze Syrotských Curatorů Katska Mikloše a Regulyi Sandora.

Prý prýtomnosti Fabri Mattyaše a Ambrusz Andraše.

W nemocý postawena podpisugem

Judita, nekdy Varga Palowa ninj

pak Sjmko Martonowa Manželka x" 52

Ako vyplynulo z predchádzajúcich riadkov, postavenie žien v minulosti sa cez prizmu právnej otázky, akou je dedenie, javí ako pomerne dobré. Na našom území fungoval totiž východoeurópsky model rodiny, a tak nebola patriarchálnos a dominancia muža natoľko výrazná. Aj napriek tomu, že právna úprava dedenia žien prebehla až v polovici 19. storočia, ženy majetok vlastnili, disponovali ním a ďalej ho odkazovali.

Nárok dcér na podiel z rodičovského majetku bol síce oproti nároku synov obmedzený, no situácia manželiek bola omnoho lepšia. Tým, že do majetku priniesla svoje veno a výbavu, a že ho ako gazdiná, žena a matka roky pomáhala zveľad'ovať, nadobudla naň nespochybniteľné právo.

Vdovy, ako to dokumentujú aj ich testamenty, považovali vdovský podiel, ktorý po manželovi zdedili, za svoj vlastný, osobný majetok a neváhali z neho prípadne aj vydediť "nehodných" synov v prospech dcér.

Poznámky

1 Luby, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava 1946, s. 433-435.

2 Németh, Zoltán: *Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759-1792*. Nyíregyháza 1987, počet strán 251.

3 Hlôšková, Hana: *Veno a výbava na slovenskom vidieku (Premeny a súčasný stav)*. Sloven. národop., 1985, 3, s. 453.

4 *tamže*, s. 454.

5 Németh Zoltán..., *testament Fabula Mateja*, s. 53.

6 *tamže*, *testament Liškán Andráša*, s. 55.

7 *tamže*, *testament Sági Štefana*, s. 61.

8 *tamže*, *test. Špišák Paľa*, s. 75.

9 *tamže*, *test. Krajec Ďura*, s. 105.

10 " ", s. 107.

11 " ", *test. Salanci Ištóka*, s. 111.

12 " ", *test. Ludvini Jánoša*, s. 170.

13 " ", *test. Tót Jánoša*, s. 45.

14 " ", *test. Sági Ištvána*, s. 61.

15 " ", *test. Ludvini Jánoša*, s. 169.

16 " ", *test. Bohuš Adama*, s. 81.

17 " ", *test. Vecan Matiáša*, s. 115.

18 " ", *test. Havran Jánoša*, s. 207.

19 Hlôšková Hana, *citované dielo*, s. 453.

20 Németh Zoltán..., *testament Sekretár Mateja*, s. 47.

21 " ", *test. Petrikovič Jánoša*, s. 51.

22 " ", *test. Fabula Mateja*, s. 53.

23 " ", *test. Liškán Andráša*, s. 55.

24 " ", *test. Sági Ištvána*, s. 61.

25 " ", *test. Djuriš Mateja*, s. 69.

26 " ", *test. Pluhar Andráša*, s. 73.

27 " ", *test. Špišák Paľa*, s. 75.

28 " ", *test. Bohuš Adama*, s. 81.

29 " ", *test. Filo Ďurov*, s. 83.

30 " ", *test. Vášárhelsky Györgya*, s. 85.

31 " ", *test. Krajec Ďura*, s. 105-107.

32 " ", *test. Salanci Ištóka*, s. 111.

33 " ", *test. Vecan Matiáša*, s. 115.

34 " ", *test. Moučan Ondreja*, s. 125.

35 " ", *reverz Márie Kováč*, s. 127.

36 " ", *test. Ludvini Jánoša*, s. 169.

37 " ", *test. Asztaloš Tomáša*, s. 193.

38 " ", *test. Boldižar Mártona*, s. 197.

39 " ", *test. Havran Jánoša*, s. 207.

40 " ", *spor medzi svokrou Máriou Fábri a nevestou Katou Sági*, s. 66.

41 " ", *sažnos Matthiasa Vášárhelského*, s. 45.

42 " ", *žaloba Dorothey Ambrusz*, s. 185.

43 " ", *spor medzi svokrou Dorotheou Ambrusz a nevestou Eržou Palicz*, s. 189.

44 " ", *delenie majetku medzi vdovou Ančou Poliak a jej švagrom a svokrou*, s. 131.

45 " ", *delenie pozostalosti medzi sestrami Zuzanou Striežovskou a Máriou Nagy*, s. 145.

46 " ", *vyrovnanie medzi otčimom Andrášom Nagyom a pastorkyňou Zuzanou Striežovskou*, s. 149.

47 " ", *vyrovnanie medzi otčimom Martonom Simkom a pastorkyňou Marišou Vargovou*, s. 181.

48 " ", *testament vdovy Roziny Vášárhelskej*, s. 91.

49 " ", *testament Márie Seraffin*, s. 99.

50 " , testament Anče, Benke Jánošky, s. 151.

51 " , testament Márie Nagy, rodenej Csengery, s. 139.

53 tamže, testament Judity Simkovej, s. 179.

Vysvetlivky: Keďže sme sa rozhodli citovať testamenty v pôvodnej transkripcii, je potrebné uviesť, že:

G sa rovná J

W sa rovná V, U

Y sa rovná I, J

J sa niekedy rovná I, Y

Európske štúdiá

Postgraduálny program zo sociálnych a humanitných vied

Autor: **Zuzana Štefániková** v spolupráci s **Gabrielou Kiliánovou** a **Darinou Malovou**.
Poradcovia: Henk Dekker (Leiden University) a Heinz-Gerhart Haupt (Martin-Luther Universität, Halle a European Forum EUI, Florencia)

Organizátor: Academia Istropolitana, Bratislava

Partneri: Univerzita Komenského, Bratislava

Vysoká škola pedagogická, Nitra

Univerzita P.J.Šafárika, Košice

Ústav etnológie SAV, Bratislava

European Institute for Public Administration, Maastricht, Holandsko

University of Limerick, Írsko

Leiden University, Holandsko

University of Umeå, Švedsko

Martin Luther Universität, Halle, Nemecko

European Forum, European University Institute, Florencia, Taliansko

Académia Istropolitana, inštitút postgraduálneho vzdelávania v Bratislave, organizuje od roku 1991 kurzy, letné školy, semináre a od školského roku 1992/93 jednoročné i dvojročné štúdium pre absolventov vysokých škôl zo Slovenska, európskych štátov a zo zámoria. Na AI sa prednáša hlavne v angličtine, aby bolo možné používať jeden spoločný jazyk pre všetkých študentov a lektorov, ktorí sú z rôznych krajín Európy, USA a Kanady.

V doterajšom zameraní Academie Istropolitany boli slabo zastúpené programy zo sociálnych a humanitných vied. Z toho dôvodu sa trojica slovenských autoriek v spolupráci so zahraničnými expertmi rozhodli pripraviť návrh na Tempus Structural Joint European Project pod názvom European Studies.

Celý projekt má dosť dlhú prehistóriu. Už od roku 1991 boli snahy vytvoriť na AI postgraduálne štúdium z oblastí sociálnych a humanitných vied. Na príprave rôznych projektov sa podieľali napr. Alexander Avenárius, Jana Gašparíková, Ľubica Chorváthová, Gabriela Kiliánová, Jana Plichtová, Peter Skalník, Soňa Szomolányi. Roku 1992 sa uskutočnil na AI letný kurz Phenomenon of Nationalism in Central Europe.

Projekt Európskych štúdií si kladie za cieľ zorganizovať do budúcnosti jednoročné postgraduálne štúdium. Podobné programy, ktoré sa pod rovnakým názvom prednášajú na rôznych univerzitách a inštitútoch západnej ale už i strednej a východnej Európy, sa sústreďujú predovšetkým na ekonomické, právne otázky a problémy európskej integrácie. Na rozdiel od nich sa bratislavský projekt zameriava v prvom rade na *kultúrne, sociálne a politické* otázky a nesie podtitul History, Culture and Politics.

Celý program sa delí do troch modulov:

I. European Political Culture

1. Political Culture: Conceptions and Problems
2. Political Culture and Political Identity
3. Political Elites and Citizens
4. European Citizenship

II. European Cultural and Social History

1. European Thought since Enlightenment: Philosophy, Culture and Society conceptions.
2. Nations and Nationalism (National Ideas) in European History
3. The Role of Culture in European Diversity and Integration Process since Enlightenment

III. European Integration and Cooperation

Nie je cieľom tohto postgraduálneho programu suplovať denné štúdium v nejakej vednej disciplíne, skôr vytvoriť podmienky na multidisciplinárne prístupy k rôznym základným i aktuálnym otázkam v dnešnom svete. Preto sa tri moduly programu chápu ako isté bazálne, ale nie nemeniteľné komponenty budúceho štúdia. Autorky predpokladajú, že jednotlivé témy bude potrebné neustále doplňovať, variovať podľa aktuálnej potreby. Na druhej strane program nemieni sklzánu do polohy štúdia na módne témy. Chce poskytnúť solídne základné vedomosti a predovšetkým príležitosť na ich prediskutovanie z pohľadu rôznych odborníkov.

Autorky budú budovať celoročné štúdium postupnými krokmi. V roku 1994 a 1995 sa preto uskutočnia letné dvojtyždenné školy z každého modulu. Počas letných škôl organizátor preverí nosnosť navrhovaných tém, akceptáciu zo strany lektorov a študentov, pripravenosť študentov z rôznych krajín na štúdium a tiež si bude postupne vytvárať okruh najlepších lektorov a expertov pre budúci jednoročný program.

Prvý letný seminár sa uskutoční už koncom augusta 1994. AI ho pripravuje v spolupráci s Univerzitou Komenského a Leidenskou univerzitou. Týka sa modulu European Political Culture a jeho názov i hlavné témy sú nasledovné:

European citizenship conceptions and competencies

témy: political culture

political system and political culture

citizenship

national citizenship competence

European citizenship competence

national and European political socialization: processes and structures

Chairs: Dr.D.Malová (Bratislava) a Dr.Henk Dekker (Leiden)

Druhý letný seminár Európskych štúdií sa bude konať koncom augusta 1995, vychádza z modulu European Cultural and Social History:

National Disintegration

témy: agenda of research in nationalism

the making of nations, imagined community

nations and states

- Europe after World War I

- the delimitation of Europe after World war II

does partition help?

the crisis of ethnic, national, and cultural identities in Europe

the role of culture in integration and disintegration movements

Chairs: Dr.G.Kiliánová (Bratislava),

Prof.Dr.H.G.Haupt (Halle-Florenca)

Tretí seminár modulu European Integration and Cooperation pod názvom Building the European Community je v štádiu príprav.

Európske štúdiá na Academii Istropolitana si postavili pomerne náročné, avšak iste nie nespĺniteľné ciele. Autorky dúfajú, že okrem edukačných výsledkov projekt uľahčí rýchlu výmenu vedeckých informácií, odborné ale i celkom prosté ľudské kontakty medzi lektormi a študentmi i odborníkmi navzájom. Náplňou štúdia i osobnými kontaktmi medzi ľuďmi z rôznych krajín, s rôznymi názormi, skúsenosťami a postojmi by projekt mohol napomôcť k pokojnému spolunažívaniu v našom pestrom svete. Myslím, že o to sociálnym a humanitným vedcom po rôznych hrozných skúsenostiach dávnejších i celkom nedávnych, v prvom rade ide.

Gabriela Kiliánová

Bližšie informácie o projekte dostane každý záujemca na adrese:

European Studies Programme
Dr.Zuzana Štefániková, programme manager
Academia Istropolitana
Hanulova 5/b
P.O.Box 92
840 02 Bratislava 42
tel. 07/785 117
Fax: 07/785 341

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku

Peter Slavkovský

Geopolitický, sociálny i hospodársky vývin krajín strednej a juhovýchodnej Európy spôsobil, že tu existujúce štátne útvary sa vyznačujú viacetnickou štruktúrou. Okrem majoritného národa v nich existujú i ďalšie etnosociálne jednotky, ktorých etnokultúrna úroveň i etnická situácia je závislá predovšetkým od pôsobenia týchto činiteľov:

- početnosť oddelenej časti etnika,
- priestorová blízkosť či odľahlosť oddelenej časti vzhľadom na jadro materského etnika,
- kompaktnosť či disperznosť osídlenia príslušníkov oddelenej časti etnika,
- agrárno-rustikálne alebo industriálno-urbanizované prostredie, v ktorom sa usadili a žijú príslušníci oddelenej časti etnika,
- dosiahnutý stupeň národnopolitického vývinu a národotvorných procesov v čase, keď dochádzalo k oddeleniu jeho časti,
- rozsah právne zabezpečených podmienok na etnokultúrny a národnostný rozvoj oddelenej časti etnika v prostredí nového etnického či štátneho začlenenia (J.Botík).

Prirodzene, že tieto faktory modifikovali i etnokultúrny vývin slovenských enkláv a diaspór na území dnešného Maďarska. Ich história sa začala písať v 17. storočí, ako súčasť kolonizácie Dolnej zeme (územia na pomedzí dnešného Maďarska, Rumunska, srbskej Vojvodiny a chorvátskej Slavónie). Uskutočnila sa v troch etapách: prvá v rokoch 1690-1710, druhá, ktorá bola najintenzívnejšia, v rokoch 1711-1740 a tretia v rokoch 1745-1780. Táto etapa postupne doznievala až do polovice 19. storočia (J.Siracký).

O životnej a kultúrnej vitalite Slovákov v novom prostredí nám z 18. storočia podáva dôkazy Matej Bel, ktorý vo svojich Notitiach Peštianskej stolice dokonca rozlišuje, z ktorých stolíc kolonisti prichádzali, odlišujúc sa tak nielen jazykom, ale i spôsobom života.

Podobným dobovým svedectvom zo začiatku 19. storočia je práca J. Čaploviča Slováci v Uhorsku, kde uvádza i vysoké počty slovenských kolonistov v oblasti Nyiregyházy, Sarvaša, Čaby a Tótkomlóša.

Zatiaľ, čo v čase kolonizácie sa slovenskí presídlenci sťahovali v hraniciach jedného štátu, po rozpade Rakúsko-Uhorska sa stali vystaňovalcami, ktorí žili nielen v kultúrno-inoetnickom prostredí, ale boli i občanmi cudzieho štátu. Tieto skutočnosti museli zákonite zanechať stopy na ich kultúrnom vývine.

Zvláštnosť etnickej situácie národnostných menšín, spočívajúca v ich separátности, spôsobuje, že v procesoch ich etnokultúrneho vývinu, na rozdiel od vývinu jadra materského etnika, pôsobia viaceré, značne rozdielne a protirečivé tendencie. K najzákladnejším z nich patrí pretrvávanie a ďalší rozvoj prejavov pôvodnej etnicity, s ktorou sa začlenili do nového etnického prostredia ako s nepostrádateľným duchovným imaním. Súbežne s tým, prostredníctvom adaptačných, akulturačných a asimilačných procesov prebieha aj etnokultúrne zblížovanie a integrácia so spoločenstvom, s ktorým národnostná menšina žije v spoločnom štáte (J.Botík).

Na postihnutie spoločných i diferencovaných znakov etnokultúrneho vývinu takýchto etnických skupín v porovnaní s vývinom materského národa i majoritného národa, uprostred ktorého žijú, je veľmi efektívna etnokartografická metóda. Práve preto, keď sa začiatkom 70. rokov schvaľoval projekt Etnografického atlasu Slovenska, dohodli sa jeho tvorcovia, že bude koncipovaný na etnicko-teritoriálnom princípe, aby zachytil etnickú pestrosť tohto územia i jej etnokultúrne dôsledky. V tom čase sme boli presvedčení, že k získaným informáciám o tradičnej ľudovej kultúre na Slovensku sa podarí vyskúmať i spôsob života a kultúru Slovákov žijúcich v zahraničí a prispieť tak ku globálnejšiemu obrazu o kultúrnych dimenziách a vývine

slovenského etnika, v tomto prípade o výsledky etnokultúrneho vývinu Slovákov v inoetnickom prostredí, so všetkými interetnickými súvislosami tohto faktu.

Žiaľ, ekonomické problémy SAV neumožnili zrealizovať túto dobrú a potrebnú myšlienku. Ešte v roku 1990 na medzinárodnej konferencii "Etnografické atlasy ako východisko porovnávacieho štúdia ľudových kultúr Európy", keď naši zahraniční kolegovia vysoko oceňovali vedeckú koncepciu EAS, sme boli presvedčení, že sa nám ju podarí dotiahnuť i o naznačené aspekty. Nie inak tomu bolo i v slávnostnej eufórii pri získaní Národnej ceny SR v roku 1991. Slávnostné i odborné hodnotenia pominuli, podlžnosť ostala.

I z tohto dôvodu sme uvítali iniciatívu našich kolegov z Výskumného ústavu Zväzu Slovákov v Maďarsku, ktorým sa podarilo vytvoriť organizačné i finančné podmienky pre etnografický výskum 23 slovenských obcí v Maďarsku. Použili sme pri ňom dotazník EAS, ktorý vo vybraných lokalitách vyplňali dobrovoľní príslušníci slovenskej inteligencie žijúci v Maďarsku.

Výskumnému tímu, ktorý predstavoval vlastne tri žijúce generácie, sme s M. Benžom a O. Krupom pripravili dva metodické semináre. Prvý, v novembri 1991, bol zameraný na upresnenie cieľa, časového harmonogramu i pracovných postupov výskumu. Skúmateľom bola vysvetlená metodika práce s dotazníkom, pričom sme sa snažili upozorniť i na možné úskalía. Využili sme tak vlastné skúsenosti z práce na EAS. Na druhom seminári v máji 1992 sme s jednotlivými skúmateľmi zhodnotili dosiahnuté výsledky terénneho výskumu a snažili sme sa metodicky riešiť i ich konkrétne výskumnícke problémy. Ako ukázal tento "polčas" práce v teréne, získaný súbor informácií, napriek rozdielnej kvalite materiálov z jednotlivých obcí aj tém, bol veľmi dobrý. Pri jeho hodnotení si musíme uvedomiť skoro 20 ročný časový sklz v porovnaní s výskumami EAS. Išlo vlastne o záchranný výskum tradičnej ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku z obdobia vrcholu jej kontinuálneho vývinu, t.j. z obdobia prvej polovice 20. storočia. Za túto časovú prácu na Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku je potrebné vysloviť skúmateľom uznanie. Pracovali s dotazníkom, ktorý obsahoval 170 tematických okruhov a z kolektívnej pamäti informátorov sa snažili získať informácie o veciach a javoch, ktoré vo väčšine prípadov prestali byť už dávno súčasťou ich každodenného života.

Zhromaždený materiál (originál sa nachádza vo Výskumnom ústave Zväzu Slovákov v Békešskej Čabe, kópia v Ústave etnológie SAV v Bratislave) vyhodnotil kolektív vedeckých a odborných pracovníkov - O. Krupa, M. Benža, R. Stoličná, L. Falanová, M. Paríková, K. Bičanová, J. Ando a P. Slavkovský. Táto fáza spracovania sa urobila podľa jednotnej metodiky na pripravených vyhodnocovacích hárkoch a mapách. Vznikol korpus 1049 máp, z ktorých bol na poslednom zasadnutí redakčnej rady 21.- 27. marca 1994 v Békešskej Čabe vybraný súbor 427 máp určených pre finálne spracovanie Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku.

Mapy budú doplnené o textovú časť, ktorá bude obsahovať okrem úvodu, približujúceho gnozeologický zámer, metodiku i históriu tohto vedeckého projektu (M. Benža), i historicko-etnografickú charakteristiku vybraných lokalít (O. Krupa) a obsažnú štúdiu A. Divičanovej o vývine ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku.

Aj práca na Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku dokazuje, že etnokartografická metóda je veľmi efektívny spôsob vydeľovania areálov sledovaných kultúrnych javov. Čím viac informácií o nich máme, tým je ich fungovanie v systéme spôsobu života jasnejšie a hranice ich výskytu presnejšie. Som presvedčený, že Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku, v komparácii s Etnografickým atlasom Slovenska a Atlasom maďarskej ľudovej kultúry, posunie naše poznanie nakoľko a čím prispeli Slováci v Maďarsku k rozvoju maďarskej ľudovej kultúry, a naopak, čím ona obohatila ich spôsob života.

ATLAS LUDOVEJ KULTURY SLOVÁKOV V MAĎARSKU

Zoznam máp**Úvodné mapy**

- I. Maďarsko - zemepisná mapa
- II. Maďarsko - administratívne členenie
- III. Hlavné smery usídlovaní sa Slovákov v Maďarsku
- IV. Skúmané lokality
- V. Slovenské nárečia
- VI. Náboženská príslušnosť

Poľnohospodárstvo

1. Vlastnícke znaky (P.Slavkovský)
2. Hnojenie pôdy (P.Slavkovský)
3. Motyky na pestovanie zemiakov (P.Slavkovský)
4. Motyky na okopávanie kukurice (P.Slavkovský)
5. Motyky na okopávanie repy (P.Slavkovský)
6. Motyky na okopávanie zeleniny (P.Slavkovský)
7. Motyky do vinohradu (P.Slavkovský)
8. Názvy zemiakov (P.Slavkovský)
9. Názvy spôsobu orania (P.Slavkovský)
10. Názov konca poľa (P.Slavkovský)
11. Názov nezoraného poľa (P.Slavkovský)
12. Obdobie zavedenia sejačiek (P.Slavkovský)
13. Názov brán (P.Slavkovský)
14. Smyk (P.Slavkovský)
15. Žatie (P.Slavkovský)
16. Srp a kosák (P.Slavkovský)
17. Typy kosísk (P.Slavkovský)
18. Počet rúčok na kosisku (P.Slavkovský)
19. Názov hrablice (P.Slavkovský)
20. Viazanie snopov (P.Slavkovský)
21. Názov obilného mandeľa (P.Slavkovský)
22. Názov vrchného snopu (P.Slavkovský)
23. Názov pohrabaných kláskov (P.Slavkovský)
24. Miesto mlátenia (P.Slavkovský)
25. Názov rozložených snopov na mlátenie (P.Slavkovský)
26. Typy cepov (P.Slavkovský)
27. Názov rúčky cepov (P.Slavkovský)
28. Názov cepíka (P.Slavkovský)
29. Obdobie zániku mlátenia cepami (P.Slavkovský)
30. Tlačenie obilia (P.Slavkovský)
31. Miesto tlačenia obilia (P.Slavkovský)
32. Obdobie zániku tlačenia obilia (P.Slavkovský)
33. Viatie obilia (P.Slavkovský)
34. Obdobie zániku viatia obilia (P.Slavkovský)
35. Úhor (P.Slavkovský)
36. Prieloh (P.Slavkovský)
37. Sušenie sena (P.Slavkovský)
38. Typy vidiel (P.Slavkovský)
39. Názov kopy suchého sena (P.Slavkovský)

40. Názov d'ateliny (P.Slavkovský)
41. Ďatelina v osevnom systéme (P.Slavkovský)
42. Typy vinohradníckych nožov (P.Slavkovský)
43. Obdobie zániku používania vinohradníckych nožov (P.Slavkovský)
44. Typy vinohradníckych lisov (P.Slavkovský)
45. Obdobie zavedenia továrenských vinohradníckych lisov (P.Slavkovský)
46. Druhy obilných zásobníc (P.Slavkovský)
47. Obilné jamy (P.Slavkovský)

Chov hospodárskych zvierat

48. Názov pasienku (P.Slavkovský)
49. Pasenie na lúkach (P.Slavkovský)
50. Pasenie na strniskách (P.Slavkovský)
51. Pasenie bez dozoru (P.Slavkovský)
52. Názov stáda hovädzieho dobytku (P.Slavkovský)
53. Naturálna odmena pastierov (P.Slavkovský)
54. Individuálne pasenie oviec (P.Slavkovský)
55. Obdobie zániku spoločného pasenia ošípaných (P.Slavkovský)
56. Spôsob pasenia koní (P.Slavkovský)
57. Názov pastiera hovädzieho dobytku (P.Slavkovský)
58. Názov pastiera ošípaných a pastiera koní (P.Slavkovský)
59. Názov ohrady pre ovce (P.Slavkovský)
60. Názov ohrady pre hovädzí dobytok (P.Slavkovský)
61. Názov nádoby na dojenie kráv (P.Slavkovský)
62. Druhy úľov (R.Stoličná)

Doprava

63. Záprahové zvieratá do 1. svetovej vojny (M.Paríková)
64. Záprahové zvieratá medzi 1. a 2. svetovou vojnou (M.Paríková)
65. Jarmo a jarmica (M.Paríková)
66. Použitie jarmice (M.Paríková)
67. Dvojkolesová kára (M.Paríková)
68. Názov dvojkolesového voza (M.Paríková)
69. Záprahové zvieratá v dvojkolesovom voze (M.Paríková)
70. Sane a vlačuhy (M.Paríková)
71. Použitie saní (M.Paríková)
72. Spôsob nosenia krmiva (M.Paríková)
73. Názov bremena (M.Paríková)
74. Prenášanie detí (M.Paríková)
75. Nosenie jedla do poľa (M.Paríková)
76. Nosenie jedla šestonedielke (M.Paríková)
77. Názvy plachty na nosenie (M.Paríková)

Strava

78. Kaše (R.Stoličná)
79. Názov zemiakovej kaše (R.Stoličná)
80. Názvy mrvenej cestoviny (R.Stoličná)
81. Názvy trhanej cestoviny (R.Stoličná)
82. Názvy krájanej cestoviny (R.Stoličná)
83. Názvy gúľanej cestoviny (R.Stoličná)
84. Názvy šúlanej cestoviny (R.Stoličná)
85. Názvy hádzaných halušiek (R.Stoličná)
86. Druhy hádzaných halušiek (R.Stoličná)

87. Spôsoby prípravy zemiakov (R.Stoličná)
88. Názvy kukuričnej kaše (R.Stoličná)
89. Názvy kukuričného koláča (R.Stoličná)
90. Varená kukurica (R.Stoličná)
91. Názvy placiek (R.Stoličná)
92. Chlebový kvások (R.Stoličná)
93. Názov chlebového kvásku (R.Stoličná)
94. Druhy chlebovej múky (R.Stoličná)
95. Pečenie chleba (R.Stoličná)
96. Názov chleba (R.Stoličná)
97. Uloženie chleba (R.Stoličná)
98. Názov prvého mlieka po otelení (R.Stoličná)
99. Použitie prvého mlieka po otelení (R.Stoličná)
100. Názvy kyslého mlieka (R.Stoličná)
101. Názov mlieka, z ktorého sa stlíka maslo (R.Stoličná)
102. Názov nádoby na stĺkanie masla (R.Stoličná)
103. Názov tekutiny, ktorá ostane po stlčení masla (R.Stoličná)
104. Druhy syra (R.Stoličná)
105. Názov tvarohu a syra (R.Stoličná)
106. Ovčí syr (R.Stoličná)
107. Názov nádoby na bryndzu (R.Stoličná)
108. Druhy sušeného ovocia (P.Slavkovský)
109. Názvy sušeného ovocia (P.Slavkovský)
110. Konzervovanie bravčového mäsa (R.Stoličná)
111. Konzervovanie slaniny (R.Stoličná)
112. Konzervovanie kapusty (R.Stoličná)
113. Druhy jaterníc (R.Stoličná)
114. Názvy jaterníc (R.Stoličná)
115. Druhy klobás (R.Stoličná)
116. Názov zakáľačkovej hostiny (R.Stoličná)
117. Pôstna kyslá polievka (R.Stoličná)
118. Druhy kyslej polievky (R.Stoličná)
119. Mliečne nápoje (R.Stoličná)
120. Káva (R.Stoličná)
121. Alkoholické nápoje (R.Stoličná)
122. Pivo (R.Stoličná)
123. Názvy termínov jedenia (R.Stoličná)
124. Raňajky v lete (R.Stoličná)
125. Cestovinové jedlá na obed (R.Stoličná)
126. Strukovinové jedlá na obed (R.Stoličná)
127. Zemiakové jedlá na obed (R.Stoličná)
128. Mäsité jedlá na obed (R.Stoličná)
129. Koláče a pečivo na krstiny (R.Stoličná)
130. Svadobné koláče (R.Stoličná)
131. Názvy obradových koláčov (R.Stoličná)
132. Jedlo pre rodičku (R.Stoličná)
133. Jedlá na krstinách (R.Stoličná)
134. Jedlá na svadbe (R.Stoličná)
135. Jedlá na kare (R.Stoličná)
136. Štedrovečerné jedlá (R.Stoličná)

137. Fašiangové jedlá (R.Stoličná)
138. Jedlá na Popolcovú stredú (R.Stoličná)
139. Jedlá na Veľký piatok (R.Stoličná)
140. Jedlá na Vzkriesenie (R.Stoličná)
141. Kotel na varenie (R.Stoličná)
142. Názov žarnova (R.Stoličná)
143. Stupy a mažiare (R.Stoličná)
144. Využitie stúp a mažiarov (R.Stoličná)

Odev a obuv

145. Základné súčiastky ženského odevu (M.Benža)
146. Názov rukávčov (M.Benža)
147. Materiál rukávčov na všedný deň (M.Benža)
148. Materiál rukávčov na sviatočný deň (M.Benža)
149. Strih rukávčov (M.Benža)
150. Názov ženskej zástery na všedný deň (M.Benža)
151. Strih ženskej zástery (M.Benža)
152. Materiál ženskej zástery na všedný deň (M.Benža)
153. Materiál ženskej zástery na sviatočný deň (M.Benža)
154. Názov sukne (M.Benža)
155. Strih sukne (M.Benža)
156. Materiál sukne (M.Benža)
157. Farba sukne (M.Benža)
158. Názov ženského účesu (M.Benža)
159. Podložka do ženského účesu (M.Benža)
160. Doba zániku tradičného ženského účesu (M.Benža)
161. Doba zániku nosenia čepca (M.Benža)
162. Veľká šatka (M.Benža)
163. Materiál veľkej šatky (M.Benža)
164. Mestský odev mužov (M.Benža)
165. Strih mužskej košeľe (M.Benža)
166. Materiál mužskej košeľe na všedný deň (M.Benža)
167. Materiál mužskej košeľe na sviatočný deň (M.Benža)
168. Zánik nosenia tradičnej mužskej košeľe (M.Benža)
169. Strih gátí (M.Benža)
170. Príležitosť nosenia gátí (M.Benža)
171. Ročná doba nosenia gátí (M.Benža)
172. Zánik nosenia gátí (M.Benža)
173. Názov súkenných nohavíc (M.Benža)
174. Materiál súkenných nohavíc (M.Benža)
175. Zánik nosenia súkenných nohavíc (M.Benža)
176. Forma mužskej zástery (M.Benža)
177. Šírka mužskej zástery (M.Benža)
178. Nosenie mužskej zástery (M.Benža)
179. Zánik nosenia mužskej zástery (M.Benža)
180. Mužský vrchný odev (M.Benža)
181. Kožuštek bez rukávčov (M.Benža)
182. Názov kožušteka bez rukávčov (M.Benža)
183. Zapínanie kožušteka (M.Benža)
184. Zánik nosenia kožušteka (M.Benža)

185. Kožuchy s rukávmi (M.Benža)
186. Názov kožušinovej peleríny (M.Benža)
187. Ženská obuv na všedný deň v lete (M.Benža)
188. Mužská obuv na všedný deň v lete (M.Benža)
189. Ženská obuv na všedný deň v zime (M.Benža)
190. Mužská obuv na všedný deň v zime (M.Benža)
191. Ženská mestská obuv (M.Benža)
192. Mužská mestská obuv (M.Benža)
193. Drevená obuv (M.Benža)
194. Spodné obutie (M.Benža)
195. Ženské pančuchy (M.Benža)
196. Mužské pančuchy (M.Benža)

Spracovanie textilných vlákien

197. Pestovanie konopí a ľanu (M.Benža)
198. Tlačenie konopí (M.Benža)
199. Názov trlice (M.Benža)
200. Zušľachtovanie konopného vlákna (M.Benža)
201. Nástroj na čistenie konopného vlákna (M.Benža)
202. Názov konopného vlákna prvej akosti (M.Benža)
203. Názov konopného vlákna druhej akosti (M.Benža)
204. Názov odpadu z konopného vlákna (M.Benža)
205. Praslica (M.Benža)
206. Pradenie na vreteno (M.Benža)
207. Druganie (M.Benža)
208. Typy kolovratov (M.Benža)
209. Pradenie na kolovrate (M.Benža)
210. Motovidlo (M.Benža)
211. Tkanie (M.Benža)

Staviteľstvo a bývanie

212. Zástavba spoločného dvora (J.Ando)
213. Orientácia domu (J.Ando)
214. Steny hlineného domu (J.Ando)
215. Najstaršie techniky hlineného domu (J.Ando)
216. Steny dreveného a kamenného domu (J.Ando)
217. Konštrukcia krovu (J.Ando)
218. Najstaršie konštrukcie krovu domu (J.Ando)
219. Tvar strechy domu (J.Ando)
220. Krytina strechy domu (J.Ando)
221. Nehorľavá krytina strechy domu (J.Ando)
222. Najstaršia krytina strechy domu (J.Ando)
223. Štíty na dome (J.Ando)
224. Umiestnenie oblokov domu (J.Ando)
225. Farba stien domu (J.Ando)
226. Farba obrovnávky (J.Ando)
227. Úprava vstupu do domu (J.Ando)
228. Vstupné dvere (J.Ando)
229. Drevené zámky (J.Ando)
230. Umiestnenie ohniska a pece (J.Ando)
231. Komín (J.Ando)

232. Forma pece v dome (J.Ando)
233. Premiestnenie ohniska (J.Ando)
234. Forma pece na dvore (J.Ando)
235. Drevo a raždie ako kurivo (J.Ando)
236. Iné druhy kuriva (J.Ando)
237. Základy domu (J.Ando)
238. Pôdorys domu (J.Ando)
239. Murované podstenie (J.Ando)
240. Názov domu (J.Ando)
241. Názov izby (J.Ando)
242. Názov pitvora (J.Ando)
243. Názov priestoru v podstreší (J.Ando)
244. Názov kahanca (J.Ando)
245. Olej na svietenie (J.Ando)
246. Svietenie sviečkami (J.Ando)
247. Petrolejové lampy (J.Ando)
248. Steny maštale (J.Ando)
249. Konštrukcia krovu maštale (J.Ando)
250. Krytina strechy maštale (J.Ando)
251. Sýpky (J.Ando)
252. Materiál stien sýpok (J.Ando)
253. Krytina strechy sýpok (J.Ando)
254. Jamy na zemiaky (J.Ando)
255. Pivnice (J.Ando)
256. Vinohradnícke pivnice (J.Ando)
257. Druhy pitnej vody (J.Ando)
258. Steny studne (J.Ando)
259. Spôsob naberania vody (J.Ando)
260. Spanie v izbe (J.Ando)
261. Spanie v komore (J.Ando)
262. Prechodné priestory na spanie (J.Ando)
263. Spanie na povale (J.Ando)
264. Umiestnenie postelí (J.Ando)
265. Formy postelí (J.Ando)
266. Provizórne lôžka (J.Ando)
267. Truhly na šaty (J.Ando)
268. Výzdoba truhel na šaty (J.Ando)
269. Umiestnenie truhel na šaty (J.Ando)
270. Umiestnenie truhel na potraviny (J.Ando)
271. Skriňa na šaty (J. Ando)
272. Kolisky (J.Ando)
273. Názvy kolisky (J.Ando)
274. Beháre a stojany (J.Ando)
275. Formy stola (J.Ando)
276. Umiestnenie stola v izbe (J.Ando)
277. Sedenie pri stole (J.Ando)
278. Funkcie stola (J.Ando)
279. Umiestnenie stola v strede izby (J.Ando)
280. Vlastnicke znaky na dome (M.Benža)
281. Symboly na dome (M.Benža)

Spoločenské a rodinné vzahy

282. Termín dojednania pastiera hovädzieho dobytku (M.Benža)
283. Termín dojednania pastiera ošípaných (M.Benža)
284. Termín vyučtovania pastiera hovädzieho dobytku (M.Benža)
285. Termín vyučtovania pastiera ošípaných (M.Benža)
286. Príležitostné zamestnania (Ľ.Falanová)
287. Vandrovné zamestnania (Ľ.Falanová)
288. Poľnohospodárski sezonári (Ľ.Falanová)
289. Trhové dni (Ľ.Falanová)
290. Týždenné trhy (Ľ.Falanová)
291. Centrá nákupu hovädzieho dobytku (Ľ.Falanová)
292. Centrá nákupu koní (Ľ.Falanová)
293. Darček pre deti pri predaji dobytku (Ľ.Falanová)
294. Hody - odpust (M.Benža)
295. Miesto detí v kostole (M.Benža)
296. Miesto mládeže v kostole (M.Benža)
297. Miesto žien v kostole (M.Benža)
298. Miesto mužov v kostole (M.Benža)
299. Vyhradené miesto v kostole (M.Benža)
300. Mládenecký vek (M.Benža)
301. Dievocký vek (M.Benža)
302. Tútori z radov mládeže (M.Benža)
303. Prekážka manželstva (M.Benža)
304. Výbava mladuchy (M.Benža)
305. Periny vo výbave mladuchy (M.Benža)
306. Nábytok vo výbave mladuchy (M.Benža)
307. Veno mladuchy (M.Benža)
308. Dedenie pôdy (M.Benža)
309. Dedenie domu (M.Benža)
310. Delenie rodičovského majetku (M.Benža)
311. Krstní rodičia z radov príbuzných (M.Benža)
312. Krstní rodičia z radov priateľov (M.Benža)
313. Vracanie kmotrovstva (M.Benža)
314. Birmovní rodičia (M.Benža)
315. Voľba birmovních rodičov (M.Benža)
316. Otcov otec (M.Benža)
317. Otcova matka (M.Benža)
318. Otec (M.Benža)
319. Matka (M.Benža)
320. Ujec, strýko, sváko (M.Benža)
321. Ujčiná, tetka, stryná (M.Benža)
322. Báči, veľký báči, baa (M.Benža)
323. Néna, nénika, ňaña, ňanička (M.Benža)
324. Bratranec (M.Benža)
325. Sesternica (M.Benža)
326. Svokor (M.Benža)
327. Svokra (M.Benža)
328. Priženený mládenec (M.Benža)
329. Švagor (M.Benža)
330. Švagrína (M.Benža)

331. Andika (M.Benža)

Slovesný folklór

332. Roprávači povestí (O.Krupa)

333. Historické povesti (O.Krupa)

334. Povesti o zbojníkoch (O.Krupa)

335. Miestne povesti (O.Krupa)

336. Historické piesne (O.Krupa)

337. Bábkové divadlo (O.Krupa)

338. Hranie bábkového divadla (O.Krupa)

339. Betlehemska hra (O.Krupa)

340. Miesto predvádzania betlehemskej hry (O.Krupa)

341. Postavy betlehemskej hry (O.Krupa)

342. Betlehem (O.Krupa)

343. Kostýmy a rekvizity betlehemcov (O.Krupa)

344. Chodenie s hadom, kolískou a hviezdou (O.Krupa)

Tanec

345. Tance v období pred I.svetovou vojnou (K.Bičanová)

346. Tance v období medzi vojnami (K.Bičanová)

347. Tance v období po II.svetovej vojne (K.Bičanová)

348. Tanečné rekvizity I. (K.Bičanová)

349. Tanečné rekvizity II. (K.Bičanová)

350. Pomalý čardáš (K.Bičanová)

351. Pomalý krútený tanec (K.Bičanová)

352. Rýchly čardáš (K.Bičanová)

353. Rýchly krútený tanec (K.Bičanová)

354. Dievčenský tanec (K.Bičanová)

355. Príležitosti dievčenského tanca (K.Bičanová)

Hudba a hudobné nástroje

356. Bezdierkové píšaly (K.Bičanová)

357. Trojdierkové píšaly (K.Bičanová)

358. Názov píšaly (K.Bičanová)

359. Trúby (K.Bičanová)

360. Názov trúb (K.Bičanová)

361. Gajdy (K.Bičanová)

362. Sláčikové nástroje (K.Bičanová)

363. Basa (K.Bičanová)

364. Citary (K.Bičanová)

365. Názov citary (K.Bičanová)

366. Cimbaly (K.Bičanová)

367. Ľudové hudby (K.Bičanová)

368. Dychová ľudová hudba (K.Bičanová)

369. Povolanie muzikantov (K.Bičanová)

370. Zamestnanie cigánskych muzikantov (K.Bičanová)

371. Zábava s jedným muzikantom (K.Bičanová)

372. Jeden muzikant (K.Bičanová)

373. Harmonikár (K.Bičanová)

Zvyky, povery, vedomosti

374. Uloženie novorodeniátka (O.Krupa)

375. Dieťa narodené so zubom (O.Krupa)

376. Rozviazanie pupočnej šnúry (O.Krupa)

377. Znaký svadobného sprievodu (O.Krupa)
378. Názov svadobného koláča (O.Krupa)
379. Snímanie svadobného venca (O.Krupa)
380. Svadobný tanec (O.Krupa)
381. Úkony mladuchy pri vstupe do domu muža (O.Krupa)
382. Uľahčenie umierania (O.Krupa)
383. Znaký pohrebného sprievodu (O.Krupa)
384. Forma hrobu (O.Krupa)
385. Vykladanie nad mŕtvym (O.Krupa)
386. Návšteva hrobov (O.Krupa)
387. Úprava hrobov (O.Krupa)
388. Lucia (O.Krupa)
389. Lucijný stolček (O.Krupa)
390. Chodenie s oceľou (O.Krupa)
391. Ochrana proti strigám (O.Krupa)
392. Názov Štedrého večera (O.Krupa)
393. Slama na Vianoce (O.Krupa)
394. Magické predmety vianočného stola (O.Krupa)
395. Omrvinky z vianočného stola (O.Krupa)
396. Pretrvávajúce vianočných zvykov (O.Krupa)
398. Fašiangové masky (O.Krupa)
399. Fašiangové sprievody (O.Krupa)
400. Jarné obchôdzky (O.Krupa)
401. Pretrvávajúce jarných obchôdzok (O.Krupa)
402. Letečko (O.Krupa)
403. Veľkonočný pondelok (O.Krupa)
404. Veľkonočné vajíčka (O.Krupa)
405. Názov veľkonočných vajíčok (O.Krupa)
406. Máje (O.Krupa)
407. Pretrvávajúce jarnej zelene (O.Krupa)
408. Zákaz prania (O.Krupa)
409. Zákaz pradenia (O.Krupa)
410. Zákaz šitia (O.Krupa)
411. Fantastické poverové bytosti I. (O.Krupa)
412. Fantastické poverové bytosti II. (O.Krupa)
413. Povery spojené so stromami (O.Krupa)
414. Povery spojené s prvým mliekom (O.Krupa)
415. Povery spojené so vstupom ženy do domu (O.Krupa)
416. Povery spojené s človekom so zrasteným obočím (O.Krupa)
417. Vampirizmus (O.Krupa)
418. Povery spojené so stavbou domu (O.Krupa)
419. Povery spojené s prvou nocou v dome (O.Krupa)
420. Povery spojené s pestovaním konope (O.Krupa)
421. Zvyky spojené so siatím (O.Krupa)
422. Dožinky (O.Krupa)
423. Hviezda Venuša (O.Krupa)
424. Padajúce hviezdy (O.Krupa)
425. Malý a Veľký voz (O.Krupa)
426. Síríus a Mliečna dráha (O.Krupa)
427. Mesiac (O.Krupa)

Museum of Mankind Etnografické oddelenie Britského múzea

Jasna Paličková

Múzeum človeka sa nachádza v úplnom centre Londýna. Sídli vo veľkolepej budove, ktorej architektom bol v rokoch 1866-1867 James Pennethorne. Poskytovala priestory londýnskej univerzity a jej akademické poslanie je viditeľné na fasáde dôstojným radom sôch. Vnútri má budova elegantný a seriózny charakter, ktorý pripomína londýnsky klub alebo učeníu spoločnosť. Je to vhodná historická atmosféra pre múzeum, spomienka na dni, keď pionierske výstavy organizovali v Londýne spoločnosti, ktorých expedície sa vracali z ďalekých kútov sveta s novými poznatkami a kurióznymi zbierkami materiálu.

Museum of Mankind je etnografickým oddelením Britského múzea. V čase, keď Hans Sloan, ktorý zomrel v roku 1753, urobil zakladajúcu závet, Britské múzeum malo veľa etnografických predmetov. Tento súbor sa rozvinul do národnej zbierky, venovanej mimoeurópskym kultúram a obsahujúcej materiál pôvodných obyvateľov Afriky, Austrálie a ostrovov v Pacifiku, severnej a južnej Ameriky a častí Európy a Ázie.

V Múzeu prebiehajú tri stále výstavy. "Poklady zo zbierok" predstavujú zakaždým jeden kontinent. V roku 1993 to boli poklady Ameriky. Múzeum vystavovalo svoje zbierky umenia pôvodných obyvateľov severnej Ameriky zo severozápadného pobrežia, z predhispánskeho Mexika a strednej a južnej Ameriky. "Úvod do zbierok" predstavuje predmety pochádzajúce od rôznych národov a kultúr a "Tyrkísové mozaiky z Mexika" prezentujú umelecké predmety obdobia Aztékov.

Okrem toho múzeum pripravuje niekoľko tematických výstav, ktoré zohľadňujú rôzne aspekty ľudovej kultúry, alebo zobrazujú spôsob života jednotlivých národov.

Takouto výstavou bola v roku 1993 výstava - Sviatok smrtiek - Deň mŕtvych v Mexiku. Prezentovala rozličné elementy mexického sviatku Dňa mŕtvych, keď nakrátko každý rok duše mŕtvych v predstavách pozostalých navštevujú svojich živých príbuzných. Prvé dva novembrové dni sladko voňajúci dym kopálu zahaľuje skoro celé Mexiko. Oslavuje sa deň mŕtvych. Je to kresťanský sviatok Všetkých svätých, ale v Mexiku sa oslavuje ako nikde inde v katolíckom svete. Mexický sviatok Todos Santos - Všetkých svätých, ktorý sa tiež nazýva Día alebo Días De Muertos - Deň alebo Dni mŕtvych, je najdôležitejšou oslavou výročného cyklu. Tak je to najmä v roľníckych oblastiach, kde sa na túto udalosť pripravujú skoro celý rok.

Deň mŕtvych v Mexiku je v zásade súkromnou alebo rodinnou oslavou. Hoci je to slávnostná udalosť celej spoločnosti väčšina oslavy prebieha v rodinách. Napriek tomu, že je to stretnutie pozostalých so zosnulými, nie je na tomto sviatku nič pochmúrne alebo morbídne: návrat mŕtvych neprináša so sebou nádych smrti a hrob, ale iba návrat z miest, ktoré majú pre mexických Indiánov veľa spoločného so svetom pozemským. Tieto svety živých a mŕtvych existujú v stave permanentnej interakcie. Sviatok obsahuje elementy predhispánskych náboženských predstáv a praktík, ktoré ich diferencujú od tradičného kresťanského sviatku Všetkých svätých. Pri tejto príležitosti pozostali postavia vo svojich príbytkoch oltár pre zosnulých a vyzdobia ho kvetmi a potravinami, ktoré mal dotýchny najradšej.

Výstava dokladá, že podoby smrťky sa zhotovovali v Mexiku už od 18. storočia, ba možno aj predtým. Najviac exponátov na výstave bolo zo súčasnosti. Tie predstavili podoby smrťky a lebiek z najrôznejších materiálov a mnohorakého určenia. Okrem dreva, ako materiál slúžila

sadra, textil, cukrové hmoty, cesto a sú určené na výzdobu príbytkov, cintorínov, oltárov, ale aj ako hračky, cukrovinky pre deti a súčasť sviatočného stola.

Nakoľko sú tradície a špecifiká mexického sviatku mŕtvych stále živé, dokázala záverečná dioráma, zhotovená súčasnými ľudovými umelcami - niekoľkými generáciami rodiny Linaresovcov z Mexiko city, nazvaná "Atómová apokalypsa - zomrie smrť?", zobrazujúca skutočné nebezpečenstvá súčasnosti - drogy, AIDS, atómové nebezpečenstvo, ničenie životného prostredia, exhaláty a pod.

Pri príležitosti tejto výstavy vyšla i farebná publikácia s rovnomenným názvom. Jej autorky - Elizabeth Carmichel a Chloe Sayer si dali za cieľ podať obraz o historickom i súčasnom ponímaní tohto sviatku. Po historickom pozadí nasledujú výpovede 10 informátorov. Knihu dopĺňa bohatá obrazová dokumentácia, v ktorej sú použité fotografie vystavených exponátov, ale aj zábery z mexických miest a dedín v období Sviatku mŕtvych. Publikácia, rovnako ako výstava je výsledkom terénneho výskumu autoriek a predstavuje metodiku koncipovania výstav v tomto múzeu.

V dobe trvania výstavy múzeum usporadúvalo i rôzne sprievodné akcie. Takou bola napríklad mexická hudobná dielňa v podaní Skupiny Mono Blanco, ktorá je známa svojou prácou na oživovaní son jarchos - hudby a tanca z Veracruz a fiesta pre deti a dospelých pri príležitosti osláv Dňa mŕtvych a záveru výstavy.

Ďalšou akciou v múzeu bola Cuna - textilné umenie z Panamy. Išlo o demonštráciu techniky textilnej aplikácie príslušníkov etnickej skupiny Cuna v Paname, ktorú realizovala výrobkyňa z Mamitupu so sprievodným slovom o kultúre spoločnosti Cuna. Bola to príležitosť vidieť niektoré kusy z muzeálnej zbierky cunských blúzok.

Okrem výstav a spomenutých sprievodných akcií sú každýdeň v kine videoprogramy o tradičnej kultúre národov sveta.

Kultúrno-výchovné oddelenie pomáha skupinám návštevníkov najlepšie využiť čas v múzeu a radí učiteľom a študentom. Komentáre k výstavám pre učiteľov a pracovné listy pre žiakov sú k dispozícii pri informačnom stole. Pre školy je v múzeu osobitná učebňa s rôznymi pomôckami. K dispozícii sú i filmy a videá. Možno si i objednať lekcie s využívaním muzeálnych predmetov pre skupiny zo základných a stredných škôl. Výskumné služby sa poskytujú v študovni, ktorá je otvorená cez všedné dni v popoludňajších hodinách. Tu sa môže vybaviť prístup k zbierkam, fotografiám a návštevníkom sa poskytuje určovanie nimi prinesených predmetov. Knižnica je otvorená cez všedné dni na preukaz. Múzeum má i obchod a kaviareň.

Všetky výstavy majú vysokú úroveň z hľadiska exponátov i ich odbornej prípravy. Zbierky, ktoré Museum of Mankind využíva na prípravu svojich výstav a porovnávanie kultúr národov, období a štátov majú jedinečnú kultúrnu hodnotu. Dokumentujú nielen cudzie kultúry, ale aj britskú históriu. Veľa predmetov pochádza z prvých expedícií Kapitána Cooka. Ďalšie zbierky zhromaždili britskí koloniálni úradníci. Medzi ne patrí obzvlášť dôležitá skupina bábok tieňového divadla a masiek zozbieraná Stanfordsom Rafflesom, ktorý bol 19. storočí guvernérom na Jáve. Neskoršie zbierky odrážajú do určitej miery potrebu administratívy britského impéria pochopiť, dokumentovať a využívať umenie a predmety kolónií.

Muzeálne zbierky zahŕňajú niektoré veľkolepé mexické mozaiky, ako je napríklad tyrkisová maska z obdobia Aztékov, ktorá pravdepodobne reprezentuje boha Quetzalcoatla a iné jedinečné predmety, ako je tahitský smútočný odev. Niekedy sa exponáty vyrábajú priamo v múzeu pre konkrétne výstavy výrobcami a remeselníkmi z vystavujúcich krajín. Taká je napríklad farebná a masívna ryžová zásobnica, ktorú vyrobili rezbári na výstavu zásobníc z Indonézie, prípadne mexickým umelcom zhotovený domáci oltár na výstavu Sviatku mŕtvych. V zbierke sa nachádzajú umelecké predmety i bežné nástroje, zariadenia, zbrane a náboženské predmety, ktoré predstavujú materiálnu a duchovnú kultúru rôznych národov sveta. Súčasný

zbierkotvorný program múzea sa zameriava na systematické dokumentovanie i súčasných prejavov kultúry rôznych národov a etník. Od začiatku 20. storočia sa počet zbierkových predmetov viac než zdvojnásobil, a preto vznikli problémy s ich uskladnením. Určité riešenie múzeum našlo získaním depozitárov, ktorých je vyše 60 v iných budovách Londýna. Pre študijné a výskumné účely umožňuje múzeum návštevu depozitárov a všetky vedecké údaje a fotodokumentácia je k dispozícii v študovni.

Každú tematickú výstavu pracovníci múzea realizujú na základe vlastných výskumov, ktoré zabezpečujú nielen pohľad do minulosti jednotlivých kultúr, ale aj ich súčasné prejavy. Toto je nesporne i jedným z podstatných úspechov, ktoré získava múzeum u svojich návštevníkov. Prejavuje sa to aj v živom záujme verejnosti o celú činnosť múzea.

Európske podoby a súvislosti tradičnej výroby a remesiel

(úvaha nad zborníkom *Modely ochrany ľudovej umeleckej výroby a remesiel*. Zborník z medzinárodnej konferencie v Dolnej Krupej, 16.-19. september 1993. Bratislava, Ústredie ľudovej umeleckej výroby 1994. 93 s.).

Juraj Zajonc

V septembri 1993 sa stretli v Dolnej Krupej odborníci z osemnástich európskych štátov a jednej africkej krajiny, ktorí sú profesionálne rôznym spôsobom spätí s ľudovou umeleckou výrobou a remeslami. Na konferencii, ktorú usporiadalo Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave v spolupráci s Medzinárodnou organizáciou pre ľudové umenie (IOV) pri UNESCO, prezentovali a konfrontovali názory o dnešných podobách, vývoji, význame i ďalších perspektívach tejto oblasti ľudskej činnosti. Základným impulzom pre realizáciu konferencie, ako vysvetľuje v úvode zborníka riaditeľ ÚĽUV-u M. Beliak, bola snaha získať poznatky a skúsenosti späté s ochranou a rozvojom ľudovej výroby a remesiel v trhových podmienkach. Dôkazom toho, že konferencia ďaleko prekročila rámec tejto základnej problematiky a priniesla širokú škálu názorov, koncepcií a pohľadov je 24 do zborníka zhrnutých príspevkov. Nechcem predstavovať každý samostatne, ich obsah je najlepšie spoznať v plnom rozsahu.¹ Na základe ich analýzy sa však pokúsim naznačiť, v akom komplexe vzťahov existuje v súčasnosti fenomén výroby spájaný s prívlastkami tradičná, ľudová, ľudovoumelecká alebo remeselná.

Z množstva okruhov informácií sa objavil v úvode takmer každého príspevku prehľad genézy tradičnej výroby tej-ktorej krajiny, ktorý tvoril zväčša východisko pre ďalšie úvahy. Už porovnanie týchto údajov ukazuje, v čom sú spoločné a v čom rozdielne podmienky vývoja tradičnej výroby a remesiel v európskych krajinách. Okrem základných prvkov (prírodné podmienky, zamestnanie obyvateľstva) tu veľmi jasne cíti odlišnosť pohľadu na vývoj i chápanie úlohy tradičnej výroby a remesla v súčasnosti, poznamenaný aj nedávnym historickým vývojom. V krajinách, kde tento postupoval kontinuálne bez veľkých politicko-spoločenských zmien, výroba vychádzajúca z tradičných koreňov, pričom stále spája úžitkovú a estetickú stránku predmetu s konkrétnymi potrebami dnešného človeka. Často nadobúda nové podoby a smeruje dopredu, napr. v oblasti designu, profesionálneho umenia tak, ako to prezentovali, napr. škandinávске príspevky (3,4,5). V bývalých socialistických krajinách bola však táto sféra chápaná ako "ľudové umenie" zväčša dekoratívneho charakteru, ktoré je dokladom tvorivosti ľudových vrstiev a je späté viac s minulosťou ako s potrebami súčasníka. Výsledok ideologických zásahov do tejto oblasti približujú cez špecifický pohľad na vlastný vývoj materiály z krajín, ktoré získali v nedávnej minulosti samostatnosť (6-Slovinsko, 13-Bielorusko, 14-Ukrajina, 15-Litva). Jasne sa tu napr. ukázalo, že kým v západnej časti Európy je remeslo živou, vyvíjajúcou sa zložkou súčasnej kultúry, vo východných krajinách pretrváva sčasti jeho romantické chápanie často spojené so súčasným národno-emancipačným vývojom, prípadne prežívajú všeobecné konštatovania z predošlého obdobia.² Uvedené porovnanie je samozrejme zjednodušujúcou abstrakciou, ktorá má v každej krajine svoje konkrétne prejavy rôznej kvality.³

Z princípov vývoja tradičnej výroby a jej začlenenia do súčasného života vychádzajú aj spôsoby a modely jej ochrany, ktoré boli priamo alebo nepriamo ťažiskom väčšiny príspevkov.⁴ Najčastejšie sa v nich ozýva nutnosť záchranu tradičnej výroby a remesiel ako národného kultúrneho dedičstva. Formy realizácie tejto úlohy sú konkretizované v

jednotlivých fungujúcich modeloch spolkov, štátnych inštitúcií, samostatnou oblasťou je ochrana v múzeách a skanzenoch či už vo forme exponátov alebo "živých remesiel" (5,6,8,23). Skúsenosti a úvahy o oživovaní starých techník (4,18) a remesiel v strediskách, kde už nefungujú (1,20) ukazuje aj spätosť tejto problematiky s revitalizáciou sídiel a celkovou tvorbou a ochranou životného prostredia (1,20). Práve tu bolo poukázané na viaceré prednosti remeselnej malovýroby nad priemyselnou veľkovýrobou. Ako osobitná oblasť súvisiaca s ochranou tradičnej výroby a remesiel sa ukazuje výchova k týmto tradíciám v škole (3,5,7), smerujúca nielen k teoretickému poznaniu, ale aj k získaniu praktických skúseností, vzťahu k predmetom a pod. Veľmi dôležité miesto v problematike ochrany súčasných foriem výroby má otázka ich legislatívnej úpravy, ktorej bol venovaný špeciálny príspevok (11).

Veľký priestor venovala konferencia vzťahu remesla a priemyselnej výroby z ekonomickej stránky a najmä problému možnostiam existencie ľudovomeleckej výroby a remesiel v súčasnej ekonomike (3,4,5,6,9,19). Publikované materiály prinášajú mnohé názory a skúsenosti z tejto oblasti buď na základe celej výroby alebo len niektorých odvetví.⁵ Práve tento okruh informácií je veľmi cenný pre krajiny, ktoré sa začínajú orientovať v trhovej ekonomike. Zaujímavé sú napr. poznatky z Fínska (3) alebo z Cypru (7) o prekonávaní ekonomických problémov v krízových obdobiach, konkrétne skúsenosti s obchodovaním (3) alebo financovaním výskumu jednej výrobnéj techniky a propagácie jeho výsledkov vo Švédku (18).

Významnú pozíciu mala medzi prejednávanými témami problematika dokumentácie a tvorby komplexov informácií o tradičnej výrobe i súčasnej ľudovomeleckej výrobe a remeslách na národnej (5,6,9,10) i európskej úrovni (16). Sústredené poznatky jasne ukázali, že dokumentačná činnosť veľmi úzko súvisí so všetkými stránkami ochrany i ekonomickými aktivitami v oblasti ľudovej výroby a remesiel. Len presné poznanie a dokumentácia technológií, nástrojov a výrobkov nám umožní, aby sme ich mohli správne poznať, chrániť a aktívne využívať.

Hoci príspevky vychádzali väčšinou z konkrétneho materiálu danej krajiny,⁶ na konferencii sa objavili aj viaceré zaujímavé teoretické postrehy k danej problematike. Používanie terminológie i obsahu jednotlivých pojmov umožňuje porovnať chápanie termínov ľudová, domácka, ľudovomelecká výroba a remeslá v jednotlivých krajinách. Súčasne je možné sledovať, ktorá z týchto foriem výroby je najrozšírenejšia, ktorá a prečo stojí v centre záujmu odborníkov. Z ďalších problémov upozornili príspevky teoretického charakteru na spätosť danej problematiky s otázkami etnicity (8), chápaním tradičných výrobkov ako prvkov identifikácie na národnej, etnickej úrovni (6,12). Viaceré materiály priniesli už spomenutý špecifický, historicky podmienený pohľad na charakter ľudovomeleckej výroby v niektorých východoeurópskych krajinách, dokumentovali odraz ideologického vplyvu (postsocialistické štáty, Španielsko) i štátno-politických zmien (Cyprus) na jej vývoj. Niektoré špeciálne príspevky boli venované problematike folklorizmu, tradícii a proti hodnosti jej vývoja (8), otázkam vkusu a estetickým normám (20), vzťahu tradičnej výroby a designu (7,21), otázke anonymnosti súčasného výrobcu (2,3,4,13), symbolike tradičných výrobkov v komunikácii súčasníka (21).

Načrtnutý prehľad ukazuje, že ľudovomelecká výroba a remeslá existujú v zložitom komplexe vzťahov, ktorých poznanie je dôležité aj preto, aby sme dokázali správne postupovať pri ich ochrane a využívaní v budúcnosti. Konferencia umožnila prezentáciu modelov ochrany výroby a remesiel, vymedzenie jej šírky a sústredila cenné skúsenosti o jej existencii v súčasnej ekonomike jednotlivých krajín. Tým bola ďalším úspešným krokom snažení vychádzajúcom z platformy *Deklarácia na ochranu tradičnej a ľudovej kultúry (Recommendation on Safeguarding of Traditional Culture and Folklore)* prijatej na 25. Generálnej konferencii UNESCO dňa 15.11.1989 v Paríži. Tento dokument bol aj

východiskom záverečnej rezolúcie konferencie, ktorá má šancu sta sa základom novej vzájomnej spolupráce európskych krajín v oblasti ľudovej umeleckej výroby a remesiel.⁷

Poznámky

1 Pre konkrétnejšiu predstavu o jednotlivých príspevkoch prikladám ich zoznam; v texte uvádzam len ich čísla:

1 Vzťah k ľudovej výrobe a remeslám ako súčasť globálneho ekologického myslenia

Jarmila Paličková-Pátková

2 Remeslá ako profesia v Európe

Martin Stüssi

3 Podporovanie fínskeho umenia a remesiel

Marketta Luutonen

4 Vývoj Národnej asociácie švédskych remeselných spoločností (SHR) ako organizácia a budúcnosť remesiel a SHR

Katarina Agren, Kerstin Andersson-Ahlin

5 Niekoľko organizačných problémov týkajúcich sa dánskeho remesla

Mikael Andersen

6 Podpora rozvoja ako model ochrany domáceho priemyslu, umenia a remesiel

Janez Bogatyj

7 Rozvoj umeleckých remesiel na Cypre v súčasnosti

Eleni Papademetriou

8 Tradícia, ľudové umenia a ideológia

Josep Martí i Pérez

9 Ústredie ľudovej umeleckej výroby - súčasný stav a perspektívy

Anna Chlupová

10 Dokumentace lidové výroby a možnosti jejího současného využití v ČR

Jozef Jančár

11 Legislatívne úpravy na podporu ľudového umenia a remesiel v súčasnosti a otázky právnej ochrany jej nositeľov

Bertalan Zágon

12 K súčasným problémom ochrany lužickosrbského ľudového umenia

Marko Kowar

13 Rozvoj tradičného ľudového umenia a remesiel v Bielorusku a modely ich ochrany

Olga A. Lobačevskaja

14 Zvláštnosti ochrany a rozvoja ľudového umenia a umeleckej výroby na Ukrajine

Alla A. Leonova

15 Formy a metódy ochrany a uchovávanania hudobného folklóru v Litve

Rimantas Astrauskas

16 Dúfajme, že sa naďalej zachová publikovanie odborného materiálu

James Snowden

17 Národný kroj - moderná podoba sviatočného ľudového oblečenia

Ditte Stürmer-Hiltunen

18 Dvojité pletenie - stará technika prebudená opäť k životu úspešným múzejným výskumom

Birgitta Dandanell

19 Paličkované čipky v Krušných Horách - včera a dnes - Krušné Hory ako najstarší čipkársky región v Nemecku

Sonja Belz

20 Výtvarnosť ako fenomén miestnej kultúry

Ol'ga Danglová

21 Výtvarná symbolika tradičnej ľudovomelekej výroby ako prostriedok semiotickej a estetickej komunikácie

Juraj Hamar

22 Projekt *Small + Special + Beautiful*

Zdenka Burianová

23 Múzeum dediny - spôsob záchrany ľudovej kultúry

Dorina-Elena Raceu, Ana Bárca

24 Ochrana ľudových technických stavieb na Slovensku

Ladislav Mlynka

2 Napr: "Táto húževnatá schopnosť regenerácie tradícií (ľudovej umeleckej tvorivosti) pravdepodobne súvisí s najvladnejšími charakteristikami mentality bieloruského etnika, t.j. kvalitami určujúcimi genotyp bieloruského roľníka ako takého" - s. 56.

3 Na to, že aj v krajinách s kontinuálnym vývojom tradícií ľudovej výroby sú problémy v tejto oblasti poukazuje, napr. príspevok zo Švédska (4) dotýkajúci sa o. i. problematiky konzumného prístupu k produkcii i používaniu predmetov dennej potreby. Dobrým príkladom využívania tradičných zložiek domácej výroby v tvorbe úžitkových predmetov je napr. súčasná činnosť a smerovanie ÚLUV-u (9).

4 Okrem konkrétnych praktických i teoretických materiálov k ústrednej téme sa jej viaceré príspevky venovali len všeobecne alebo okrajovo (napr. ochrane ľudových technických stavieb na Slovensku - 24), príp. boli venované iným oblastiam tradičnej kultúry (napr. o ochrane folklóru v Litve -15).

5 Celkovo bola väčšina príspevkov venovaná celej tradičnej alebo remeselnej výrobe, poznatky z jednej oblasti boli prezentované na lužickosrbských krasliciach (12), tradičnom odeve Fínov (17), čipkách v Nemecku (19).

6 Len jeden príspevok sa zaoberal remeslami v Európe (2)

7 K tomu by malo, okrem viacerých návrhov, odporúčaní a zdôraznení, pomôcť napr. aj vydávanie informačného bulletinu, tvorba medzinárodnej bibliografie i budovanie jednotného informačného systému na zostavenie medzinárodného adresára atď.

Zamyslenie sa nad Bibliografiou slovenskej etnografie a folkloristiky

V prvých májových dňoch roku 1994 sa nám dostala do rúk dlhoočakávaná V. čas Bibliografie slovenskej etnografie folkloristiky. Za roky 1986-1990 ju podobne ako predošlé diely pripravila Milada Kubová a vydal ju Ústav etnológie SAV v spolupráci s vydavateľstvom Slovak Academic Press.

Publikácia obsahuje 2894 bibliografických údajov zo 104 domácich odborných i populárnych periodík a 43 zahraničných časopisov. Autorka v nej obsiahla z hľadiska spoločenského vývinu prelomové obdobie, čo sa odrazilo vo výbere sledovaných periodík, niektoré medzičasom zanikli a vznikli nové. Podobne ako v predošlých dieloch sú bibliografické údaje rozčlenené podľa zaužívaného triednika, tiež prispôsobeného potrebám doby a orientácie vednej disciplíny. Pribudli podskupiny encyklopédia, etnografia mesta a spoločenské stavby. Za desiatimi tematickými kapitolami nasleduje výber publikácií a príspevkov z pomocných vedných disciplín, zoznam použitých periodík a ich skratiek, autorský register a miestny register.

Keď sa pozornejšie zahlbíme do novej bibliografie, môžeme v nej objaviť drobné nejasnosti formálneho charakteru. Napr. prečo nie sú v zozname excerpovaných periodík uvedené aj denníky Pravda, Práca, Večerník či Hlas ľudu, keď bibliografické údaje z nich sa miestami vyskytujú (napr. č. 2560, 2622, 302 2590), resp. prečo nie sú excerpované dôsledne? Ako môžu by názvy časopisov skracované podľa Československej štátnej normy z roku 1969, keď niektoré z nich vznikli až v roku 1990? Či je etické dešifrovať autorské skratky? Prečo sa niektoré štúdie s rozličnou tematikou a od rôznych autorov "stratili" pod názvom zborníka (č. 2421). Podobné nedostatky sú však vcelku zanedbateľné. Vynoria sa tiež otázky obsahového charakteru, typu "prečo tam je to a nie ono?". Kto sa už pokúšal o zostavenie bibliografie zrejme pochopí, že pri takom rôznorodom materiáli, akým je slovenská etnografia a folkloristika, sa dá ťažko vyhnú istej miere subjektivity a náhody. Nazdávam sa, že z hľadiska sledovanej odbornej literatúry je bibliografia M. Kubovej plne akceptovateľná a poslúži ako pomôcka, ktorej absenciu sme dosiaľ výrazne pociťovali.

Za vážnejší nedostatok dosiaľ publikovaných Bibliografií slovenskej etnografie a folkloristiky považujem chýbajúci vecný register. Toto však nie je výčitka adresovaná ich autorke. Zostaviť kvalitný tezaurus nie je záležitosť jednoduchá, vyžaduje čas a odborné skúsenosti zostavovateľa. Určovanie kľúčových slov je tiež mimoriadne pracné a optimálne by bolo, keby ich zostavovateľom bibliografie dodávali v dohodnutej periodicite samotní autori odborných článkov. Dôležitá je tiež jednotná terminológia a hĺbka klasifikácie publikovaných materiálov. Ak chceme dosiahnu kvalitu, je to všetko procesuálna záležitosť (veď napr. aj vecný register Medzinárodnej národopisnej bibliografie je neustále aktualizovaný). Napriek tomu sa domnievam, že bez predmetového registra by už nasledujúca bibliografia nemala výjsť, aj za cenu, že ten prvý nebude práve najlepší.

S pribúdajúcim časom a dielmi Bibliografie začína vystupovať do popredia aj otázka dostupnosti starších častí a prepojenosti všetkých dielov navzájom. Listovať kvôli určitým lokalitám (ktorým navyše chýba širšie regionálne začlenenie takže pri duplicitě názvov nevieme, o ktorú ide) alebo konkrétnej téme všetky diely začína by pracné. Ideálom by bolo ma všetky diely nahraté v databázovom systéme, ktorý by umožňoval rýchlu a jednoduchú orientáciu v celej modernej slovenskej etnografickej a folkloristickej produkcii. Vzhľadom na súčasné kapacity etnologických pracovísk sa tento ideál predbežne skutočnosťou nestane a hlavným zdrojom bibliografických informácií budú aj naďalej vydané zväzky. Z tých sú však už niektoré rozobrané (v ÚE SAV sú k dispozícii už len zväzky 1970-1975, 1981-1985 a 1986-1990), čiže pre potenciálnych nových záujemcov nedostupné. Keďže ich reedíciu z

finančných dôvodov nemožno očakáva, zostáva na zváženie, či by ich nebolo vhodné prepísať na PC a sprístupňovať prostredníctvom diskiet. Schodnejšiu a nie menej užitočnú cestu vidím v prepojení existujúcich zväzkov spoločnými registrami, najmä lokálnym, pričom by mohli by bibliografické údaje doplnené i o ďalšie existujúce dokumentačné a archívne katalógy. Získali by sme tak rýchly prehľad o informáciách z vybraných lokalít a regiónov.

Nasledujúca bibliografia by mala by zostavená za pomoci počítačovej techniky, čo snád vytvorí základ pre jej budúce i retrospektívne dopĺňanie. Technické možnosti sú v súčasnosti široké, závisí od toho, či národopisná obec dokáže natoľko výrazne formulovať svoje potreby, aby na ich naplnenie vytvorila priestor niektorá z odborných inštitúcií. Redakcia Etnologických rozpráv Vaše názory na tento problém ochotne v nasledujúcich číslach pretlmočí.

Zuzana Beňušková

Etnologické rozpravy

Vydáva Ústav etnológie SAV, Etnografické múzeum - Slovenského národného múzea,
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Ročník I., 1994, číslo 1

Vychádza dvakrát ročne

Zodpovedný redaktor: Dušan Ratica

Výkonná redaktorka: Zuzana Beňušková

Redakčná a technická úprava: Ingrid Kostovská

Redakčná rada: Ľubica Droppová, Viera Feglová, Mária Halmová, Milan Leščák, Peter Maráky,
Juraj Podoba, Peter Salner

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Náklad: 300 ks

Tlač - Slovenský hudobný fond, Bratislava

Registračné číslo: 942/94